

แนวความคิด ทฤษฎี และการศึกษาพรรคการเมือง

บทนำ

พรรคการเมือง (political party) ปรากฏขึ้นมาแล้ว ในสังคมตะวันตก ทำให้มีผู้สนใจศึกษาพรรคการเมืองอย่างกว้างขวาง และได้เสนอแนวความคิดและทฤษฎีไว้มากมาย สังคมตะวันตกและสังคมอื่นที่พยายามจะจัดทำกรปกครองระบอบประชาธิปไตย (democratization) ขึ้นในภายหลัง ต่างก็ได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับพรรคการเมืองในมิติหลายด้านจากสังคมตะวันตก รวมทั้งการนำเอารูปแบบของพรรคในประเทศตะวันตกมาเป็น "ตัวแบบ" ในการจัดตั้งพรรคขึ้น และนำเอาแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพรรคการเมืองในแง่มุมต่าง ๆ มาเป็นกรอบความคิด (conceptual framework) ในการศึกษาพรรคการเมืองด้วย

การศึกษาในบทนี้ จะเน้นพิจารณาเกี่ยวกับพรรคการเมืองตามแนวทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตก และนักวิชาการของไทยในจุดเน้นที่น่าสนใจบางประเด็น พร้อมทั้งจะทำการศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่สำคัญของคนในสังคมไทย ตลอดจนรูปแบบการรวมกลุ่มและการแยกกันเป็น "พวก" หรือฝักฝ่าย (factions) ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ของคนไทยด้วย

การศึกษาในส่วนต่าง ๆ ดังกล่าวจะเน้นสรุปวิเคราะห์ในประเด็นสำคัญและเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะทำการศึกษา คือ "ระบบพรรคการเมืองไทย พ.ศ. 2512-2534" เพื่อเป็นพื้นฐานของกรอบความคิดในการศึกษา โดยจะยกประเด็นศึกษาออกเป็นลำดับดังนี้

1. การอธิบายและการพิจารณาการก่อเกิดพรรคการเมือง

คำว่า "พรรค" (party) มาจากรากศัพท์ภาษาลาตินว่า partire (ในความหมายที่เป็นเอกพจน์) หรือ partiri (ในความหมายที่เป็นพหูพจน์) หมายถึง การแยกกันออกเป็นส่วน (portion) หรือการแบ่งแยก (division) ตั้งแต่การแยกออกของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และแยกเป็นส่วน ๆ ในสังคม¹ ส่วนคำว่า political party ซึ่งหมายถึง "พรรคการเมือง" เริ่มมีการใช้แพร่หลายมากขึ้นในยุคคริสต์ศตวรรษที่ 20 จากแบบแผนพฤติกรรมที่คนในสังคมได้แยกกันออกเป็นหลายส่วนหลายกลุ่ม และมีการรวมกันเป็นกลุ่มตามประเด็นของปัญหานโยบายสาธารณะที่แต่ละคนแต่ละกลุ่มมีส่วนได้และเสีย คนที่รวมกันเข้าเป็นพรรคการเมือง จะทำการจัดองค์กรทางการเมือง (political organization) ขึ้นเพื่อดำเนินการในทางการเมือง และหวังจะเอาชนะพรรคการเมืองอื่น ด้วยการเสนอนโยบาย รวมทั้งจัดส่งผู้สมัครรับเลือกตั้ง (candidate) เข้าแข่งขันในการเลือกตั้ง (election) ตามระดับของการมีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) ที่ขยายออกไป บทบาทของพรรคการเมืองจึงมีความชอบธรรมมากขึ้น เมื่อมีการขยายสิทธิในการเลือกตั้งให้กับประชาชน (popular suffrage) ที่เกิดควบคู่ไปกับการพัฒนาการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (democracy) เหตุนี้ในรูปแบบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (strong monarchy) ซึ่งมีเพียงพรรคเดียว คือ พรรคของผู้ปกครอง จึงตรงกันข้ามกับการ

¹ Webster's New International Dictionary, second edition

(Massachusetts : G. & C. Merriam Company, 1934) p. 1984. and 1909.

ปกครองโดยหลักการของเหตุผลและกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม (rationalistic ethics) ที่ยอมรับการแข่งขันระหว่างพรรคการเมืองหลายพรรค เพื่อเข้าไปควบคุมการปกครองรัฐ² หรือเข้าไปใช้อำนาจ (power) ในระบบการเมือง (political system)³

แนวทางการให้ความหมายหรือคำอธิบายพรรคการเมืองในประเทศตะวันตกในยุคที่พรรคการเมืองมีบทบาทสำคัญและกว้างขวางในระบบการเมือง อาจแยกออกได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือ พิจารณาว่าพรรคเป็น "ตัวกระทำ" ให้มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมทางด้านต่าง ๆ กับ พิจารณาว่าพรรคก่อเกิดขึ้นจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมในสังคม และอาจมีอิทธิพลต่อสังคมในระดับหนึ่ง เมื่อพรรคมีความเข้มแข็งมากขึ้นในการจัดองค์กรและการดำเนินกิจกรรมทางการเมือง

แนวทางแรก อาจพิจารณาได้อีกมิติหนึ่งว่า พรรคเป็นตัวแปรอิสระ (independent variables) เพราะพรรคจะมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม Benito Mussolini⁴ ให้คำอธิบายพรรคในแนวทางฟาสซิสต์ (Fascism) ว่าเป็นพรรคเดียว

²Julius Gould and William L.Kolf, edited, A Dictionary of the Social Sciences (New York : The Free Press of Glencoe, 1964), pp. 482-283.

³The Encyclopedia Americana, International Edition (U.S.A.: Grolier Incorporated, 1987), p. 336.

⁴โปรดดูรายละเอียดใน William Ebenstein, Great Political Thinkers : Plato to the Present, Third Edition (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1960), pp. 652-653.

ที่จะทำการปกครอง โดยรวบอำนาจเด็ดขาดไว้ที่พรรค (totalitarian way) พรรคจะทำการควบคุมกิจการของรัฐทั้งหมดทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมตามแนวทางของลัทธิฟาสซิสต์ (fascist doctrine) พรรคจึงเป็นองค์กรชั้นนำทางการเมือง และเป็นองค์กรสูงสุดที่ทำการควบคุม การปกครองในชาติเพียงองค์กรเดียว โดยไม่อนุญาตให้มีพรรคคู่แข่ง (party rivalries) แต่พรรคจะมีฐานการสนับสนุนมาจากประชาชน (popular basis) และเป็นองค์กรที่ให้การศึกษาด้านต่างๆ แก่สมาชิกพรรคด้วย Karl Marx กับ Friedrich Engels⁵ ได้อธิบายพรรคคอมมิวนิสต์ (Communism) ว่าเป็นการจัดองค์กรของชนชั้นกรรมาชีพ (proletariats) เพื่อทำการต่อสู้ทางชนชั้น (class struggles) กับชนชั้นอื่นในสังคม องค์กรพรรคคอมมิวนิสต์จะเป็นองค์กรชั้นนำการปฏิวัติ (revolution) และให้การศึกษาคำต่อสู้ทางการเมืองแก่ชนชั้นผู้ใช้แรงงานด้วย Lenin พิจารณาว่า พรรคเกิดมาจากการโต้เถียงและความขัดแย้งกันของคนในสังคม (antagonists) โดยแต่ละฝ่ายจะทำการต่อสู้กันเพื่อให้ได้รับชัยชนะ และใช้ทุกวิธีการเพื่อให้ได้รับความสำเร็จ รวมทั้งการใช้อาวุธในการต่อสู้ด้วย (armed struggle) เพราะนอกจากมีความจำเป็นต้องเอาชนะกลุ่มอื่นภายในรัฐแล้ว พรรคยังมีหน้าที่ในการรักษารัฐให้เข้มแข็งต่อไปด้วย พรรคคอมมิวนิสต์จะมีองค์กร "แนวหน้าเพื่อการปฏิวัติ" (revolutionary vanguard) เป็นแกนนำสำคัญในการปฏิวัติสังคม และให้ความสำคัญกับภาวะผู้นำของพรรคอย่างมาก พรรคจะทำการปกครองประเทศตามรูปแบบของ "เผด็จการชนชั้นกรรมาชีพ" (dictatorship of the proletariat)⁶ และรวมทั้งยึดถือคำสอนของ Marx, Engels และ Lenin อย่างเคร่งครัดเพื่อเป็น "เครื่องมือ" หรือ

⁵Ibid., pp. 722-741.

⁶Ibid., pp.741-758.

"อาวุธ" ที่จะนำพรรคไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย⁷

พรรคการเมืองตามแนวทางของคำอธิบายดังกล่าวนี้ จึงเป็นพรรคของชนชั้น (classes party) ที่มีเป้าหมายจะเอาชนะพรรคของชนชั้นอื่น และเข้าไปทำการควบคุมการปกครองรัฐ ทำการเปลี่ยนแปลงสังคมไปตามอุดมการณ์หรือหลักการของพรรค พรรคจึงเป็นทั้งองค์กรสำคัญของการปกครอง และเป็นเครื่องมือในการควบคุมและเปลี่ยนแปลงรากฐานต่าง ๆ ของสังคมด้วย พรรคจึงเป็น "ตัวกระทำ" ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม มากกว่าจะ "ถูกกระทำ" และต้องปรับตัวไปตามอิทธิพลที่มาจากบริบททางสังคม แม้ว่าพรรคจะก่อเกิดมาจากอิทธิพลหรือสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง จากปัญหาความขัดแย้งและแข่งขันอย่างรุนแรงระหว่างชนชั้นในระยะแรกเริ่มก็ตาม

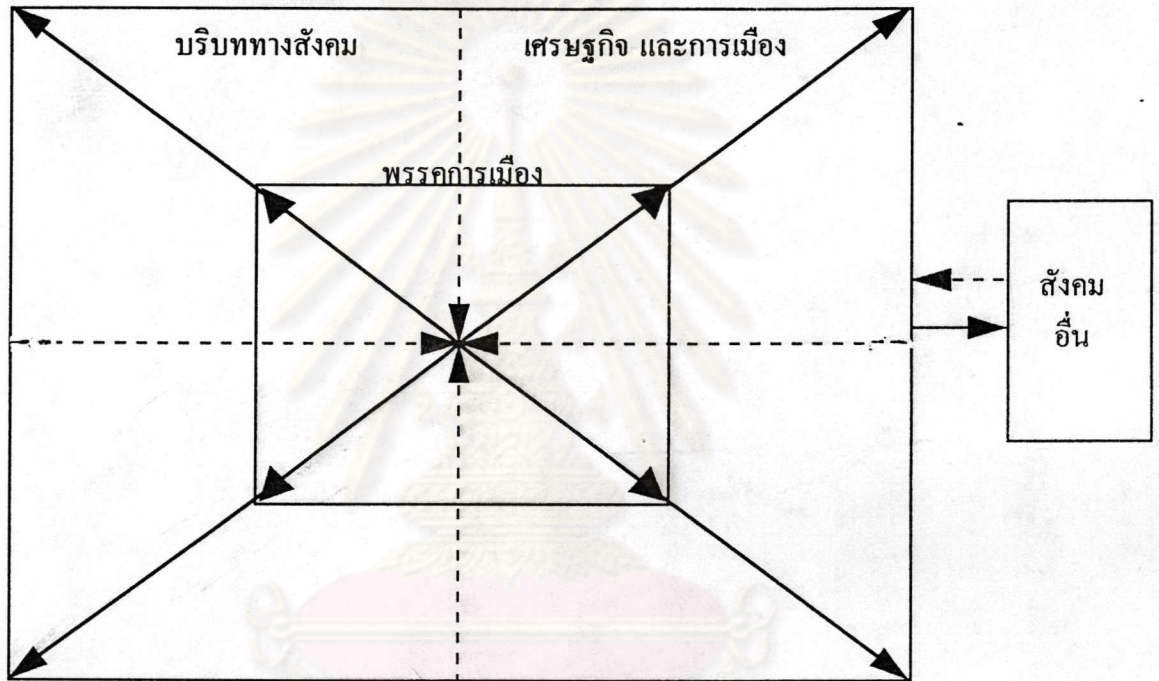
ศูนย์วิทยพัทยากร

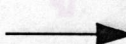
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

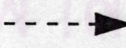
⁷J. Peters, The Communist Party : Manual on Organization (San Francisco : Proletarian Publishers, 1975), p.8. และ Boris Meiosner, The Communist Party of the Soviet Union (New York : Praeger, 1956), p. 12.

แผนภาพที่ 2.1 พรรคการเมืองในฐานะตัวแปรอิสระ : มีอิทธิพลต่อบริบททางสังคม

สังคม

หมายเหตุ : มีอิทธิพล

 มีอิทธิพลน้อย ขณะที่สังคมอื่นก็ได้รับอิทธิพลโดยอ้อมจากสังคมหนึ่งด้วย

แนวทางที่สอง พรรคการเมืองจะได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยนอกจากจะมีผลกระทบต่อการก่อเกิด พรรคแล้ว ยังมีผลกระทบต่อการแสดงบทบาทในบริบททางการเมืองของพรรค ตลอดจนการ สิ้นสุดบทบาทหรือการยุบเลิกพรรคด้วย พรรคตามคำอธิบายในแนวทางนี้จึงอาจพิจารณาได้ว่า มีลักษณะเป็นตัวแปรตาม (dependent variables) มากกว่าจะเป็นตัวแปรอิสระ พรรค การเมืองบางพรรคที่มีความเข้มแข็งค่อนข้างมาก อาจมีบทบาททางการเมืองที่มีผลกระทบต่อ สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอยู่บ้างแต่ก็ไม่มีผลกระทบอย่างรุนแรง ในเชิงการปฏิวัติหรือการเปลี่ยนแปลงอย่าง "ถอนรากถอนโคน" เหมือนกับพรรคการเมือง ตามคำอธิบายในแนวทางแรก

Clement R. Atlee นายกรัฐมนตรีคนแรกของอังกฤษที่มาจากพรรคแรงงาน (Labour party) ได้อธิบายถึงพรรคแรงงานไว้ว่า เป็นพรรคที่พัฒนามาจากขบวนการของ ฝ่ายสังคมนิยมด้วยการปรับเปลี่ยนแนวทางให้ตรงกับสภาพการณ์ทางด้านต่างๆ ภายในประเทศ พรรคแรงงานมีแนวนโยบายที่จะหาทางลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ส่งเสริมอิสรภาพ (freedom) ของประชาชน และการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (democracy)⁸ Maurice Duverger พิจารณาว่า พรรคการเมืองเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคนในสังคม ทั้งที่มาจากกลุ่มทางชนชั้น กลุ่มทางเศรษฐกิจ ตลอดจนกลุ่มข้าราชการที่ ทำการควบคุมกลไกการทำงานของรัฐ และกลุ่มที่มีแนวความคิดและอุดมการณ์ (ideology) ร่วมกันบางอย่าง⁹ Michels เห็นว่า พรรคการเมืองก่อเกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับการเมืองใน

⁸ Ibid., pp. 780-798.

⁹ Maurice Duverger, Political Parties : Their Organization and Activities in the Modern States (London : Nethen, 1964).

ทุกระดับ คือ ทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น แต่พรรคจะมีความเข้มแข็งมากภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่ก่อตั้งขึ้นจากหลักการของเสียงข้างมาก (majority) และรากฐานของมวลชน (masses)¹⁰

นอกจากนั้นยังมีทัศนะที่มองว่าพรรคเป็นสิ่งที่คนประดิษฐ์ขึ้น เพื่อทำหน้าที่โดยทางอ้อมในสังคมประชาธิปไตย (democratic societies) ขณะที่หน้าที่เหล่านั้นสามารถทำให้สำเร็จได้โดยตรงในสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย พรรคจะทำหน้าที่ระดมเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากประชาชน¹¹ พรรคจะมีองค์กรหลากหลาย ทำหน้าที่แตกต่างกันมากมาย รวมทั้งการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง จนมีผลทำให้พรรคการเมืองมีรูปแบบขององค์กรหรือลักษณะของกลุ่มที่ไม่แน่นอน (amorphous group)¹² แต่พรรคจะมีวัตถุประสงค์สำคัญไปในเชิงสร้างสรรค์เพื่อการควบคุมเหนือสถาบันทางการเมืองอื่นในสังคม ด้วยการยอมรับของประชาชนจำนวนมากในประเทศ¹³

¹⁰ Michels, Political Parties : A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, pp. 44-46 and 50.

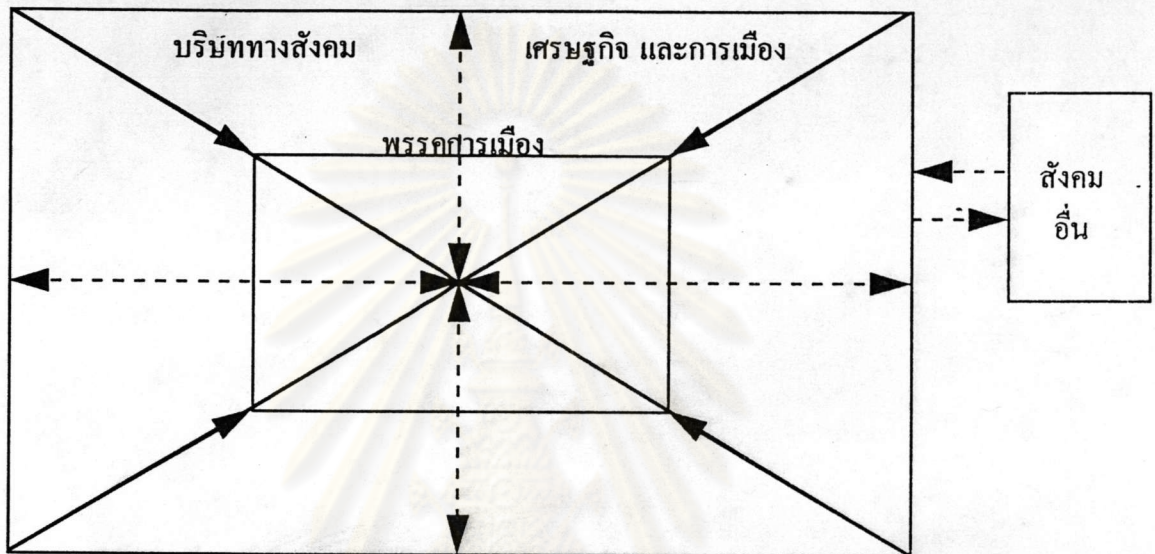
¹¹ Odegard and Helms, American Politics : A Study in Political Dynamics, p.3.

¹² Key, Politics, Parties and Pressure Groups, pp.181-182.

¹³ Jupp, Political Parties, pp. 1-5.

แผนภาพที่ 2.2 พรรคการเมืองในฐานะตัวแปรตาม : เป็นไปตามบริบททางสังคม

สังคม

หมายเหตุ : —————> มีอิทธิพลมาก

- - - - -> มีอิทธิพลน้อย ขณะที่สังคมอื่นก็ได้รับอิทธิพลโดยอ้อมต่อพรรคการเมืองในสังคมหนึ่งด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตามแนวคำอธิบายที่กล่าวมาข้างต้น อาจพิจารณาได้ว่า พรรคการเมืองในการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะเป็นพรรคที่ได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง หรืออยู่ในฐานะตัวแปรตาม มากกว่าพรรคการเมือง ที่ยึดถือแนวความคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นศูนย์กลางรวมจิตใจของสมาชิก เพื่อทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นไปตามหลักการหรือแนวทางของพรรค พรรคการเมืองในสังคมประชาธิปไตย แม้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าไปใช้อำนาจทางการเมืองควบคุมการปกครอง แต่ก็ต้องแข่งขันกับพรรคการเมืองอื่นด้วยวิธีการในระบอบประชาธิปไตย คือ การรวมตัวกันขึ้นของผู้ออกเสียงเลือกตั้ง (voters) และนักการเมือง (politicians) และทำการคัดเลือกผู้สมัคร (candidates) เข้าแข่งขันในการเลือกตั้ง (election) เพื่อแสวงหาการสนับสนุนจากประชาชนส่วนใหญ่ พรรคใดที่ได้รับการเลือกตั้งเสียงข้างมาก และเข้าไปจัดตั้งรัฐบาลยังต้องถูกตรวจสอบและควบคุมการทำงานโดยพรรคฝ่ายค้านและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนในสังคมด้วย ซึ่งรูปแบบเช่นนี้ จะแตกต่างกันเกือบตรงกันข้ามกับพรรคการเมืองในสังคมเผด็จการ ซึ่งพรรคเดียวที่ทำการปกครองจะเป็นองค์กรที่ทำการควบคุมระบบสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองมากกว่า¹⁴ และมีผลทำให้พรรคในสังคมเผด็จการกลายเป็นตัวแปรอิสระที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่างๆ ในสังคมค่อนข้างมาก

ตามคำอธิบายดังกล่าวนี้ สามารถพิจารณาได้ในอีกมิติหนึ่งว่า พรรคการเมืองประชาธิปไตยอาจมีรูปแบบในการก่อเกิด การรวมกลุ่ม การแสดงบทบาททางการเมือง ตลอดจนการยุติบทบาททางการเมือง จากสาเหตุที่มาจากปัจจัยของสภาพแวดล้อม หรือภายใต้บริบท

¹⁴ Johnson, Essentials of Political Parties : Their Relation to American Government, pp.1-2.

ทางสังคมในแต่ละสังคม¹⁵ ซึ่งส่งผลไปให้พรรคการเมืองในสังคมประชาธิปไตยทั่วโลกมีรูปแบบ และสาระที่ปรากฏในความเป็นจริง แตกต่างกันตามสภาพบริบทของแต่ละสังคม¹⁶ ยิ่งไปกว่านั้นในบางสังคมที่พรรคการเมืองบางพรรคมีความเข้มแข็งมาก ซึ่งอาจจะมาจากสาเหตุที่พรรคดังกล่าวมีผู้ให้การสนับสนุนจำนวนมาก หรือมีการจัดองค์กรพรรคเข้มแข็ง มีหน่วยงานหลากหลาย ชับซ้อน หรืออาจมาจากสาเหตุที่พรรคใช้กำลังคนและอาวุธ หรือวิธีนอกรูปแบบอื่นๆ เพื่อเอาชนะและควบคุมพรรคคู่แข่ง ก็จะทำให้ปรากฏรูปแบบของพรรคที่เป็นทั้งตัวแปรตามและตัวแปรอิสระ ปรากฏขึ้นและแข่งขันกันเพื่อเข้าไปควบคุมการใช้อำนาจทางการเมือง และอาจปรากฏว่าพรรคที่อ่อนแอกว่าจะถูกครอบงำโดยพรรคที่เข้มแข็งกว่าได้ด้วย

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า ในสังคมตะวันตกมีการใช้คำว่า "พรรค" เพื่ออธิบายถึงการแยกกันออกของคน กลุ่มคนในสังคมมานานแล้ว โดยอาจย้อนไปถึงยุคนครรัฐกรีก (Greek city-states)¹⁷ แต่คำว่า "พรรคการเมือง" ได้ถูกใช้กันอย่างแพร่หลายในยุคที่มีการขยายสิทธิและเสรีภาพให้กับประชาชนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ตั้งแต่ยุคหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ที่มีการพัฒนาการปกครองไปสู่รูปแบบประชาธิปไตย และขยายการมีส่วนร่วม

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Kay Lawson, The Comparative Study of Political Parties (New York : St. Martin's Press, 1976), pp.1-4.

¹⁷ งานของนักปรัชญากรีกหลายคน เช่น Plato และ Aristotle เป็นต้นได้ใช้คำว่า party แยกผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง แต่ในความหมายที่แตกต่างจากคำว่า Political party ในยุคคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 โปรดดู Ebenstein, Great Political Thinkers : Plato to the Present, pp. 13-63 and 77-111.

ทางการเมืองให้กับประชาชนกว้างขวางออกไป จากคำอธิบายเกี่ยวกับพรรคการเมืองในยุคนี้ ที่มาจากการศึกษาปรากฏการณ์ของพรรคการเมืองในสังคมตะวันตกหลายสังคม ทำให้สามารถแยกคำอธิบายพรรคการเมืองจากการก่อเกิด รูปแบบของการรวมกลุ่ม การจัดองค์กรและการแสดงบทบาททางการเมืองออกได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือ พรรคที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคม เพราะพรรคมีความเข้มแข็งมากกว่าทุกองค์กรในสังคม หรือพรรคในฐานะตัวแปรอิสระ กับพรรคที่เป็นตัวแปรตาม หรือพรรคที่อ่อนแอ ปรากฏขึ้นและดำรงอยู่ตลอดจนเปลี่ยนแปลงองค์กรพรรคไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางสังคม - เศรษฐกิจและการเมือง และในบางสังคมก็อาจตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพรรคที่เข้มแข็ง และเป็นตัวแปรอิสระด้วย

2. ความแตกต่างระหว่าง "พรรคการเมือง" กับกลุ่มทางสังคม (Social groups)

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งในการอธิบาย และการศึกษาพรรคการเมือง ก็คือการแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างความเป็น "พรรคการเมือง" (political party) กับการแบ่งแยกเป็นพวกหรือฝักฝ่าย (factions) กับรูปแบบของกลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) และกลุ่มกดดัน (pressure groups) เนื่องจากการรวมกลุ่มกันในรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในสังคมตะวันตก และแต่ละกลุ่มก็มีรูปแบบการรวมตัวกัน ตลอดจนการทำหน้าที่ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันด้วย และที่สำคัญกลุ่มเหล่านี้มักมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องระหว่างกันอย่างมาก ในที่นี้จะสรุปวิเคราะห์ความแตกต่างในสองมิติ คือ ระหว่างพรรคการเมืองกับพวกหรือฝักฝ่ายทางการเมือง และพรรคการเมืองกับกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดัน

2.1 ความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองกับพวกหรือฝักฝ่าย กลุ่มทั้งสองประเภทนี้ จะมีความแตกต่างกันค่อนข้างชัดเจนในรูปแบบการจัดองค์กรของกลุ่ม (organized) กล่าวคือ พวก (cliques) หรือฝักฝ่ายทางการเมือง (political factions) จะมี

ขนาด (size) ค่อนข้างเล็กกว่าพรรคการเมือง เป็นการแบ่งแยกกันในบรรดานักการเมือง (politicians) คนสำคัญแต่ละคน โดยปกติมักจะยึดถือตัวบุคคล (personalism) หรือผู้นำของกลุ่มมากกว่าการยึดถือ "ชื่อ" หรือ "สัญลักษณ์" (label) ที่ใช้ร่วมกัน ส่วนพรรคการเมืองจะเป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่กว่าพวกหรือฝักฝ่าย มีการจัดองค์กรพรรค (party organization) ที่มีความหลากหลายซับซ้อน เพื่อทำหน้าที่ในหลาย ๆ ด้านตามการขยายบทบาทหน้าที่ของพรรคการเมืองแต่ละพรรค และเมื่อพรรคขยายองค์กรใหญ่โตและมีความเข้มแข็งมากขึ้น เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของพรรค (mark or label of party) จะกลายเป็นสิ่งสำคัญที่สมาชิก (members) ให้การยึดถือร่วมกัน ซึ่งอาจมีความสำคัญมากกว่าผู้นำของพรรค (party leaders) เสียอีก

พวกหรือฝักฝ่ายทางการเมืองในสังคมตะวันตกได้ปรากฏขึ้นพร้อม ๆ กับการที่นักการเมืองในสภาพยายามจะรวมตัวกันเพื่อคัดค้านอำนาจทางการเมืองของคณะผู้ปกครองกลุ่มเดิม จนทำให้ฝักฝ่ายเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายอยู่ในระยะแรก เมื่อพรรคการเมืองยังไม่มีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง และยังไม่มีการจัดองค์กรพรรคที่ถาวรและกว้างขวางเหมือนในระยะต่อมาเมื่อระบบการเมืองได้เปิดกว้างขึ้น ประชาชนได้รับสิทธิเสรีภาพและการมีส่วนร่วมทางการเมืองเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ พวกหรือฝักฝ่ายทางการเมืองได้ลดความสำคัญลงในระยะที่พรรคการเมืองมีบทบาทอย่างกว้างขวางในระบบการเมือง จนฝักฝ่ายได้ถูกรองรับหรือ "ถูกกลืน" เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพรรค¹⁸ หรืออาจมีฐานะเป็นเพียงพรรคขนาดเล็ก (minor party) ที่มีบทบาทและอิทธิพลในทางการเมืองไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการทำหน้าที่ขององค์กรพรรคการเมืองขนาดใหญ่

¹⁸โปรดดูรายละเอียดที่มาและประวัติศาสตร์ของ "พรรค" (party) ได้ใน Terence Ball, "Party", in Political Innovation and Conceptual Change, ed, Terence Ball and Brothers, pp. 155-176.

ตามคำอธิบายดังกล่าวนี้พวกหรือฝักฝ่ายทางการเมือง อาจรวมกันเข้าโดยมีวัตถุประสงค์ในทางการเมืองในแบบเดียวกับพรรคการเมือง รวมทั้งการเข้าไปเกี่ยวข้องและแสดงบทบาทในทางการเมืองเหมือนกับพรรคการเมือง โดยทั่วไป แต่พวกจะมีบทบาทจำกัดกว่าพรรคการเมือง เนื่องจากข้อจำกัดในการจัดองค์กร ซึ่งส่งผลให้ฝักฝ่ายไม่สามารถแสดงบทบาทได้อย่างกว้างขวางเหมือนพรรคการเมืองและจากเหตุผลที่ฝักฝ่ายมักอิงอยู่กับตัวบุคคลหรือนักการเมืองคนสำคัญบางคน ฝักฝ่ายจึงมีแนวโน้มจะเป็นกลุ่มที่มีอายุสั้น หรือเป็นกลุ่มที่ไม่ถาวรด้วย เนื่องจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางด้านตัวบุคคลหรือผู้นำที่มักจะเกิดขึ้นอยู่เสมอ

2.2 ความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองกับกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันทั้งกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดัน ถือได้ว่าเป็นกลุ่มผลประโยชน์พิเศษ (special-interest groups) ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันมากจนสามารถจะอธิบาย หรือให้ความหมายที่อ้างอิงหรือทดแทนระหว่างกันได้ และกลุ่มทั้งสองแบบนี้ยังเป็นองค์กรอิสระที่อยู่ภายนอกองค์กรของรัฐ (private organizations) เหมือนกัน และมุ่งจะสร้างอิทธิพลของกลุ่มต่อกระบวนการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะของรัฐ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเช่นเดียวกันด้วย¹⁹ แต่การจะแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันกับพรรคการเมืองค่อนข้างจะแยกให้เห็นชัดเจนได้ยาก เพราะกลุ่มทั้งสองรูปแบบปรากฏขึ้นในสังคมตะวันตกมานาน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตทางการเมือง (political life) ในสังคมเหล่านั้น

¹⁹โปรดดูรายละเอียดใน Henry A. Turner, edited, Politics in the United States : Reading in Political Parties and Pressure Groups (New York : McGraw-Hill Book Company, Inc., 1995), p.73-75.

และยังปรากฏขึ้นอย่างหลากหลาย และมีบทบาทอย่างกว้างขวางในสังคม เมื่อมีการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยขึ้นในสังคมตะวันตกด้วย²⁰

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการตะวันตกส่วนหนึ่ง ได้พยายามจะแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มกดดัน และกลุ่มผลประโยชน์กับพรรคการเมือง ด้วยการพิจารณาที่การจัดองค์กรของกลุ่ม (organization) และวัตถุประสงค์ในทางการเมือง (political objectives) กล่าวคือ พรรคการเมืองถือเป็นองค์กรทางการเมือง จากการรวมตัวของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม²¹ เป็นที่รวมของกลุ่มผลประโยชน์หลากหลาย โดยไม่ได้แสดงความเป็นตัวแทนของชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งหรือกลุ่มผลประโยชน์เพียงบางกลุ่ม²² พรรคการเมืองจะใช้สัญลักษณ์ (label) ของพรรคที่สมาชิกยึดถือร่วมกันเพื่อแสวงหาคะแนนเสียงและการสนับสนุนจากประชาชน²³ ด้วยการคัดเลือกผู้สมัคร (candidates) เข้าแข่งขันในการเลือกตั้ง (election) แข่งขันกับพรรคการเมืองอื่น และมีจุดมุ่งหมาย (aims) ที่จะเข้าไปควบคุม (control) มีอิทธิพล

²⁰ Key, Politics, Parties, and Pressure Groups, pp.406-407.

²¹ Michels, Political Parties : A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, pp. 44-50. และ Johnson, Essentials of Political Parties : Their Relation to American Government, pp. 1-2.

²² Kay Lawson, The Comparative Study of Political Parties, pp. 1-4.

²³ Epstein, Political Parties in Western Democracies, pp. 12-13.

(influence) เหนือกลไกการปกครอง และได้ใช้อำนาจทางการเมือง (authority) ปฏิบัติไปตามแนวความคิด ผลประโยชน์ นโยบาย ตลอดจนความสนใจของพรรค²⁴ กลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันบางกลุ่มอาจจัดองค์กรขนาดใหญ่ มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในสังคม มีอิทธิพลต่อผู้สมัครและพรรคการเมืองโดยตรง รวมทั้งมีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายสาธารณะของรัฐบาลได้อย่างมาก แต่องค์กรของกลุ่มผลประโยชน์ไม่ได้เป็นรูปแบบขององค์กรทางการเมือง หรือเป็นหน่วยงานทางด้านนิติบัญญัติ (legislative bodies) เหมือนองค์กรพรรคการเมืองขนาดใหญ่โดยทั่วไป และแม้ว่า กลุ่มผลประโยชน์ และกลุ่มกดดันจะให้กำรช่วยเหลือผู้สมัครรับเลือกตั้ง และแสวงหาพันธมิตรกับพรรคการเมือง ทั้งโดยตรงและด้วยอ้อม รวมทั้งการเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพรรคการเมือง เช่น การที่สหภาพแรงงาน (trade unions) ได้ร่วมก่อตั้งพรรคแรงงาน (Labour Party) ขึ้นเป็นต้น²⁵ แต่กลุ่มผลประโยชน์ก็ไม่ได้มีวัตถุประสงค์โดยตรงที่จะเข้าใช้อำนาจทางการเมือง หรือทำการควบคุมการบริหารงานของรัฐบาล เพราะกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันมักจะสร้างอิทธิพลต่อระบบการเมืองบนพื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ (economic) เป็นหลัก หรือเพื่อส่งเสริมผลประโยชน์ของกลุ่มด้วยการกดดันต่อกระบวนการตัดสินใจของรัฐบาลโดยทางอ้อมเป็นสำคัญ²⁶

พิจารณาตามคำอธิบายดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า พรรคการเมืองขนาดใหญ่ มีการจัดองค์กรทางการเมืองอย่างเข้มแข็ง และหลากหลายซับซ้อน และหน่วยย่อยทุกหน่วย (subgroups) ต่างก็ทำหน้าที่สนองตอบวัตถุประสงค์ทางการเมืองของพรรค คือ มุ่งหวัง

²⁴ Goodman, The Two-Party System in the United States, pp. 3-6.

²⁵ Key, Politics, Parties and Pressure Groups, pp. 13-77.

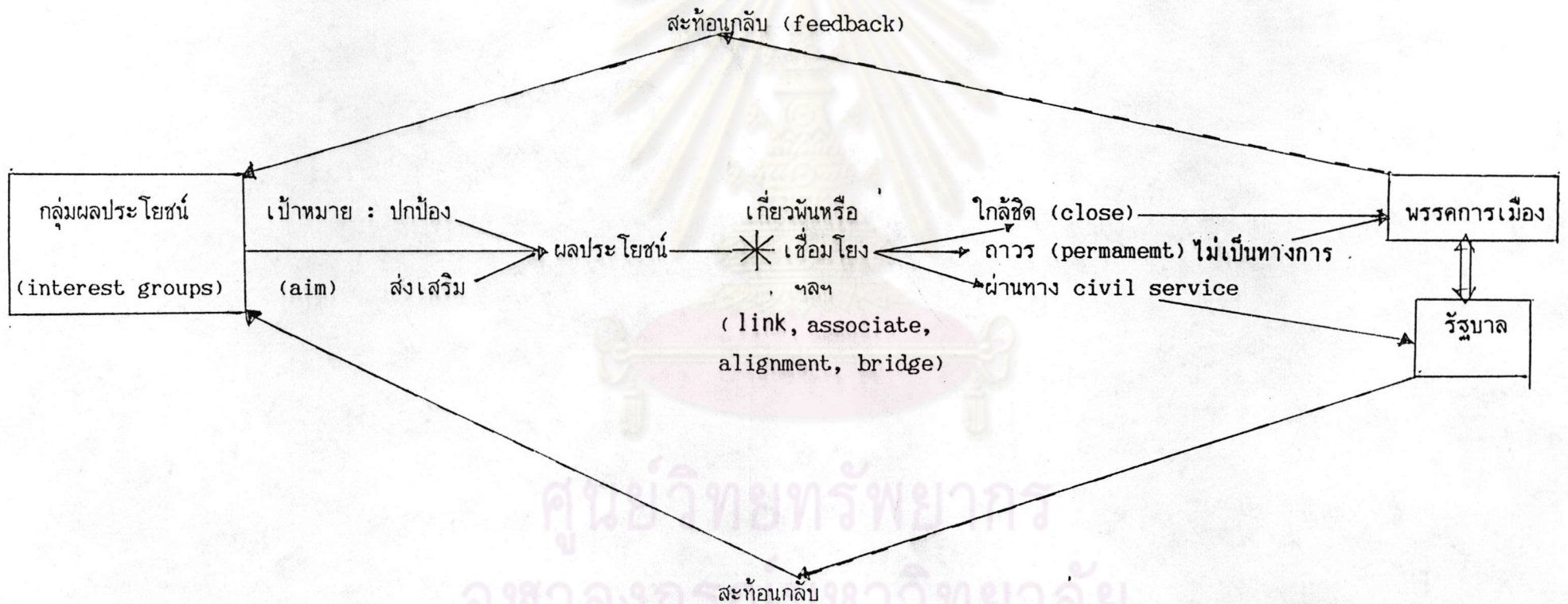
²⁶ Ibid.

จะเอาชนะการเลือกตั้งได้รับการสนับสนุนจากประชาชนจำนวนมากในสังคม และเข้าไปมีอำนาจทางการเมือง เพื่อดำเนินนโยบายสาธารณะสนองต่อความต้องการของประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์จำนวนมาก จึงจะสามารถแยกแยะให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนกับกลุ่มผลประโยชน์ และกลุ่มกดดัน และรวมทั้งพวกหรือฝักฝ่ายทางการเมือง เพราะพรรคขนาดเล็ก หรือกลุ่มผลประโยชน์ขนาดใหญ่บางกลุ่มอาจมีรูปแบบการจัดองค์กร และการดำเนินบทบาทในทางการเมือง ไม่แตกต่างกันมากนัก ในบางสังคมที่พรรคยังไม่มีองค์กรที่เข้มแข็งเพียงพอ เนื่องจากยังไม่สามารถระดมการสนับสนุนจากประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้อย่างจริงจัง พรรคการเมืองอาจอ่อนแอและอาจตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกลุ่มผลประโยชน์ หรือกลุ่มกดดันบางกลุ่มที่ก่อเกิดและพัฒนาองค์กรให้มีความเข้มแข็งมาก่อนพรรคการเมืองได้

อย่างไรก็ตาม ในสังคมตะวันตกที่มีการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยติดต่อกันมานาน มีการขยายสิทธิเสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนออกไปอย่างสม่ำเสมอ พรรคการเมืองมีแนวโน้มจะเป็นองค์กรทางการเมืองที่เข้มแข็ง เป็นที่รวมของกลุ่มผลประโยชน์หลากหลาย มีอิทธิพลต่อกลุ่มผลประโยชน์ และระบบสังคมได้พอสมควร หรือว่ามีความเป็นอิสระภายในองค์กร (autonomy) มากกว่าที่จะถูกครอบงำโดยกลุ่มผลประโยชน์หรือระบบสังคมทั้งหมด เหมือนพรรคการเมืองขนาดเล็กและมีองค์กรอ่อนแอในบางสังคม

เหตุนี้ในสภาพของสังคมที่มีความหลากหลายของส่วนประกอบ (complex societies) กลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดัน จึงเชื่อมโยงใกล้ชิดกับพรรคการเมืองต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบความสัมพันธ์โดยตรงหรือโดยอ้อม มุ่งหวังจะสร้างอิทธิพลต่อพรรคการเมือง และระบบการเมือง เพื่อวัตถุประสงค์สำคัญ คือ การรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ด้วยการสร้างอิทธิพลกดดันต่อการตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะของรัฐบาล ซึ่งทำให้กลุ่มผลประโยชน์มีบทบาททางการเมืองอย่างกว้างขวางเกือบทั่วมิติดกับพรรคการเมืองในสังคมประชาธิปไตย (โปรดดูแผนภาพที่ 2.3 ประกอบ)

แผนภาพที่ 2.3 ความเกี่ยวพันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์กับพรรคการเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิจารณาจากคำอธิบายพรรคการเมืองในมิติต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ยังสามารถอธิบายถึงการก่อเกิดพรรคการเมืองในสังคมตะวันตกได้ในอีกมิติหนึ่งว่า ก่อนที่ระบบการเมืองจะเปิดกว้างมาสู่การยอมรับสิทธิ และเสรีภาพขั้นพื้นฐานในทางการเมืองของประชาชนนั้น จะมีเพียงพรรคของผู้ปกครองพรรคเดียว (ruling party) เป็นฝ่ายครอบงำอำนาจทางการเมือง²⁷ จนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 จึงเกิดการรวมตัวของนักการเมืองเป็นพรรคทอรี (Tory) และพรรควิก (Whig) ขึ้นในระบบการเมืองอังกฤษ ซึ่งถือเป็นรากเหง้าของพรรคการเมืองสมัยใหม่ (modern parties)²⁸ ที่ปรากฏแพร่หลายมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และเวลาต่อมา เหตุนี้พรรคการเมืองสมัยใหม่ในสังคมตะวันตก จึงก่อเกิดและพัฒนาองค์กรมาพร้อม ๆ กับการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน การขยายสิทธิ เสรีภาพทางการเมืองและการให้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งกับประชาชนจำนวนมากในสังคม หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พรรคการเมืองสมัยใหม่ก่อเกิดและพัฒนาขึ้นมาพร้อม ๆ กับการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตย (democratic regime) และการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการขยายออกของการติดต่อสื่อสาร (communication) ที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ทางการเมือง และดึงดูดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอย่างมากด้วย²⁹ พรรคการเมืองในสังคมประชาธิปไตย จะยึดถือหลัก

²⁷ Turner, edited, Politics in the United States : Reading in Political Parties and Pressure Groups, pp. 213-214.

²⁸ Goodman, The Two-Party System in the United States, pp. 7-10.

²⁹ Barbara A. Chernow and George A. Vallasi, Edited, The Columbia Encyclopedia, 5th ed. (Columbia :Columbia University Press, 1993), p. 2081.

การประชาธิปไตย คือ การแข่งขันในการเมืองอย่างยุติธรรม และเสมอภาค พรรคต่าง ๆ จะแข่งขันกันในการดำเนินกิจกรรมในทางการเมืองเพื่อสนองตอบความต้องการและข้อเรียกร้องของประชาชน เพื่อหวังจะได้รับการสนับสนุนจากประชาชนจำนวนมากในการเลือกตั้ง ส่วนพรรคการเมืองฟาสซิสต์ (Fascist Party) และพรรคคอมมิวนิสต์ (Communist Party) จะก่อเกิดขึ้น และแสดงบทบาททางการเมืองแตกต่างจากพรรคประชาธิปไตยอย่างมาก กล่าวคือ พรรคเหล่านี้ก่อตั้งขึ้นโดยกลุ่มคน หรือคนในชนชั้นที่ถูกปกครองซึ่งไม่พอใจกลุ่มผู้ปกครองเดิม พรรคเหล่านี้ได้ยึดถืออุดมการณ์ทางการเมืองที่มีเป้าหมายไปสู่การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมและใช้วิธีการรุนแรงในการเข้าไปสู่การมีอำนาจ และเมื่อสามารถยึดอำนาจได้แล้ว ก็ไม่อนุญาตให้มีพรรคฝ่ายค้านเกิดขึ้น พรรคฟาสซิสต์กับพรรคคอมมิวนิสต์จึงเป็นพรรคเดียวที่ควบคุมการปกครองและครอบงำสังคมทั้งหมด

3. การจัดองค์กรพรรคการเมือง (party organization)

การจัดองค์กรถือเป็นความสำคัญของพรรคการเมืองสมัยใหม่ เพราะบทบาทของพรรคการเมืองมีความหลากหลายมากขึ้นจากความสลับซับซ้อนของโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบการเมืองประชาธิปไตย พรรคการเมืองจะมีกิจกรรมทางการเมืองอย่างกว้างขวางและสม่ำเสมอตลอดเวลา นับตั้งแต่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเลือกตั้งไปจนถึงกระบวนการทำการตัดสินใจนโยบายสาธารณะ เพื่อสนองตอบต่อข้อเรียกร้องต้องการของประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลายในสังคม โดยทั่วไปนั้น องค์กรพรรคการเมืองจะเป็นที่รวมของสมาชิกพรรค (party members) ทุกระดับชั้นประกอบด้วยหน่วยย่อย (subunits) ที่ทำหน้าที่เฉพาะอย่างหลายหน่วย เพื่อผลักดันให้การทำงานของพรรคสามารถบรรลุเป้าหมายตามที่พรรคกำหนดไว้โดยรวม เหตุนี้การจัดองค์กรพรรคจึงสะท้อนให้เห็นมิติที่แตกต่างกันหลายมิติ ในมิติหนึ่งนั้นทำให้สามารถแยกความแตกต่างระหว่างพรรคกับพวกหรือฝักฝ่ายตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มกดดันได้ ส่วนในอีกมิติด้านหนึ่ง การจัดองค์กรพรรค จะสะท้อนให้เห็นระดับความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของพรรคการเมือง ขนาดใหญ่หรือเล็ก

ของพรรค ตลอดจนรูปแบบการทำงานภายในพรรค และปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในการพัฒนา
องค์กรพรรค ดังนั้นอาจกล่าวได้อีกหนึ่งนัยหนึ่งว่า การพิจารณาองค์กรพรรคการเมืองจะทำให้
สามารถเข้าใจได้ว่า "พรรคการเมืองคืออะไร หรือเป็นอะไร" หรือ "พรรคเหมือนหรือ
แตกต่างกับองค์กรอื่นทางสังคมอย่างไร" และ "พรรคสามารถทำหน้าที่ได้อย่างไร"

3.1 แนวคำอธิบายหรือความหมายขององค์กรพรรคการเมือง องค์กรพรรคการเมือง
เมืองพิจารณาได้ว่าเป็นโครงสร้างหลายรูปแบบ (structures) ที่ได้รับการกำหนดขึ้นมา
เพื่อทำหน้าที่เฉพาะอย่างมากมาย (particular functions) ทั้งหน้าที่สำหรับฝ่ายผู้นำ
(elites) และมวลชนที่หลากหลาย³⁰ องค์กรพรรคการเมืองจะเป็นที่ประชุมพบปะ
(meeting) การถกเถียงอภิปราย (discussing) ของบรรดาผู้ที่ยอมรับการเป็นสมาชิก
พรรค (membership) ซึ่งจะทำให้พรรคสามารถดำรงความคิดเห็นต่าง ๆ (ideas) ที่
สอดคล้องต้องกันอยู่ภายในโครงสร้างของพรรคได้³¹ ในบางกรณีหรือในพรรคการเมืองบาง
พรรคยังมีการรวมเอาองค์กรที่แตกต่างกันหลายองค์กรเข้ามารวมอยู่ภายในโครงสร้างของ
พรรคด้วย ทั้งที่เป็นองค์กรทางการเมืองโดยตรง หรือรวมเอาพรรคเล็กเข้ามารวมด้วย
และรวมทั้งองค์กรที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางการเมือง³²

เหตุนี้ องค์กรพรรคการเมืองจึงเป็นที่รวมของปัจเจกบุคคล และกลุ่มคนหลาย
กลุ่มที่มีบทบาท (roles) หลากหลายแตกต่างกัน มีแบบแผนของกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย
(activities) ทั้งยังมีความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยน และพึ่งพาอาศัยกันและกัน

³⁰ Eldersveld, Political Parties in American Society, p.92.

³¹ Edwin M. Coulter, Principles of the Politics and Government
(Boston, Massachusetts :Allyn and Bacon, Inc., 1981), p.234.

³² Apter, The Politics of Modernization, p.184.

(reciprocal relationships) อีกด้วย³³ ในองค์กรพรรคจึงมีมิติของความสัมพันธ์อยู่อย่างหลากหลาย ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ระหว่างผู้ที่ให้การสนับสนุนพรรค (supporters) ระหว่างชนชั้นนำของพรรค และระหว่างผู้นำพรรคกับบรรดาสมาชิกและผู้สนับสนุน ตลอดจนการติดต่อประสานงานระหว่างหน่วยย่อยภายในองค์กร และระหว่างองค์กรระดับต่าง ๆ มิติในด้านความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ จะสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบของการจัดองค์กรพรรค ระดับความอ่อนแอหรือเข้มแข็งขององค์กรพรรค อุปสรรคและปัญหาภายในองค์กร แนวโน้มที่องค์กรพรรคจะมีความสามารถในการปรับองค์กรให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อที่พรรคการเมืองจะสามารถทำหน้าที่ที่หลากหลายซับซ้อนในระบบการเมืองได้อย่างดี สนองตอบกับความต้องการของประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การปรับเปลี่ยนองค์กรและการทำหน้าที่ดังกล่าว นอกจากจะสะท้อนให้เห็นแนวโน้มว่าพรรคจะล้มเหลวหรืออยู่รอดแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นแนวทางของการพัฒนาองค์กรพรรคไปสู่การสร้างสถาบันพรรคการเมือง (party institutionalization) ซึ่งจะทำให้พรรคกลายเป็นองค์กรทางการเมือง ที่เข้มแข็งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการรักษาระเบียบทางการเมือง (political order) ด้วย³⁴

³³ Richard L. Kolbe, American Political Parties : An Uncertain

Future (New York : Harper & Row Publishers, Inc., 1985), p.20.

³⁴ Huntington, Political Order in Changing Societies, pp.

3.2 ประเภทของการจัดองค์กรพรรคการเมือง ในบทที่ 1 ได้จัดแยกประเภทการจัดองค์กรพรรคไว้อย่างกว้าง ๆ แล้ว โดยแยกออกเป็น 7 ประเภทใหญ่ ๆ คือ³⁵

1. องค์กรพรรคณาธิปไตยโดยผู้นำจำนวนน้อย
2. องค์กรพรรคเพื่อการปฏิบัติสังคม
3. องค์กรพรรคมวลชน
4. องค์กรพรรคเน้นประสิทธิภาพ
5. องค์กรพรรคนักอุดมคติ
6. องค์กรพรรคผู้สมัครรับเลือกตั้ง และ
7. องค์กรพรรครูปแบบผสม

องค์กรพรรคทั้ง 7 ประเภท ครอบคลุมถึงรูปแบบพรรคการเมืองที่แตกต่างหลากหลายในสังคมใหญ่ และพรรคการเมืองในต่างสังคมด้วย แต่จากพื้นฐานของแนวความคิดเกี่ยวกับองค์กรพรรคการเมือง มีมิติในเชิงความหมายหรือมีนัยสำคัญแฝงอยู่ในรูปแบบการจัดองค์กรพรรคหลายอย่าง กล่าวคือ มิติทางด้านปัจจัยที่สำคัญของการรวมตัวกันเป็นพรรคการเมือง มิติของการดำเนินงานและการประสานสัมพันธ์ภายในพรรค มิติทางด้านแนวความคิด นโยบาย ตลอดจนอุดมการณ์ของพรรค มิติทางด้านเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของพรรค และรวมทั้งมิติที่เป็นผลกระทบจากสภาพแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบใหญ่ ๆ 3 ระบบ คือ ระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม หรืออาจกล่าวได้ในอีกนัยหนึ่งว่าเป็นมิติในสองด้านที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน คือ มิติทางด้านปัจจัยภายในพรรค กับมิติทางด้านสภาพแวดล้อม เหตุนี้องค์กรพรรคการเมือง

³⁵ Eldersveld, Political Parties in American Society,

โดยทั่วไปจึงอาจแยกออกได้เป็น 2 ประเภทกว้าง ๆ คือ องค์กรพรรคเพื่อการเลือกตั้งหรือ องค์กรพรรคในสังคมประชาธิปไตย กับองค์กรพรรคเพื่อการปฏิบัติหรือองค์กรพรรคในสังคม เผด็จการ โดยองค์กรพรรคประเภทแรกจะมีรูปแบบการจัดองค์กรที่เป็นผลมาจากอิทธิพลของ สภาพแวดล้อมค่อนข้างมาก หรือได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมมากกว่าที่พรรคจะมีอิทธิพลต่อ สภาพแวดล้อมอย่างมาก หรือเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ส่วนองค์กรประเภทที่สอง แม้ว่าอาจจะได้รับ อิทธิพลในบางด้านจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในระยะแรก แต่เมื่อพรรค บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายคือ การปฏิบัติสังคมแล้วองค์กรพรรคจะมีอิทธิพลอย่างมากต่อ สภาพแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม องค์กรพรรคเพื่อการเลือกตั้งในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งมักจะมี องค์กรพรรคหลากหลายเข้าร่วมแข่งขันในทางการเมือง (political competition) ถ้า พิจารณาในมิติที่รอบด้าน (comprehensive) ก็จะเห็นถึงความแตกต่างในรูปแบบขององค์กร หลายรูปแบบ ซึ่งมีสาเหตุจากปัจจัยภายในพรรค และอิทธิพลของสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยภาย นอกพรรคด้วยเช่นกัน โดยปัจจัยร่วมภายในที่สำคัญก็ได้แก่ ความมุ่งหมายที่จะเอาชนะการ เลือกตั้งหรือมุ่งหวังจะนำเอาแนวความคิดหรือนโยบายของพรรคไปปฏิบัติใช้ให้บังเกิดผลใน ความเป็นจริง และการรวบรวม (collective) ความคิดเห็นหรือผลประโยชน์ที่แตกต่าง กันหลากหลายเพื่อสร้างความร่วมมือ (corporation) ที่จะสามารถทำให้ทำงานร่วมกันได้ ส่วนปัจจัยภายนอกก็จะเป็นผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และ สังคม ตลอดจนสาระความเป็นจริงในกระบวนการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง และแบบแผนของ การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน และกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้นจึง อาจจัดแยกประเภทการจัดองค์กรพรรคจากปัจจัยสำคัญทั้งภายในและภายนอกพรรคออกได้ เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้³⁶

³⁶ Ibid. และโปรดดู E. Wright, edited, A Coparative Study of Party Organization (Ohio : A Bell & Howell Company, 1971), p.7-19.

1. องค์กรพรรคเน้นประสิทธิภาพโดยนักวิชาชีพ (professional-efficient organization) เป็นการจัดองค์กรเพื่อให้มีการทำงานอย่างเข้มแข็งและทำให้พรรคสามารถบรรลุผลสำเร็จในการเลือกตั้งมากที่สุด ส่วนความสนใจในการมุ่งจัดทำและเสนอนโยบายจะเป็นเรื่องรองลงไป ในบางระดับหรือในบางกรณีองค์กรพรรคประเภทนี้จึงโน้มเอียงเป็นพรรคของชนชั้นนำ (cadre caucus party) หรือองค์กรของผู้ชำนาญวิชาชีพ (professional leaders) ที่มีประสบการณ์ มีการศึกษา มีความสามารถ และอุทิศเวลาในการทำงานให้กับองค์กรมากกว่าสมาชิกอื่นของพรรค³⁷ เหตุนี้ แม้ว่าในองค์กรของพรรคการเมืองบางพรรคจะมีสมาชิกและผู้สนับสนุนพรรคจำนวนมาก แต่ผู้นำพรรคที่ทำหน้าที่บริหารและควบคุมการตัดสินใจอยู่ในคณะกรรมการ (committees) หรือองค์กรพรรคระดับต่าง ๆ มักจะเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากในองค์กร จนอาจกลายเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญสูงสุดภายในพรรค นอกจากนั้นในบางองค์กร ยังเน้นการปฏิบัติงานตามสายการบังคับบัญชา (hierarchy) และเน้นการควบคุมด้วยระเบียบวินัย (disciplines) ที่เข้มงวดด้วย ทั้งนี้ก็เป็นไปตามรูปแบบของการรวมกลุ่มขึ้นเป็น พรรคและเป้าหมายสำคัญขององค์กร คือ การรวมตัวของนักวิชาชีพทางการเมืองที่มุ่งเน้นดำเนินการ เพื่อเอาชนะการเลือกตั้ง และเข้าไปใช้อำนาจในทางการเมือง การเลือกตั้ง (election) จึงเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อองค์กรพรรคประเภทนี้ และพรรคก็จะใช้วิธีการทุกรูปแบบ รวมทั้งวิธีการนอกกฎหมายหรือผิดกฎหมาย เพื่อเอาชนะคู่แข่งขึ้นในการเลือกตั้งให้ได้

³⁷ Michels, Political Parties : A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, pp.98-105. and 364-365. Michels ให้แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรพรรคว่าเป็น "กฎเหล็กแห่งคณาธิปไตย" (Iron Law of Oligarchy).

2. องค์การพรรคประชาธิปไตยเชิงอุดมคติ (ideal-democratic organization) องค์การพรรคประเภทนี้ จะเน้นให้ความสำคัญกับนโยบายและอุดมการณ์ (ideology) บางอย่าง แม้ว่าองค์การพรรคประเภทนี้ก็ต้องการจะเอาชนะการเลือกตั้ง แต่ก็ไม่ได้มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับกิจกรรมในการเลือกตั้งเท่านั้น แต่โน้มเอียงมุ่งที่จะนำเอานโยบายไปสู่การปฏิบัติมากกว่า การเลือกตั้งจึงเป็นเพียงวิธีการหนึ่งในการนำเอานโยบายไปดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย

องค์การพรรคประชาธิปไตยเชิงอุดมคติ มักจะมีสาขาและสมาชิกจำนวนมาก (branch-based mass membership party) และบางครั้งก็มีเงินรายรับจากการเก็บค่าสมาชิกด้วย (paying dues) โครงสร้างขององค์การจะผูกพันกันอย่างหลวม ๆ มีการกระจายอำนาจสูง การปฏิบัติงานภายในพรรคจะเป็นตามแบบแผนประชาธิปไตย พรรคจึงมีบูรณาการในเชิงประชาธิปไตย (democratic integration) ให้ความสำคัญกับองค์การพรรคต่าง ๆ และสมาชิกมากกว่าจะเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำพรรค ในบางมิติองค์การพรรคประเภทนี้ยังมีการจัดองค์กรในรูปแบบของมือสมัครเล่น (amateur organization) ค่อนข้างมากด้วย

3. องค์การพรรครูปแบบผสมผสาน (hybrid organization) รวมเอารูปแบบการจัดองค์กรและวิธีการทำงานหลาย ๆ อย่างเข้าไว้ด้วยกัน เพราะวัตถุประสงค์ขององค์การที่สำคัญก็คือ การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งเพื่อให้ได้ชัยชนะในการเลือกตั้งและสามารถนำเอานโยบายของพรรคไปปฏิบัติใช้ ในความเป็นจริงจึงไม่มีองค์การพรรคประเภทใดสมบูรณ์แบบเต็มที่ในด้านใดด้านหนึ่ง แต่มักจะใช้รูปแบบของการจัดองค์กรหลายประเภท และวิธีการทำงานหลายอย่างเพื่อให้้องค์กรสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เหตุนี้ถ้าในบางสังคมที่มีบริบทของกระบวนการเลือกตั้งมีความแตกต่างกันหลากหลาย มีปัจจัยจากสภาพแวดล้อมของการเลือกตั้งในระดับต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน การจัดองค์กรพรรคก็ยิ่งจะมีรูปแบบแตกต่างกันอย่างมากตามความแตกต่างของบริบทดังกล่าว การจัดองค์กรพรรครูปแบบผสมผสานจึงปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในสังคมพหุนิยม (pluralist societies) ตะวันตก ซึ่งอาจมี

การรวมองค์กรพรรคที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก หรือการผสมผสานระหว่างองค์กรพรรคเน้น
ประสิทธิภาพโดยนักวิชาชีพ กับองค์กรพรรคประชาธิปไตยเชิงอุดมคติอยู่ภายใต้โครงสร้างของ
องค์กรพรรคเดียวกันได้ด้วย

สาระสำคัญที่ต่างกันขององค์กรพรรคทั้งสามประเภท อาจจัดแยกออก
ได้ในหลายมิติ ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบมิติต่าง ๆ ของการจัดองค์กรพรรค 3 รูปแบบ

มิติ	องค์กรพรรคประชาธิปไตย หรือ รูปแบบสมัครเล่น	องค์กรพรรค แบบผสมผสาน	องค์กรพรรคประสิทธิภาพ โดยนักวิชาชีพ หรือ กลไกการเลือกตั้ง
1. แรงจูงใจต่อ การเกิดความ กระตือรือร้น	รางวัลและเป้าหมาย ทางสังคม และทาง อุดมการณ์	มีแรงจูงใจจากหลาย ๆ อย่าง จากพื้นฐานทาง สังคมและความนิยม เอียงทางการเมืองของ แต่ละคน	การได้รับประโยชน์ ทางวัตถุหรือเงินหรือ ทรัพย์สินสาธารณะ รวม ทั้งตำแหน่งทางการเมือง
2. โครงสร้าง ทางสังคม	ชนชั้นกลาง คนหนุ่ม- สาว ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง มีการศึกษา (จำนวนมาก จบการศึกษาระดับ วิทยาลัย)	กลุ่มของนักกิจกรรมที่ แตกต่างหลากหลาย	ชนชั้นล่าง คนที่เลวร้าย หนุ่ม-สาว ส่วนใหญ่เป็น ผู้ชาย การศึกษาจำกัด

ตารางที่ 1 (ต่อ)

3. การจัด องค์กรภายใน	กระบวนการประชาธิปไตย ให้สิทธิกับสมาชิกมาก กระจายอำนาจการควบคุม	ผสมผสาน	ยึดถือระเบียบวินัย จัดแบ่งลำดับชั้น เน้นความเป็นกลุ่มก้อน
4. ความสำคัญ ของอุดมการณ์	เป็นพื้นฐานขององค์กร	แตกต่าง หลากหลาย ระดับ	น้อยมาก
5. หน้าที่ของ พรรค	กว้างขวางครอบคลุมทั้ง ประชาคม ผลประโยชน์ ทางนโยบายหลากหลาย และเน้นหนักในการจัดทำ เป้าหมาย	หลากหลาย และมุ่งเน้น ให้บรรลุผลสำเร็จบ้าง อย่างด้วยการปรับปรุง การทำหน้าที่ให้เหมาะสม	แคบ เน้นการเลือกตั้ง โดยกว้าง ๆ และจะไม่ จัดทำเป้าหมาย
6. รูปแบบของ การเมือง	เชิงอุดมคติ	ผสมผสาน	เชิงปฏิบัติการ และ หาโอกาส

ที่มา : ปรับปรุงจาก Samuel J. Eldersveld, Political Parties in American Society (New York : Basic Books, Inc., 1982), p. 168-169.

4. การสร้างสถาบันพรรคการเมือง (party institutionalization)

การสร้างสถาบันเป็นเรื่องสำคัญสำหรับพรรคการเมือง เพราะสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งในการจัดองค์กรพรรค ความสามารถปรับตัวขององค์กรและพรรคที่สามารถขยายบทบาททางการเมืองออกไปอย่างกว้างขวาง และสามารถทำหน้าที่ทางด้านต่าง ๆ ได้ อย่างเข้มแข็งจนสามารถสร้างอิทธิพลที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น โดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำของบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเพียงด้านเดียว

สถาบันพรรคการเมืองจึงมีนัยสำคัญเกี่ยวกับการที่องค์กรพรรคได้สร้างวิธีการใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นเพื่อให้ปัจเจกบุคคล กลุ่มผลประโยชน์สามารถเชื่อมโยงเข้าหากันและสามารถดำเนินการจนบรรลุเป้าหมายร่วมกันได้ ทั้งในด้านการคัดเลือกผู้นำที่ใช้อำนาจทางการเมือง (authoritative leaders) การกำหนดกฎระเบียบ (rules) การปฏิบัติ การต่าง ๆ (procedures) จนทำให้แบบแผนพฤติกรรมทางการเมืองสามารถดำเนินไปได้ อย่างสม่ำเสมอ สามารถคาดการณ์ได้ การส่งผ่านอำนาจ (power) และการดำเนินการทางด้านยุทธธรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จนอาจก้าวไปสู่ระดับของการไม่ยึดติดกับตัวบุคคล หรือไม่ต้องพึ่งพาการปกครองโดยบุคคล (personalized rule) อีกต่อไป ทำให้องค์กรพรรคสามารถปรับตัวและดึงเอากลุ่มพลังทางสังคม (social forces) ใหม่ ๆ เข้าร่วมภายในพรรคหรือดึงเข้าสู่ระบบการเมือง และสามารถแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างดี มีประสิทธิภาพ เหตุนี้ในมิติระดับที่กว้าง สถาบันการเมืองจึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกันระหว่างความชอบธรรม (legitimacy) ในส่วนของพรรคการเมืองกับรัฐบาลหรือการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการเมืองกับผู้นำทาง

การเมือง และศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงภายในระบบการเมือง³⁸

การสร้างสถาบันพรรคการเมืองจึงเกี่ยวข้องกับทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก พรรค ในส่วนของปัจจัยภายในพรรคองค์กรพรรคต้องมีความสามารถสูงในการปรับตัว (adaptability) มีความสลับซับซ้อนภายในองค์กร (complexity) มีอิสระในการดำเนินงาน (autonomy) และคงความเป็นกลุ่มก้อน (coherence) อยู่ภายในองค์กร กล่าวคือ องค์กรพรรคจะไม่ผูกติดอยู่กับตัวบุคคลหรือผู้นำพรรค แต่จะสามารถปรับเปลี่ยนการทำหน้าที่ (functions) ไปตามการปรับเปลี่ยนภายในองค์กรและสภาพแวดล้อมภายนอกได้อย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรุ่นของผู้นำพรรค (generational age) ไปหลายรุ่น³⁹ ส่วนปัจจัยภายนอก ก็ได้แก่ ผลกระทบจากการเกิดกลุ่มพลังทางสังคมใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นหลากหลาย จากการที่ระบบการเมืองได้เปิดกว้างออก และมีการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไป อย่างสม่ำเสมอ บริบทของสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ ทำให้องค์กรพรรคมีความจำเป็นต้องขยาย

³⁸ Huntington, Political Order in Changing Societies, p.10.

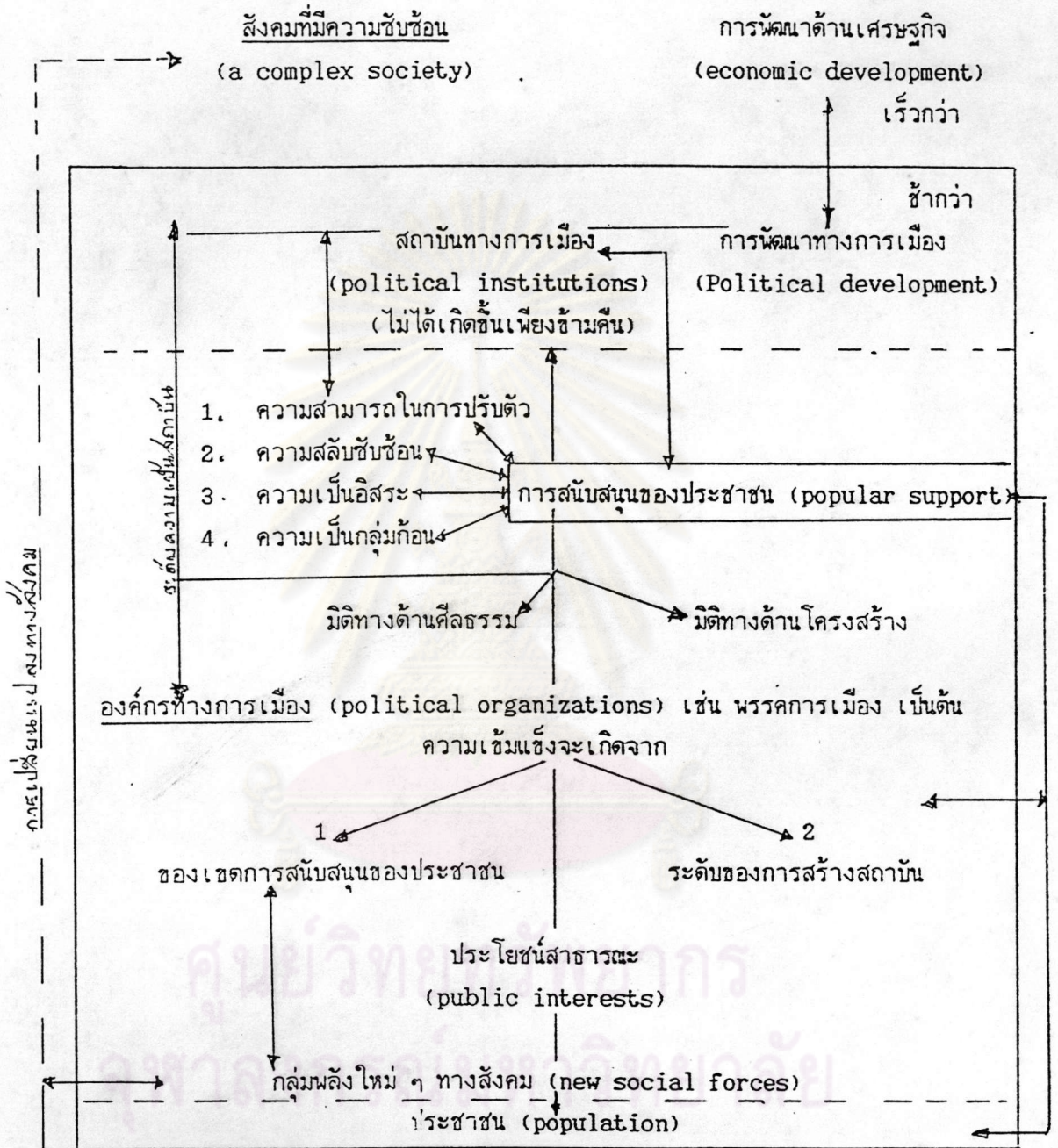
และโปรดดู Robert A. Scalapino, "Introduction, Legitimacy and Institutionalization in Asian Socialist Societies," in Asian Political Institutionalization ed., Robert Scalapino, Seizaburo Sato and Jusuf Wanandi (Berkeley, California : Institutes of East Asian Studies, University of California, 1986), p. 1 and 59.

³⁹ Huntington, Political Order in Changing Societies, pp. 13-23.

องค์กรและปรับเปลี่ยนการทำหน้าที่เพื่อสนองตอบกับความต้องการของกลุ่มพลังทางสังคมเพื่อต้องการสนับสนุนจากประชาชน (popular support) เหตุนี้ระดับหรือเกณฑ์ของการสร้างให้เป็นสถาบัน (level of institutionalization) ในด้านหนึ่งจึงมาจากระดับของการได้รับการสนับสนุนจากประชาชน และอีกด้านหนึ่งจะมาจากพื้นฐานของการจัดองค์กร และการแสดงพฤติกรรมขององค์กรพรรค หรืออาจกล่าวได้ในอีกนัยหนึ่งว่า ระดับของความเป็นสถาบันพรรคจะสะท้อนออกมาจากมิติสำคัญใน 2 ด้าน คือ มิติทางด้านศีลธรรม (moral) และมิติทางด้านโครงสร้าง (structure)⁴⁰ กล่าวคือ องค์กรที่สามารถจัดโครงสร้างได้อย่างเหมาะสมสามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็จะสามารถได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากประชาชน และกลุ่มพลังทางสังคม ความเป็นสถาบันของพรรคก็จะมีระดับสูง แต่ในทางตรงกันข้าม ระดับความเป็นสถาบันพรรคจะลดต่ำลง ถ้าองค์กรพรรคมีโครงสร้างที่เรียบง่าย (simplicity) ไม่มีความสามารถในการปรับตัว ขาดความเป็นอิสระ และมีปัญหาข้อขัดแย้งภายในองค์กร (disunity) จนไม่สามารถจะปรับเปลี่ยนการหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมและไม่อาจสนองตอบต่อความต้องการของประชาชน และกลุ่มพลังทางสังคมได้ (โปรดดูแผนภาพที่ 2.4 ประกอบ)

⁴⁰ Ibid.

แผนภาพที่ 2.4 เกณฑ์ของการสร้างให้เป็นสถาบันทางการเมือง (Criteria of Political Institutionalization)

สังคมนีมีโครงสร้างเรียบง่าย

หมายเหตุ : \longleftrightarrow หมายถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างมาก

$\leftarrow \cdots \cdots \rightarrow$ สิ่งปรากฏอยู่เสมอ มีระดับแตกต่างกัน

ที่มา : ปรับปรุงจาก Samuel P. Huntington, Political Order in Changing Societies (New York : Yale University Press, 1973), pp.12-24.

อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองมักเริ่มต้นมาจากคนกลุ่มเล็ก ๆ มีองค์กรเรียบง่าย ก่อนที่จะมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาองค์กรไปตามการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก องค์กรเหล่านี้ขั้นตอนของการพัฒนาไปสู่การสร้างสถาบันพรรคการเมืองจึงไม่ได้เกิดขึ้นเพียง "ชั่วข้ามคืน" แต่จะมีช่วงเวลา (phases) ที่ยาวนาน โดยอาจดำเนินไปตามลำดับใน 4 ขั้นตอนดังนี้คือ⁴¹

ขั้นตอนแรกเริ่ม เป็นช่วงของการแยกกันออกเป็นพวกหรือฝักฝ่าย (factionalism) ระเบียบการมีส่วนร่วมทางการเมือง และการสร้างสถาบันทางการเมืองยังอยู่ในระดับต่ำ นักการเมืองและกลุ่มทางการเมือง (political groups) ยังยึดมั่นอยู่กับตัวบุคคล (personalism) รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ยังไม่มีการพัฒนาองค์กรพรรคการเมืองสมัยใหม่ แต่ละพวกแต่ละกลุ่มก็จะต่อสู้กันตามแบบแผนพฤติกรรมทางการเมืองในเชิงของจารีตประเพณี พันธมิตรทางการเมืองไม่มีความยั่งยืน โครงสร้างขององค์กรได้รับการจัดทำขึ้นเพื่อสนองต่อความปรารถนาส่วนบุคคล และการแข่งขันระหว่าง "ครอบครัว" และไม่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมอย่างจริงจัง "พรรคการเมือง" จึงมีสภาพเป็นเพียง "พวกของฝ่ายนิติบัญญัติ" (legislative cliques) ซึ่งเป็นรูปแบบการรวมตัวในขั้นตอนก่อนที่จะพัฒนาไปเป็นพรรคการเมืองสมัยใหม่

ขั้นตอนต่อมา เป็นช่วงระยะของการแยกกันออกเป็นขั้ว (polarization) ขั้นตอนนี้จะเกิดขึ้นเมื่อพวกหรือฝักฝ่ายในสภานิติบัญญัติ หรือคณะปฏิวัติได้เกิดการต่อสู้แข่งขันกันขึ้น ขณะที่การมีส่วนร่วมทางการเมืองก็ได้ขยายออกไปเมื่อเกิดกลุ่มพลังทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้น พวกหรือฝักฝ่ายต่าง ๆ มีการแบ่งขั้วต่อสู้กัน และมีการแบ่งกลุ่มรวมขั้ว (polarized cleavages) กันกลับไปกลับมาหลายครั้งระหว่างพันธมิตรและศัตรูที่ไม่ถาวร และเมื่อพวก

⁴¹Ibid., pp.397-461.

ฝักฝ่าย (factions) บางพวกได้ตั้งใจมุ่งมั่นต่อสู้เพื่อทำลายระบบเดิมที่ปรากฏอยู่โดยเป็นกระบวนการต่อสู้ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง พร้อม ๆ กับมีการแบ่งกลุ่มรวมตัวของฝักฝ่ายดังกล่าว โดยแต่ละกลุ่มแต่ละขั้วต่างก็มุ่งมั่นที่จะเข้าไปใช้อำนาจทางการเมือง (authority) ซึ่งเป็นเป้าหมายร่วมที่ทำให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างกัน ระเบียบองค์กรพรรคจึงพัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ตามสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงของบริบททั้งภายในและภายนอกองค์กรพรรคดังกล่าวแล้ว

ขั้นตอนที่สาม ขั้นการขยายองค์กรและขยายการมีส่วนร่วมทางการเมือง

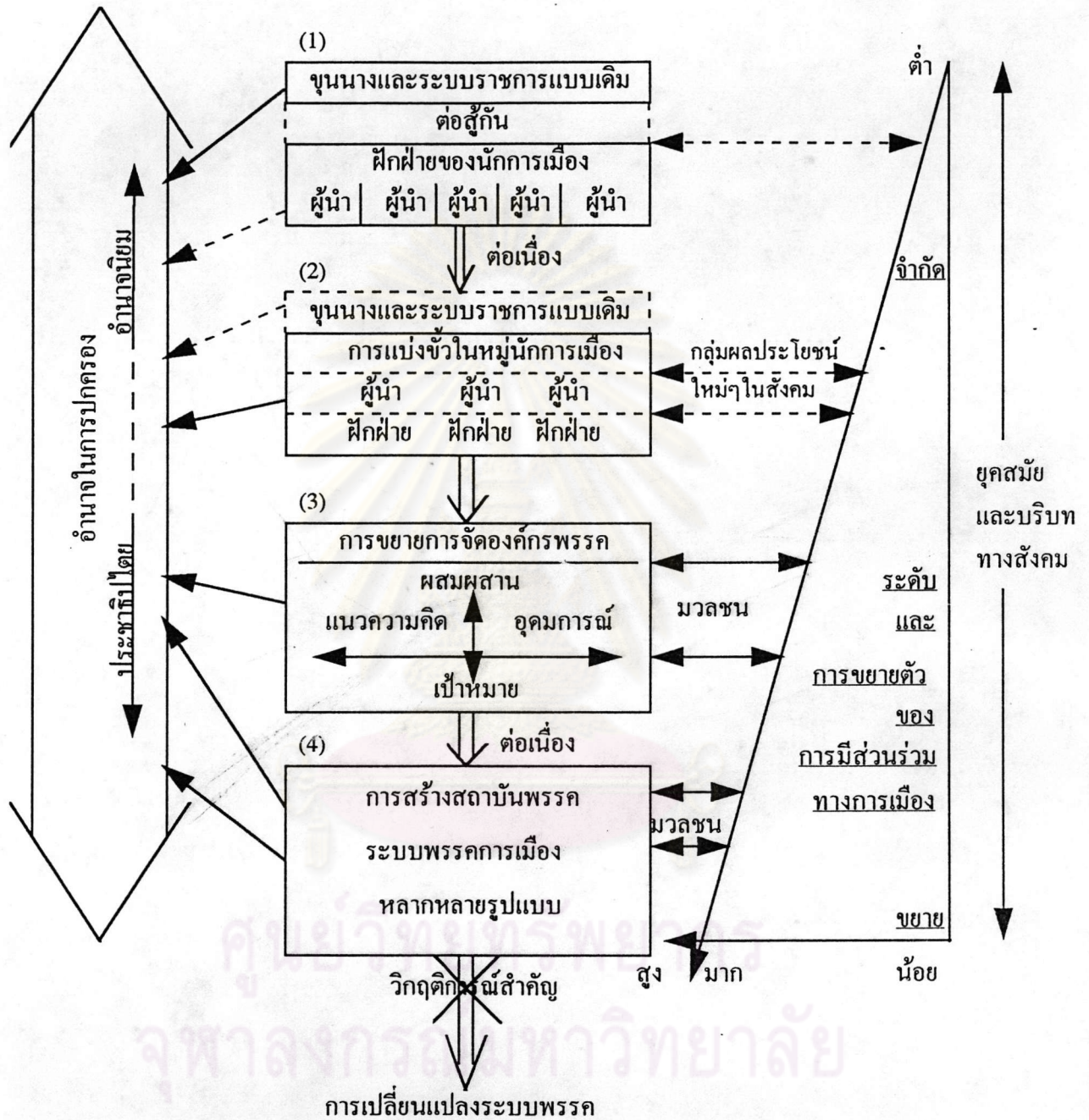
(expansion) พรรคจะเริ่มจัดองค์กรให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อรองรับการขยายออกของการมีส่วนร่วมทางการเมืองและเพื่อให้พรรคเข้มแข็งและอยู่รอดในระบบการเมืองและมีความจำเป็นต่อผู้นำที่มีเป้าหมายสูงสุดที่จะเข้าไปสู่การใช้อำนาจทางการเมืองที่จะต้องระดมมวลชนมาสนับสนุนการต่อสู้ทางการเมืองกับพวกอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้มีอำนาจในระบบเดิม ในขั้นตอนนี้้องค์กรพรรคจะเผชิญกับความขัดแย้งกัน ในเชิงเป้าหมายหลายอย่างทั้งการมุ่งให้เกิดการผสมผสาน (assimilation) การส่งเสริมการมีส่วนร่วม (participation) การรักษาภาวะเบียดภายในชาติ (home-rule) การฟื้นฟูอำนาจดั้งเดิมขึ้นมาใหม่ (traditional authority) ตลอดจนความต้องการอิสระอย่างเต็มที่ (full scale independence) จนทำให้เกิดการแข่งขันและต่อสู้กันระหว่างกลุ่มที่มุ่งเน้นไปสู่เป้าหมายต่าง ๆ เหล่านี้ การต่อสู้กันทำให้มีการจัดองค์กรพรรคที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น และส่งผลให้การมีส่วนร่วมขยายออกในลำดับต่อมา แต่สิ่งที่ขัดแย้งกันก็คือ ระบบพรรคการเมือง 2 พรรค (two-party systems) สามารถสร้างขึ้นจากบนลงสู่ล่าง (top down) ขณะที่ระบบพรรคเดียว (one-party systems) สร้างขึ้นจากล่างขึ้นไปสู่บน (bottom up) เท่านั้น ส่วนระบบหลายพรรค (multi-party systems) จะพัฒนาขึ้นเมื่อกลุ่มพลังทางสังคมใหม่ ๆ พยายามจะเข้าไปมีส่วนร่วมในระบบการเมือง และก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้น ขณะที่ผู้นำพวกหรือฝักฝ่ายต่าง ๆ และผู้นำจารีตประเพณี จะรวมกลุ่มกันต่อต้าน และจัดองค์กรขึ้นแข่งขันเพราะมองเห็นว่าเป็นการคุกคามสถานภาพที่มีอยู่ของกลุ่มผู้นำเหล่านั้น

ขั้นตอนที่สี่ ระยะของการสร้างสถาบัน (institutionalization) เมื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ขยายออกไปมากขึ้น พรรคการเมืองก็จะก่อรูปร่างที่ชัดเจนขึ้นจากการพัฒนาที่สืบเนื่องต่อมาที่ส่งผลให้องค์กรพรรคเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ ในบางสังคมกระบวนการชาตินิยม หรือกระบวนการปฏิวัติต่อระบบเดิมได้เข้าไปใช้อำนาจแทนที่ระบบเดิม และก่อตั้งระบบใหม่ขึ้น ซึ่งได้กลายมาเป็นระบบพรรคเดียวหรือระบบพรรคเดียวครอบงำ (one-party or dominant-party system) กระบวนการภายในระบบมักจะนำไปสู่การพัฒนาการสร้างสถาบันระยะแรกเริ่มของระบบสองพรรคขึ้น ขณะที่กระบวนการเข้าไปสู่ระบบ ในขั้นสุดท้ายแล้วจะก่อให้เกิดระบบหลายพรรค พรรคเริ่มพัฒนาขึ้น และเกิดการสร้างสถาบันพรรค ส่วนการเปลี่ยนแปลงระบบพรรคที่เกิดสืบเนื่องต่อมามีจะเป็นผลลัพธ์จากวิกฤติการณ์สำคัญ (major crisis) หรือจากการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานธรรมชาติในสังคม

กระบวนการในการสร้างสถาบันพรรคการเมืองตามขั้นตอนทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นอาจสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 2.5 การสร้างสถาบันพรรคการเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing*

Societies. (New Haven : Yale University Press, 1972) , p.397-461.

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า กระบวนการในการสร้างสถาบันพรรคการเมืองเกี่ยวข้องกับปัจจัยสำคัญทั้งภายในและภายนอกพรรค ในด้านปัจจัยภายในนั้น ความสำคัญจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวขององค์กรพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การปรับเปลี่ยนกลไกหรือวิธีการทำงานขององค์กรจะทำให้องค์กรสามารถกระทำกิจกรรมทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การที่พรรคการเมืองสามารถทำหน้าที่สำคัญยิ่ง ประการหนึ่งได้เป็นผลสำเร็จ นั่นคือ การท้าทายกับผู้ปกครองกลุ่มเดิมหรือกลุ่มผู้นำจารีตประเพณี จนสามารถผลักดันให้ระบบการเมืองเปิดกว้างออกไป และขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปสู่ประชาชน และกลุ่มพลังทางสังคมเพิ่มมากขึ้น และองค์กรพรรคยังต้องสามารถปรับตัวและพัฒนาการจัดองค์กรพรรคเพื่อให้รองรับการมีส่วนร่วมของมวลชน และสามารถทำหน้าที่สนองตอบต่อความต้องการของกลุ่มพลังทางสังคมได้อย่างกว้างขวางด้วย การปรับปรุงการจัดองค์กรและวิธีการทำงานของพรรคจึงสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอหรือเข้มแข็งขององค์กรพรรคตลอดจนความโน้มเอียงที่พรรคจะพัฒนาองค์กรพรรคไปสู่ขั้นของการสร้างสถาบัน ซึ่งเป็นระดับที่องค์กรพรรคขยายตัวออกไปมากขึ้น และมีกลไกหรือวิธีการทำงานภายในขององค์กรพรรคที่ทำให้กลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มพลังทางสังคมสามารถใช้องค์กรพรรค รักษาผลประโยชน์และสามารถสร้างความร่วมมือและรวมกันอยู่ภายในองค์กรพรรคเดียวกันได้ (corporation)

เหตุนี้การพัฒนาจากขั้นตอนของการแยกพวกหรือฝักฝ่าย (factions) พรรคการเมืองต้องลดระดับการให้ความสำคัญกับตัวบุคคล (personalism) ลง ผู้นำ (leaders) ต้องไม่เป็นปัจจัยสำคัญสูงสุดภายในกลุ่มเหมือนระยะเริ่มแรก แต่จะมีอิทธิพลในการครอบงำพรรคน้อยลง ภายในพรรคจะมีการปรับตัวเพื่อหาวิธีการใหม่ ๆ ในการทำงานเพื่อให้พรรคสามารถทำหน้าที่ทางการเมืองได้อย่างเหมาะสม ซึ่งถ้าสามารถปรับตัวได้พอสมควร พรรคอาจพัฒนาไปสู่ขั้นการแสวงหาพันธมิตรทางการเมือง (political alliances) ซึ่งอาจจะยังไม่มี ความเข้มแข็งในความร่วมมือระหว่างกันในระยะแรก และอาจมีการแตกแยกกันอยู่หลายครั้ง แต่ถ้าพรรคพัฒนาการทำงานภายในจนทำให้พรรคสามารถแสดงบทบาททางการเมืองได้

อย่างเข้มแข็งในระดับหนึ่ง เช่น สามารถได้รับเลือกตั้งจำนวนพอสมควรในการเลือกตั้งแต่ละครั้ง เป็นต้น การรวมเป็นพันธมิตรอย่างหลวม ๆ อาจดำรงอยู่ได้ และส่งผลให้พรรคสามารถพัฒนาการจัดองค์กรพรรค (party organization) ในลำดับต่อไป ซึ่งนับเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างมากต่อการที่พรรคจะอยู่รอดและมีบทบาทที่เข้มแข็งอยู่ในระบบการเมือง

5. การสร้างสถาบันพรรค เดโมแครท และพรรคคริสเตียนเดโมแครท

จะทำการศึกษาพรรคการเมืองในประเทศตะวันตก 2 พรรคมาเป็นตัวอย่างของกระบวนการพัฒนาองค์กรพรรคไปสู่การสร้างสถาบันพรรคการเมืองขึ้น ซึ่งก็ได้แก่ พรรคเดโมแครท (Democratic Party) ในสหรัฐอเมริกา และพรรคคริสเตียนเดโมแครท (Christian Democratic Party or CDU/CSU) ในเยอรมัน

ถ้าใช้ปัจจัยทางด้านการจัดองค์กรและการขยายองค์กร เพื่อระดมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน และกลุ่มพลังทางสังคมแล้ว อาจถือได้ว่าทั้งพรรคเดโมแครทและพรรคคริสเตียนเดโมแครทได้ก้าวมาถึงขั้นตอนของการสร้างสถาบัน (institutionalization) และมีระดับของความเป็นสถาบัน (level of institutionalization) ในระดับหนึ่งแล้ว กล่าวคือ ทั้งสองพรรคต่างก็มีโครงสร้างภายในองค์กรหลากหลายซับซ้อน มีความสามารถในการปรับตัว มีความเป็นอิสระ และได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง แม้ว่าจะมีการรวมกลุ่มขององค์กรระดับต่าง ๆ อย่างหลวม ๆ แต่โครงสร้างขององค์กรก็มีเอกภาพอยู่ในระดับหนึ่ง

พิจารณาในระดับที่เป็นทั่วไป ก็จะได้เห็นว่า ปัจจัยร่วมสำคัญที่ทำให้ทั้งสองพรรคสามารถพัฒนาไปสู่การสร้างสถาบันพรรคการเมืองก็คือ ความสามารถในการปรับตัวภายในพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การปรับเปลี่ยนการจัดองค์กรและวิธีการทำงานภายในพรรค จนทำให้กลุ่มต่างๆ ที่ร่วมกันก่อตั้งพรรคสามารถร่วมมือและรวมกันอยู่ในพรรคได้โดยไม่เกิดปัญหาความแตกแยกรุนแรง และยังทำให้พรรคสามารถแสดงบทบาททางการเมืองได้อย่าง

กว้างขวาง และสามารถบรรลุผลสำเร็จในการทำหน้าที่ทางการเมืองในหลาย ๆ ด้านและหลายระดับที่สำคัญ คือ สามารถเอาชนะการเลือกตั้งเหนือกว่าพรรคคู่แข่ง และการนำเอานโยบายและแนวความคิดไปจัดทำเป็นนโยบายสาธารณะสนองต่อความต้องการของประชาชนและกลุ่มพลังทางสังคมได้เกือบตลอดเวลา กล่าวคือ ทำหน้าที่ได้อย่างมากเมื่อได้เป็นพรรครัฐบาลแต่ทำหน้าที่ได้จำกัด เมื่อต้องเป็นพรรคฝ่ายค้านหรือฝ่ายเสียงข้างน้อย

พรรคเดโมแครท เริ่มต้นก่อตั้งขึ้นจากการแยกพวกหรือฝักฝ่าย (faction) ในบรรดาผู้นำทางการเมือง (political leaders) คนสำคัญก่อน โดยบังเอิญจากสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ผลประโยชน์ของคนในชุมชนในภูมิภาค และรัฐต่าง ๆ มีความสำคัญต่อการแยกพวกและการรวมพวกตลอดจนการแสวงหาการสนับสนุนจากคนกลุ่มต่าง ๆ ในเวลาต่อมาด้วย⁴² การแยกพวกหรือฝักฝ่ายได้เกิดขึ้นหลายครั้ง ในวิวัฒนาการของพรรคเดโมแครท⁴³ แต่ความสำคัญในด้านตัวบุคคลหรือความโดดเด่นเฉพาะตัวของผู้นำคนใดคนหนึ่งได้ลดความสำคัญลงเป็นลำดับ เมื่อกลุ่มพลังทางสังคมและกลุ่มผลประโยชน์ในท้องถิ่นและภูมิภาคต่าง ๆ ได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นองค์กรพรรคขึ้น เพื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ขยายตัวออกไป กล่าวคือ มีการเลือกตั้งตำแหน่งสาธารณะมากมาย (public offices) ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ประกอบกับมีประเด็นปัญหาสำคัญ (major issues) เกิดขึ้น และมีความแตกต่างหลากหลายอยู่ในชุมชนระดับต่าง ๆ ด้วย การแบ่งแยกกลุ่มและรวมกันก่อตั้งขึ้นเป็นองค์กรพรรค เพื่อแข่งขัน

⁴²โปรดดูรายละเอียดใน Glenn M. Linden and Others, A History of Our American Republic (Illinois : Laidlaw Brothers, 1979), pp.65-118. และ สวัสดิ์ สงสัมพันธ์, "พรรคการเมืองในสหรัฐอเมริกา", ใน พรรคการเมืองต่างประเทศ, กระมล ทองธรรมชาติ, ผู้รวบรวม (พระนคร : โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 3.

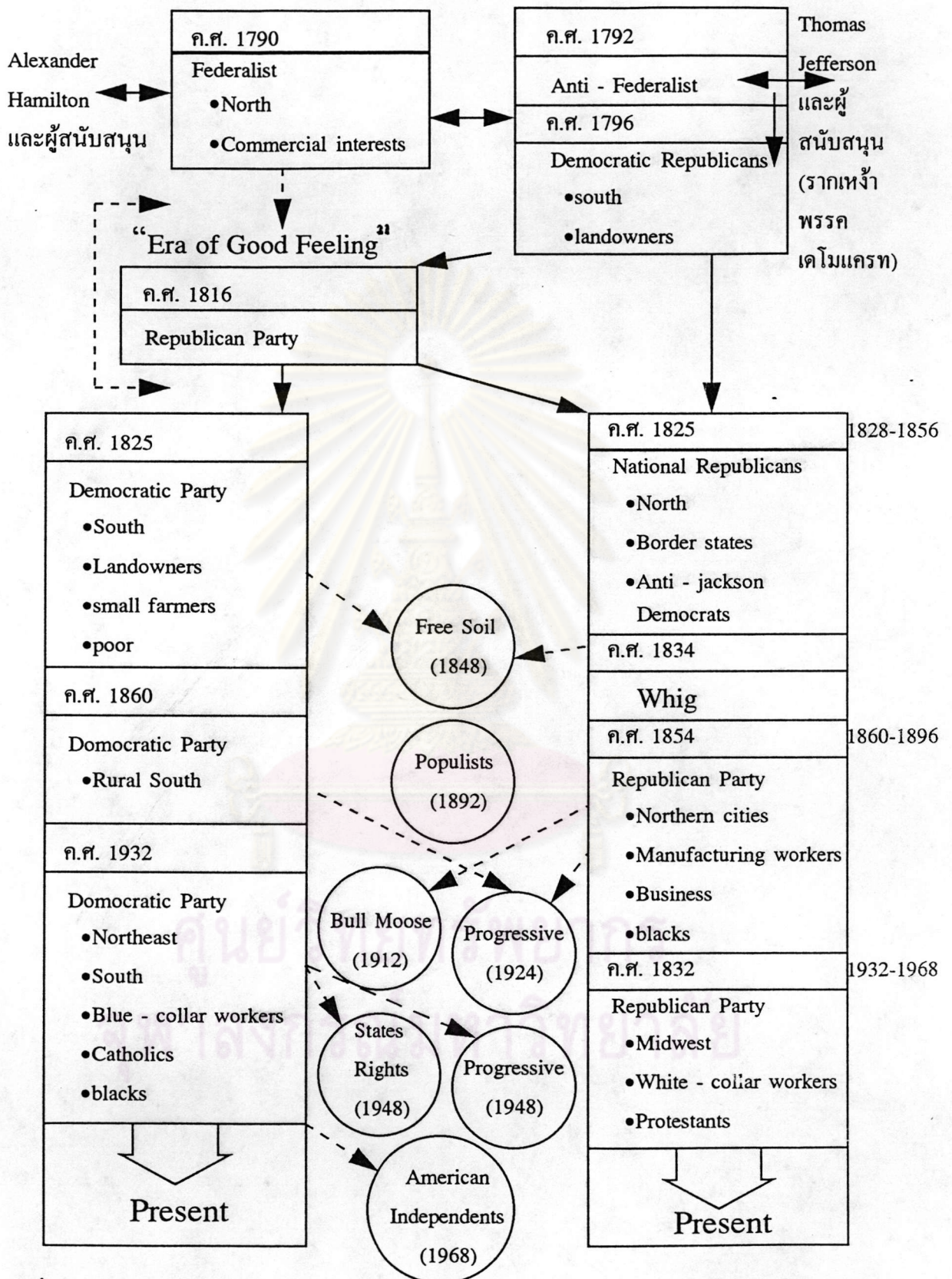
⁴³โปรดดูวิวัฒนาการของพรรคเดโมแครท และรีพับลิกันในแผนภาพที่ 2.6

กันระหว่างฝ่ายที่มีแนวความคิด และผลประโยชน์ที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงปรากฏขึ้นทั่วไปในท้องถิ่นและภูมิภาคต่าง ๆ จนส่งผลให้พรรคเดโมแครตต้องมีการปรับตัวภายในโครงสร้างขององค์กร อยู่เกือบตลอดเวลา เพื่อหามาตรการและกลไกการทำงานที่เหมาะสม เพื่อให้องค์กรพรรค ระดับต่าง ๆ สามารถรวมกันอยู่ได้อย่างหลวม ๆ แม้บางครั้งจะเกิดปัญหาความแตกแยก อย่างรุนแรง จากความแตกต่างทางด้านความคิดเห็นและค่านโยบายที่เป็นผลกระทบจาก ประเด็นปัญหาสำคัญในสังคม เช่น ปัญหาเรื่องทาส ปัญหาการจัดเก็บภาษี และการขยายสิทธิ ทางการเมืองให้แก่ประชาชน เป็นต้น องค์กรพรรคก็จะพยายามปรับตัวเพื่อดึงเอากลุ่มที่ แตกแยกออกไปให้กลับมารวมกันได้อีกครั้งหนึ่ง (realignment)⁴⁴

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁴John M. Allswany, The New Deal and American Politics : A Study in Political Change (New York : John Wiley & Sons, Inc., 1978), pp. 1-2.

แผนภาพที่ 2.6 การก่อเกิดและวิวัฒนาการของระบบพรรคการเมืองสหรัฐอเมริกา

ที่มา : ปรับปรุงจาก Daniel Wit and P. Allan Dionisopoulos , Our American Government and Political System , Second Edition (Illinois : Lainaaw Brothers,1979) , p. 175.

และ Grover Starling , Understanding American Politics (Illinois : Dorey Press,1982) , p. 201.

พรรคเดโมแครต ได้วิวัฒนาการจากการแยกพวกหรือฝักฝ่ายของการรวมตัวเป็นพันธมิตรทางการเมือง (political alliances) ระหว่างองค์กรที่หลากหลายในท้องถิ่น และภูมิภาคต่าง ๆ ด้วยการสร้างกลไกการทำงานร่วมกันขององค์กรพรรคขึ้น ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบ และวิธีการ และยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย วิธีการสำคัญก็ได้แก่ การจัดประชุม (meetings) ระดับต่าง ๆ ขึ้นเพื่อทำให้องค์กรและกลุ่มผลประโยชน์หลากหลายสามารถทำการประนีประนอมและรวมกันได้ (coalitions of diverse interests)⁴⁵ จัดสร้างคณะกรรมการ (committees) ขององค์กรพรรคระดับต่าง ๆ ขึ้น รวมทั้งคณะกรรมการความร่วมมือระหว่างองค์กรในระดับที่ต่างกันด้วย ทางด้านผู้นำพรรคที่ปรากฏขึ้นในคณะกรรมการและองค์กรพรรคระดับต่าง ๆ ก็ได้เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นกลุ่มผู้นำสายกลาง (moderate centrists) ที่มีแนวความคิดและแนวทางการทำงานสะท้อนถึงการเป็นตัวแทนผลประโยชน์ขององค์กรพรรคในเกือบทุกระดับ และยังสะท้อนถึงความเห็นชอบร่วมกันภายในชาติด้วย (national consensus)⁴⁶ เหตุนี้ องค์กรพรรคเดโมแครตจึงมีโครงสร้างหลวมๆ มีการกระจายอำนาจ (decentralized of power) ลงไปสู่องค์กรระดับล่าง แต่ทุกองค์กรจะทำหน้าที่สำคัญในทางการเมืองคล้ายคลึงกันหรือมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ หาทางรณรงค์ให้ตัวแทนขององค์กรระดับต่าง ๆ ได้รับการ

⁴⁵ B. Ramesh Babu, "Political Parties at the Cross Roads,"

American Government and Politics in B.K. Shrivastava and Thomas W. Casstevens, edited (New Delhi: Radiant Publishers, 1980), pp.167-168.

⁴⁶ โปรดดู Grover Starling, Understanding American Politics (Illinois : The Dorsey Press, 1982), pp.126-169. พรรคเดโมแครตมีองค์กรระดับต่าง ๆ รวมกันแล้วมากกว่า 58,000 องค์กร.

เลือกตั้ง และทำงานสนองต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง พรรคเดโมแครท จึงเป็นพรรคใหญ่ที่มีความแตกต่างหลากหลายภายในโครงสร้าง ไม่มุ่งเน้นอุดมการณ์ (ideology) ด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะมุ่งเสนอนโยบายในระดับกว้างเพื่อแสวงหาการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมเกือบทุกกลุ่ม (catch-all parties)

อาจกล่าวได้ว่า ระดับการสร้างสถาบันของพรรคเดโมแครทขึ้นอยู่กับปัจจัยภายใน คือ ความสามารถในการปรับตัวด้วยการสร้างกลไกการทำงานให้กลุ่มผลประโยชน์หลากหลายสามารถรวมกันอยู่ได้ และทำให้พรรคสามารถทำงาน เสนอนโยบายให้ทุกองค์กรและกลุ่มผลประโยชน์ภายในพรรคได้รับความพอใจ และสามารถปรับเปลี่ยนการทำงานและแนวนโยบายของพรรคให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอได้ด้วย ระดับความเป็นสถาบันของพรรคจึงไม่ขึ้นอยู่กับผู้นำ หรือการยึดมั่นในตัวบุคคลหรืออุดมการณ์ทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ประเด็นสำคัญจะขึ้นอยู่กับความสามารถปรับตัวให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมภายนอกมากกว่า

พรรคคริสเตียนเดโมแครทในเยอรมันก็ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกอย่างมากจนส่งผลให้ผู้ก่อตั้งพรรคต้องหาวิธีการและกลไกใหม่ ๆ เพื่อที่จะรวมเอานักการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ตลอดจนกลุ่มที่แตกต่างหลากหลายทั้งในทางสังคม ศาสนา ภูมิภาค ตลอดจนแนวความคิด และอุดมการณ์ต่าง ๆ รวมกันเป็น "พรรคการเมือง" ขึ้น⁴⁷ กล่าวคือ ภายหลังจาก

⁴⁷เยอรมันได้รับประสบการณ์ทางการเมืองที่มีการแตกแยกรุนแรงภายในชาติหลายครั้ง ตั้งแต่ยุคก่อนปี พ.ศ. 2414 เป็นต้นมาถึงยุค The Third Reich โดยการนำของพรรค Nazism ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง. โปรดดู Russell J. Dalton, "Politics in Germany," in Comparative Politics Today : A World View, ed. Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell, Jr. (New York : Harper Collins Publishers Inc., 1992), pp.240-256.

ฝ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สอง นอกจากจะถูกแบ่งแยกและปกครองโดยประเทศผู้ชนะสงครามแล้ว เยอรมันตะวันตกยังถูกคุกคามลัทธิคอมมิวนิสต์ (communism) และภาวะของสงครามเย็น (Cold War) ด้วย ภายในประเทศก็ยังคงปรากฏการแตกแยกกันออก (cleavages) ตามเหตุผลทางศาสนา สังคม เศรษฐกิจ ภูมิภาค และอุดมการณ์ทางการเมือง แต่แรงกดดันจากประเทศผู้ปกครอง และบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (Basic Law) ทำให้นักการเมืองและองค์กรพรรคการเมืองเดิมที่เคยจัดตั้งไว้ในยุคก่อนต้องจัดสร้างกลไกเพื่อความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ (corporation) สร้างการประสานสัมพันธ์ (coordination) และการประนีประนอม (compromises) ขึ้น กลุ่มผู้นำได้รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ และจัดการประชุมพบปะกันหลายครั้งในระดับต่าง ๆ โดยตกลงเห็นชอบร่วมกันที่จะนำอุดมการณ์สายกลางคือ "ประชาธิปไตยคริสต์" (Christian Democracy) มาใช้ปฏิบัติและจะร่วมกันต่อต้านอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ และเผด็จการชาวยุโรป และนอกจากนั้นยังได้ประชุมตกลงใช้ชื่อพรรคร่วมกันว่า "สหภาพประชาธิปไตยคริสต์" หรือ Christian Democratic Union (CDU) ด้วยในขั้นตอนดังกล่าวนี้ พรรค CDU ยังได้รวมเป็นพันธมิตรอย่างหลวม ๆ กับพรรค Christian Social Union (CSU) ซึ่งเป็นพรรคใหญ่ในรัฐบาวาเรีย (Bavaria) และสามารถสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างกันมาได้โดยตลอด⁴⁸

พรรคคริสเตียนเดโมแครท (CDU/ CSU) ได้ปรับปรุงการจัดองค์กรพรรคอยู่เสมอ ทั้งในช่วงเวลาที่ได้เป็นพรรครัฐบาลและเป็นพรรคฝ่ายค้านจากเหตุผลที่ต้องการให้พรรคอยู่รอด

⁴⁸โปรดดู Peter H. Merkl, "West Germany," in Western European

Party System, ed. Peter H. Merkl (New York : The Free Press, 1980),

และสามารถได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง จากประชาชนและกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า จากอิทธิพลของปัจจัยภายในและภายนอกพรรค กล่าวคือ หลังจากรวมพวกและฝึกฝายที่หลากหลายเข้าด้วยกัน และสร้างสัมพันธมิตรทางการเมืองขึ้นในหลายระดับแล้ว พรรคก็ได้ทำการปรับองค์กรเพื่อหากลไกการทำงานร่วมกันของกลุ่มผลประโยชน์หลากหลายภายในพรรคขึ้น กลไกสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างองค์กรพรรคระดับต่าง ๆ ซึ่งทำให้องค์กรที่หลากหลายสามารถอยู่ร่วมภายใต้โครงสร้างเดียวกันได้ นอกจากนั้นพรรคยังได้ปรับเปลี่ยนแนวนโยบาย และโครงการต่าง ๆ ของพรรคให้สามารถสนองต่อความต้องการของกลุ่มผลประโยชน์หลากหลายในสังคมด้วย

ความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนกลไกการทำงานภายในองค์กรพรรคได้ส่งผลให้พรรคคริสเตียนเดโมแครทได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากประชาชนตลอดมา โดยได้รับการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติอย่างสม่ำเสมอ ขณะที่องค์กรพรรคระดับต่างๆ ยังสามารถรวมกันได้อย่างหลวม ๆ และร่วมมือกันทำงานโดยไม่เกิดความแตกแยกอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตาม ระดับของการสร้างสถาบันของพรรคคริสเตียนเดโมแครทที่พัฒนาการอยู่ในช่วงเวลาที่น้อยกว่าพัฒนาการของพรรคเดโมแครท เพราะความเป็นอิสระอย่างแท้จริง ในการทำงานขององค์กรพรรคก็เกิดขึ้นเมื่อไม่นาน กล่าวคือ ภายหลังจากประเทศสัมพันธมิตร คือ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส และรวมทั้งโซเวียตรัสเซีย ได้ยุติบทบาทการปกครองเยอรมัน และทำให้เยอรมันตะวันตกกับตะวันออกกลับมารวมเป็นประเทศเดียวอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2533

จากปัจจัยที่มาจากสภาพแวดล้อมภายนอกที่แตกต่างกันดังกล่าว ทำให้ขั้นตอนในการสร้างสถาบันทางการเมืองของทั้งสองพรรคมีระดับที่ค่อนข้างจะแตกต่างกัน กล่าวคือ พรรคเดโมแครทมีลำดับขั้นตอนของการพัฒนาจากการแยกพวกหรือฝึกฝายไปสู่การแบ่งแยกขั้ว และแสวงหาพันธมิตรทางการเมือง การขยายการจัดองค์กรและขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปสู่ขั้นพัฒนาสถาบันพรรคค่อนข้างชัดเจน และเป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นช้า ๆ อยู่หลายครั้งจากภาวะวิกฤติการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาเรื่องทาส เป็นต้น องค์กรพรรคเดโมแครทจึงมีประสบการณ์

ในการปรับตัวครั้งใหญ่เพื่อเผชิญกับการท้าทายอย่างจริงจังจากสภาพแวดล้อมหลายครั้ง และส่งผลให้มีระดับการสร้างสถาบันค่อนข้างสูง ขณะที่พรรคคริสเตียนเดโมแครทไม่ได้มีลำดับขั้นตอนอย่างเด่นชัดในรูปแบบดังกล่าว เพราะอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมและประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีต ทำให้มีขั้นตอนของการพัฒนาสถาบันเกิดขึ้นเกือบพร้อม ๆ กันหรือใกล้เคียงกัน จะเห็นได้ว่าการริเริ่มก่อตั้งพรรคขึ้นในช่วงใกล้สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เกิดการแยกพรรค หรือฝักฝ่ายและการแสวงหาพันธมิตรทางการเมืองระหว่างฝักฝ่ายในรัฐเดียวกัน (Lander) ระหว่างรัฐและระหว่างเขตปกครองแต่ละเขตเกิดขึ้นเกือบจะพร้อม ๆ กัน โดยบทบาทของผู้นำองค์กรพรรคค่อนข้างจะมีความสำคัญอย่างมาก หลังจากประสบความสำเร็จในการเลือกตั้ง ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 เป็นต้นมา พรรคก็เริ่มปรับองค์กรและกลไกการทำงานภายในองค์กร และรวมทั้งแนวนโยบายให้สนองตอบกับความต้องการของประชาชน และภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในขณะนั้น ซึ่งก็ได้ปรับเปลี่ยนมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงการเปลี่ยนรุ่นผู้นำในช่วงเวลาอีกเกือบ 30 ปีต่อมา โดยภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนรุ่นผู้นำแล้ว พรรคก็ได้ขยายการมีส่วนร่วมออกไปอย่างกว้างขวางโดยการเปิดรับสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นจำนวนมาก⁴⁰ รวมทั้งปรับเปลี่ยนการจัดองค์กร ด้วยการดึงเอาผู้มีความรู้ความชำนาญในสาขาวิชาการต่าง ๆ (technocrats) และชนชั้นกลางรุ่นใหม่เข้าไปร่วมในพรรคจำนวนมากด้วย ซึ่งนับเป็นขั้นตอนของการพัฒนาองค์กรพรรคให้เป็นสมัยใหม่ (modernized) มากยิ่งขึ้น การปรับตัวภายในพรรคดังกล่าวก็มาจากอิทธิพลของปัจจัยภายนอกค่อนข้างมาก เพราะพรรคต้องการเอาชนะในการเลือกตั้ง และกลับเข้าไปจัดตั้งรัฐบาลอีกครั้ง หลังจากต้องกลายเป็นพรรคฝ่ายค้านอยู่นานกว่า 10 ปี และการที่มีกฎหมายพรรคการเมือง (Party Law of 1967) ได้ออกประกาศห้ามนักธุรกิจ และนักอุตสาหกรรมและกลุ่มผลประโยชน์ขนาดใหญ่ให้การสนับสนุนทางการเงินแก่พรรค

⁴⁰ Ibid., p.34. ปี พ.ศ. 2515 พรรคคริสเตียนเดโมแครทมีสมาชิกทั้งหมด 380,000 คนแต่พอถึงปี พ.ศ. 2519 ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 740,000 คน.

แต่รัฐจะเป็นผู้จัดเงินอุดหนุนแทน⁵⁰ ทำให้พรรคคริสเตียนเดโมแครทต้องหันมาแสวงหารายได้
ชดเชยจากการเก็บเงินค่าสมาชิกพรรค (paying dues)

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า การที่พรรคเดโมแครทและพรรคคริสเตียนเดโมแครท
สามารถพัฒนาองค์กรไปสู่ขั้นของการสร้างสถาบันทางการเมืองได้นั้น ก็มาจากปัจจัยสำคัญคือ
ความสามารถปรับตัว (adaptability) ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและการ
เมืองที่เปลี่ยนแปลงไปและก่อให้เกิดภาวะตึงเครียดขึ้นในสังคมหลายครั้ง การแสวงหาพันธมิตร
ทางการเมืองและการเปิดกว้างรับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ทำให้พรรคเดโมแครทกลายเป็น
พรรคที่มีนโยบายที่เป็นทั่วไป เพื่อหวังที่จะได้รับการสนับสนุนจากคนส่วนใหญ่ในสังคม
(catch-all parties) เช่นเดียวกับพรรคคริสเตียนเดโมแครท (Volkspartei) การ
พัฒนาการจัดองค์กรของทั้งสองพรรคจึงมุ่งไปที่การรวมองค์กรที่แตกต่างหลากหลายให้อยู่รวม
กันได้ (heterogeneous corporational organization) โดยการจัดสร้างกลไกและ
วิธีการทำงานหลายรูปแบบขึ้นในองค์กรจนทำให้ความแตกต่างหลากหลายสามารถประนีประนอม
และร่วมกันทำงานอยู่ภายใต้โครงสร้างเดียวกันได้ รวมกลุ่มกันได้อย่างหลวม ๆ (loose
grouping) โดยมีเอกภาพ และอิสระในการทำงานระดับหนึ่ง และการปรับตัวในการสร้าง
กลไกการทำงานขึ้นในองค์กรหลากหลายดังกล่าวยังได้ผลิตกลุ่มผู้นำสายกลาง (moderate
centrists) ขึ้นด้วย และนับเป็นปัจจัยภายในสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สามารถรวมความ
แตกต่างหลากหลายภายในองค์กรให้อยู่รวมกันได้ และสามารถปรับเปลี่ยนการทำงานให้
สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การขยาย
ออกของการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการเกิดกลุ่มพลังทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้นอยู่เสมอ

⁵⁰ Ibid., p.258-259.

6. แนวความคิดและทฤษฎี เกี่ยวกับพรรคการเมืองของนักวิชาการไทย

อาจกล่าวได้ว่า นักวิชาการไทยได้รับอิทธิพลในเรื่องแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพรรคการเมืองจากนักวิชาการในยุโรปและสหรัฐอเมริกาอย่างมาก ซึ่งอาจจะมีเหตุผลสำคัญจาก 2 ด้าน คือ ประการแรก นักวิชาการในประเทศตะวันตกได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับพรรคการเมืองมานาน และมีการศึกษาอย่างเป็นระบบ จนทำให้สามารถสร้างกรอบความคิดและทฤษฎีพรรคการเมืองทั้งในระดับเฉพาะและระดับที่เป็นทั่วไปไว้เป็นบรรทัดฐานและได้มีการพิสูจน์ และตรวจสอบมาอย่างสม่ำเสมอ เพราะพรรคการเมืองได้ก่อเกิดขึ้นและมีบทบาททางการเมืองอย่างกว้างขวางมานานในสังคมตะวันตก แนวความคิดของนักวิชาการตะวันตกจึงมีอิทธิพลต่อนักวิชาการของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งรวมทั้งนักวิชาการไทยด้วย ประการที่สอง การศึกษาพรรคการเมืองในสังคมไทย ซึ่งมีการเริ่มต้นศึกษาในช่วงภายหลังจากที่คณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 แล้ว และพรรคการเมืองของไทยก็ยังอยู่ในขั้นแรกเริ่มในการร่วมตัวก่อตั้งซึ่งก็ยังไม่ปรากฏรูปแบบที่แท้จริง และถาวรของพรรคการเมืองขึ้นในระบบการเมืองในระยะแรกด้วย นอกจากนั้นยังปรากฏมีแนวความคิดคัดค้านการก่อตั้งพรรคการเมืองจากชนชั้นนำทางการเมืองอย่างกว้างขวางในช่วงเวลาเดียวกันด้วย เหตุนี้การศึกษาพรรคการเมืองไทยจึงยังมีข้อจำกัดมากมาย นักวิชาการที่สนใจศึกษาพรรคการเมืองและผู้ที่มีแนวความคิดสนับสนุนการปกครองประชาธิปไตย จึงจำเป็นต้องนำเอาทฤษฎีพรรคการเมืองตะวันตกมาเป็นกรอบสำหรับการศึกษาโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับพรรคการเมืองของตะวันตกมีอิทธิพลครอบงำนักวิชาการไทยมาโดยตลอด

อย่างไรก็ตาม เมื่อระบบการเมืองเริ่มคลี่คลายจากการรวมศูนย์อำนาจไปสู่การขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปสู่ประชาชนเป็นครั้งคราว จนถึงขั้นมีการออกประกาศใช้กฎหมายเกี่ยวกับพรรคการเมืองหลายฉบับในเวลาต่อมา พรรคการเมืองไทยก็ได้ปรากฏขึ้นในระบบการเมืองเป็นครั้งคราว ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้ผู้สนใจศึกษาพรรคการเมืองไทยเพิ่มมากขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของระบบพรรคการเมือง และยังทำให้เกิด "มุมมอง" ที่แตกต่างออกไปจากมุมมองเดิมปรากฏขึ้นด้วย

เหตุนี้ การศึกษาพรรคการเมืองของนักวิชาการไทยจึงอาจแยกพิจารณาออกเป็น 2 มุมมองกว้าง ๆ ได้ดังนี้คือ มุมมองตามแนวทางทฤษฎีตะวันตก กับมุมมองที่สอดคล้องกับบริบทที่เป็นจริงของสังคมไทย

1. มุมมองตามแนวทางทฤษฎีพรรคการเมืองตะวันตก บางคนหรือบางกลุ่มได้นำแนวความคิดและรูปแบบพรรคการเมืองมาเสนอเกือบทั้งหมด โดยมีวัตถุประสงค์จะนำแนวความคิดมาโต้แย้งกับฝ่ายที่คัดค้านการก่อตั้งพรรคการเมือง หรือฝ่ายที่มองว่าพรรคการเมืองจะก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม รวมทั้งต้องการจะสนับสนุนการก่อตั้งพรรคการเมืองตามรูปแบบพรรคการเมืองตะวันตกด้วย เพราะมองเห็นว่า พรรคการเมืองมีความสำคัญต่อการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตย⁵¹ อีกส่วนหนึ่งได้นำเอาแนวความคิดของนักวิชาการตะวันตกมาเป็นกรอบในการศึกษา และได้ข้อสรุปเกือบคล้ายคลึงกันว่า พรรคการเมืองไทยมีรูปแบบการก่อตัว และการรวมกลุ่มแตกต่างจากพรรคการเมืองในประเทศตะวันตก และนักวิชาการบางคนก็ได้จัดทำข้อสรุปเสนอแนะการพัฒนาพรรคการเมืองไทยไปตามแนวทางของประเทศตะวันตก หรือจัดทำข้อสรุปเสนอแนะในสิ่งที่ควรจะเป็น (ought to be) จากการให้คุณค่า (values) กับพรรคการเมืองตามกรอบความคิดที่นำมาศึกษา⁵²

⁵¹ นักวิชาการคนสำคัญในกลุ่มนี้ ก็อาทิเช่น หลวงวิจิตรวาทการ, คณะการเมือง (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475). และหยุด แสงอุทัย, พรรคการเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2517). เป็นต้น

⁵² อาทิเช่น งานศึกษาพรรคการเมืองของ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, การเมืองและพรรคการเมืองไทย นับแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน (พระนคร : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, 2527). และปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2524).

การนำเอากรอบความคิดของตะวันตกมาศึกษาพรรคการเมืองไทย และทำให้ได้ข้อสรุปถึงความแตกต่างระหว่างพรรคการเมืองในสังคมที่แตกต่างกัน และยังมีความพยายามจะเสนอแนะการพัฒนาพรรคการเมืองไทยไปตามกรอบความคิดและรูปแบบพรรคการเมืองตะวันตก อาจเกิดความผิดพลาดในมิติทางด้านระเบียบวิธีการศึกษาได้ (methodology)⁵³ แต่มิติในแง่ของผลการศึกษาที่ได้มุ่มมองจากการศึกษาพรรคการเมืองไทย เกือบทุกการศึกษาว่า พรรคการเมืองไทยมีรูปแบบแตกต่างไปจากสังคมตะวันตกหรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พรรคการเมืองไทยมีรูปแบบเฉพาะตัว ทำให้การศึกษาพรรคการเมืองไทยในระยะต่อมาได้หันไปมุ่มมองอื่นมากขึ้น คือ มุ่มมองตามบริบทของสังคมไทย

2. มุ่มมองที่สอดคล้องกับบริบทที่เป็นจริงของสังคมไทย เป็นการมองในแง่ความเป็นจริง (empirical) โดยพิจารณาถึงการรวมกลุ่มกันของบรรดาผู้ก่อตั้งพรรคและนักการเมืองไทย ว่าจำเป็นเพียงกลุ่มที่มารวมกันเข้าสมัครรับเลือกตั้ง และผูกพันกันโดยเครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ (patron-client network) ซึ่งสอดคล้องกับความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในสังคมไทยและยังสอดคล้องกับสภาพการณ์ทางการเมืองไทยที่ไม่เปิดกว้างให้การมีส่วนร่วมทางการเมือง

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵³ โปรตดู กนก วงษ์ตระหง่าน, พรรคการเมืองไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 4-9.

ขยายตัวออกไปด้วย⁵⁴ พรรคการเมืองไทยจึงเป็นพรรคสภา สมาชิกขาดระเบียบวินัย รวมตัวกันเพื่อสนับสนุนตัวบุคคล (personalism) หรือผู้นำทางการเมืองคนใดคนหนึ่ง และรวมตัวกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมบางอย่างเท่านั้น⁵⁵

การพิจารณาพรรคการเมืองไทยในแง่นี้ ทำให้มีความโน้มเอียงจะเข้าใจพรรคการเมืองไทยที่ปรากฏเป็นจริงได้มากกว่า โดยเฉพาะการพิจารณาถึงรูปแบบในการรวมกลุ่มกันของคนไทยในระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) และความผูกพันทางด้านส่วนตัวที่ใกล้ชิดจนเกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มเป็น "พวก" เคียงกันขึ้น และนับเป็นปัจจัยสำคัญต่อการที่คนไทยรวมตัวกันก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้น ในส่วนต่อไปนี้จะนำแนวความคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ และการรวม "พวก" ของคนไทยมาพิจารณาประกอบเพื่อเป็นแนวความคิดพื้นฐานในการศึกษาพรรคการเมืองไทยด้วย

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁴ ไพรศุฑู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเลือกตั้งพรรคการเมือง รัฐสภาและคณะทหาร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2524), หน้า 157-172.

⁵⁵ อาทิเช่น งานของ กนก วงษ์ตระหง่าน, พรรคการเมืองไทย, อ้างแล้ว, หน้า 61-100. และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ, พรรคและกลุ่ม (กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, 2523), หน้า 60-61. เป็นต้น

7. แนวความคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ และ "พวก" ของคนไทย

3.1 ระบบอุปถัมภ์ (patron-client system)

ก. ความเป็นมาและวิวัฒนาการของระบบอุปถัมภ์⁵⁶

ระบบอุปถัมภ์เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของคนไทยที่ปรากฏมาช้านาน และปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคม ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ (patron-client relationship) ของคนไทยได้ถูกกำหนดไว้อย่างเป็นทางการ ภายใต้ระบอบ "ศักดินา" หรือความสัมพันธ์แบบมูลนายกับบ่าวไพร่ โดยรัฐกำหนดให้ไพร่ทุกคนต้องเข้าสังกัดมูลนายจะอยู่โดยลำพังตนเองไม่ได้ ไพร่จะถูกเกณฑ์แรงงานโดยไม่มีค่าจ้าง (corvee labour) ทั้งในเวลาสงครามและยามปกติและรวมทั้งมีหน้าที่ที่ต้องไป

⁵⁶ โปรตดูรายละเอียดยใน Akin Rabibhadana, "Persistence within Change : Thai Society in The Nineteenth and Twentieth Centuries", ใน สังคมไทย 200 ปี, ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 19-56. S.N.Eisenstadt and L.Roniger, Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society (London : Cambridge University Press, 1984), pp.130-137. และมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทย (เอกสารสอนชดวิชา หน่วยที่ 1-7 (กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, 2529), หน้า 80-109. William J. Siffin, The Thai Bureaucracy: Institutional Change and Development (Honolulu : East-West Centre Press, 1966), pp. 9-10.

เข้าเวรรับใช้มูลนาย หรือส่ง "ของกำนัล" หรือส่ง "ส่วย" เพื่อแลกกับการเข้าเวรรับใช้มูลนาย ด้วย ในรูปแบบเชิงอุดมคตินั้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างมูลนายหรือขุนนางและบรรดาพระราชวงศ์กับไพร่คือประชาชนสามัญนั้น จะวางอยู่บนกรอบความคิดของความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวเดียวกัน และถูกเสริมด้วยความเชื่อทางศาสนาพุทธนิกายหินยานหรือเถรวาท กล่าวคือ มูลนายซึ่งอยู่ในฐานะผู้อุปถัมภ์ (patron) ได้รับการคาดหวังว่าจะประพฤติตนเสมือนเป็นพ่อของไพร่หรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ (clients) ซึ่งอาจถือเสมือนเป็นลูกชายของมูลนาย โดยผู้อุปถัมภ์มีภาระหน้าที่ในการให้การคุ้มครอง ควบคุม ดูแล ตลอดจนช่วยให้การช่วยเหลือทางด้านต่าง ๆ แก่ไพร่ ขณะที่ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ก็มีภาระผูกพันต้องทำงานบริการหรือรับใช้มูลนาย ตามที่มูลนายต้องการ และรวมทั้งต้องเคารพ เชื่อฟัง มูลนายในแบบความสัมพันธ์ของผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ในครอบครัวด้วย เหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ดังกล่าว จึงถูกพิจารณาว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบพ่อกับลูกทางอุดมคติ (ideal paternalistic patron-client relationship) คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญกับผู้ใหญ่ในครอบครัวเดียวกัน และบนพื้นฐานหลักการของพุทธศาสนา ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีภาระผูกพันต่างตอบแทนซึ่งกันและกันในหลาย ๆ ด้านทั้งทางวัตถุและทางด้านจิตใจ โดยผู้ใหญ่เปรียบเสมือน "พ่อ" ที่เมตตาและให้การช่วยเหลือแก่ลูก หรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ขณะที่ผู้อุปถัมภ์ต้องเคารพ เชื่อฟัง และทำตามคำสั่งของผู้ที่อยู่เหนือกว่า⁵⁷

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปัญหาการถูกเกณฑ์แรงงานโดยไม่มีค่าจ้างซึ่งมักจะเป็นงานหนักประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือในความเป็นจริงนั้น มูลนายแต่ละคนก็มีทรัพยากรและอำนาจหรือความสามารถในการช่วยเหลือไพร่ไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยเหลือ

⁵⁷ Akin Rabibhadana, "Persistence Within Change : Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 52-53.

ในเรื่องคดีความในศาล และการหลีกเลี่ยงจากการถูกเกณฑ์แรงงาน นอกจากนั้นมูลนายบางคนก็ทำการกดขี่ บังคับไพร่ในสังกัดของตนเพื่อให้ทำงาน หรือบริการรับใช้ต่าง ๆ สาเหตุเหล่านี้ได้เป็นปัจจัยสำคัญผลักดันให้ไพร่พยายามจะแสวงหาความช่วยเหลือและขอรับการคุ้มครองจากมูลนายคนใหม่ ซึ่งปกติมักจะมีอำนาจหรือความสามารถมากกว่ามูลนายเดิมของตนไม่ว่าจะในรูปของ "ข้าสองเจ้า บ่าวสองนาย" หรือการผูกพันกับมูลนายสองคนในเวลาเดียวกัน หรือการ "หนีโจทย์" หรือการเอาใจออกห่างมูลนายเดิมแล้วไปเข้าสังกัดมูลนายคนใหม่อย่างเป็นทางการ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดมิติในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็น 2 มิติใหญ่ ๆ คือ หนึ่ง มิติที่เป็นทางการโดยระบบศักดินา ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่คงที่ (static) และเป็นทางการกับรูปแบบความสัมพันธ์ในมิติที่ไม่เป็นทางการ หรือการที่ไพร่สมัครใจเข้าสังกัดกับมูลนายมากกว่า 1 คนหรือย้ายสังกัดมูลนายใหม่ ซึ่งอาจจะกระทำโดยลับ ๆ ไม่มีการเปิดเผย มิติที่ไม่เป็นทางการจึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ไม่คงที่ หรือมีการเคลื่อนไหว (dynamic) ซึ่งกลายมาเป็นรูปแบบความสัมพันธ์โดยทั่วไปของคนไทยภายหลังยุคปฏิรูปการปกครองของราชวงศ์จักรีแล้ว⁵⁸

โดยสรุปนั้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการในยุคนั้นหรือระบบมูลนายกับไพร่นั้น มีลักษณะเด่นและเน้นให้ความสำคัญในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

1. เป็นความสัมพันธ์ที่แบ่งได้กว้าง ๆ 2 ระดับ คือระดับบนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางหรือมูลนาย ระดับล่างคือความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายหรือขุนนางกับไพร่ ความสัมพันธ์ในรูปแบบดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานของโครงสร้างสังคมไทย จนอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยมีโครงสร้างแบบเดียวกันกับการจัดแบ่งหมวดหมู่หรือกรมกองของทหาร หรือในแบบของระบบราชการ⁵⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่รัฐพยายามจะทำการควบคุมคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการควบคุม

⁵⁸ Ibid, pp. 32-35.

⁵⁹ Ibid, p. 21.

แรงงานมนุษย์ (manpower) ซึ่งถือเป็นแหล่งเดียวของความมั่งคั่ง (wealth) และแหล่งของอำนาจ (power) ในสังคมยุคหนึ่ง

2. การยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคล หรือความไม่เท่าเทียมกันระหว่างมูลนายกับไพร่ กล่าวคือมูลนายจะมีสถานภาพสูงกว่า อยู่ในฐานะของผู้อุปถัมภ์ ซึ่งมีภาระหน้าที่หลายประการคือ ควบคุมให้ไพร่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง ควบคุมดูแลความประพฤติของไพร่และส่งไพร่ไปขึ้นศาลเมื่อกระทำความผิดและช่วยเหลือไพร่ในเรื่องต่าง ๆ เช่น กรณีการถูกฟ้องคดี ให้ไพร่ยืมเงินโดยไม่คิดดอกเบี้ย ตลอดจนช่วยเหลือในกรณีถูกข่มเหง รังแก เป็นต้น ขณะที่ไพร่ก็มีพันธะต้องกระทำการตอบแทนในฐานะผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์หรือผู้ที่ต่ำกว่าหลายประการ เช่น กันคือ ท้างานโยธาหรือทำราชการสงครามตามคำสั่งมูลนาย และการเคารพเชื่อฟังแสดงความจงรักภักดี การให้ของกำนัลและใช้แรงงานทำงานบริการมูลนาย

3. การเน้นการพึ่งพาผู้อื่นเพราะไพร่จะถูกจำกัดสิทธิทางด้านต่าง ๆ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงเป็น "บูรณาการในแนวตั้ง" (vertical integration) กล่าวคือมูลนายจะเหนือกว่าไพร่ในทุกด้าน เป็นผู้ออกคำสั่งต่าง ๆ ให้ไพร่ปฏิบัติตาม (top-down decision) โดยที่ไพร่ไม่มีสิทธิเสนอความคิดเห็น ไพร่จึงไม่จำเป็นต้องมีความคิดริเริ่มใด ๆ เพียงแต่มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งและรอรับความช่วยเหลือจากมูลนายในทุกๆ เรื่องเท่านั้น⁶⁰

4. การยึดมั่นในตัวบุคคล (personalism) หรือเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวของคนสองฝ่าย (personal contacts) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสวงหาและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ร่วมกันทั้งผลประโยชน์ทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ หรือเป็นความสัมพันธ์ต่างตอบแทนที่ทั้งสองฝ่ายมีภาระผูกพันร่วมกัน กล่าวคือฝ่ายมูลนายให้ประโยชน์แก่ไพร่ในด้าน การให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือใน

⁶⁰ Ibid, pp. 45-46.

เรื่องหลักเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน คดีความในศาล การให้กู้ยืมเงินและอื่น ๆ ขณะที่ไพร่ก็จะให้ประโยชน์กับมูลนายในรูปของแรงงาน ของกำนัล ตลอดจนความจงรักภักดีและการเคารพเชื่อฟัง ความสัมพันธ์ต่างตอบแทนของคนสองฝ่ายในระบบอุปถัมภ์จึงเป็นเหมือนการลงทุนของมูลนาย ซึ่งไพร่จะคิดค่างหนี้บุญคุณซึ่งเป็นเสมือนเป็นหนี้สินอย่างหนึ่งที่ไพร่ต้องตอบแทนในภายหลัง

5. พิจารณาในด้านผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกันดังกล่าวข้างต้น ก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทนที่ไม่เท่าเทียม เพราะโดยปกติมูลนายจะได้รับผลประโยชน์จากไพร่มากกว่าเพราะการเกณฑ์แรงงานไพร่จะไม่มีค่าจ้างตอบแทน ไพร่ยังมีภาระต้องเตรียมอาหารมาเองเมื่อมาเข้าเวรรับใช้มูลนาย หรือต้องส่งของกำนัลหรือส่วยให้มูลนายเพื่อแลกเปลี่ยนกับการไม่ต้องเข้าเวร ขณะที่มูลนายเพียงแต่ใช้อำนาจหรือความสามารถในฐานะขุนนางให้การคุ้มครองและช่วยเหลือไพร่ในบางเรื่องหรือเมื่อไพร่เกิดปัญหาเดือดร้อนเท่านั้น การควบคุมแรงงานไพร่จึงทำให้มูลนายแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยได้โดยตรง

6. โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในระบบศักดินาแบบเก่า แม้จะถูกกำหนดให้เป็นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการตลอดทั้งสังคม แต่ในความเป็นจริงก็ปรากฏมิติตามความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการ (informal patron-client relationship) ควบคู่กันอยู่ด้วย นั่นคือการที่ไพร่สามารถแสวงหาหรือเข้าสังกัดกับมูลนายคนใหม่ได้ ถ้าไพร่สมัครใจและมูลนายคนใดยินดีรับไพร่คนนั้น เข้าไว้ในสังกัด ซึ่งไม่ใช่ในรูปของการ "หนีโจทย์" หรือเอาใจออกห่างจากมูลนายเก่าและเข้าสังกัดนายใหม่เต็มตัว หรือเป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการขึ้นใหม่กับมูลนายคนใหม่ แต่จะออกมาในรูปของ "ข้าสองเจ้า บ่าวสองนาย" หรือการที่ยังคงสังกัดอยู่กับมูลนายเดิม พร้อม ๆ กับทำงานรับใช้หรือส่งส่วยให้มูลนายคนใหม่ ซึ่งปกติมักจะมีอำนาจมากกว่ามูลนายคนเดิมด้วย⁶¹

⁶¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย (เอกสารสอนชดววิชา หน่วยที่ 1-7), หน้า 103.

สาเหตุที่ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการขึ้นดังกล่าว ก็เพราะว่าประ-
 การแรกไพร่อาจเกิดความรู้สึกว่ามูลนายเดิมของตนไม่ได้ให้ความคุ้มครอง และมีได้เอื้อประโยชน์
 ให้กับตนมากเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการถูกเกณฑ์แรงงานและความเดือดร้อนเรื่อง
 ส่วนตัวต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะมูลนายแต่ละคนจะมีอำนาจหรือความสามารถที่ไม่เท่าเทียมกัน ประการ
 ที่สอง เหตุผลจากปัญหาความยุ่งยากและไม่มีประสิทธิภาพของการบริหารงานด้านตุลาการ เพราะ
 ไพร่มักต้องการความช่วยเหลือทางคดีความเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นก็เกี่ยวกับเรื่องการหนีเจ้าหนี้
 การไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงาน หรือการต้องการทำงานเบาแทนงานหนัก เป็นต้น⁶²

7. การที่คนทั้งสองฝ่ายมี "พันธะสัญญาทางใจ" ต่อกัน ซึ่งเป็นพันธะสัญญาที่มีอิทธิพล
 มากกว่าพันธะสัญญาทางกฎหมายหรือในรูปแบบทางการเสียอีก กล่าวคือไพร่หรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์มี
 พันธะที่จะต้องแสดงความจงรักภักดี ความซื่อตรงและความเคารพนับถือต่อมูลนายหรือผู้ให้การ
 อุปถัมภ์ ตราบใดที่มูลนายยังมี "การให้" คุ้มครองและความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ แก่
 ไพร่อยู่ พันธะผูกพันนี้จึงไม่ได้เกิดขึ้นจากตัวบทกฎหมายหากแต่มาจากความผูกพันทางด้านจิตใจที่มี
 ขึ้นระหว่างกันมากกว่า โดยพันธะสัญญาทางใจในการแสดงความจงรักภักดีดังกล่าว มักจะปรากฏ
 อยู่ในสังคมที่มีลำดับชั้นของคนลดหลั่นเป็นเส้นสายในรูปพีระมิด (pyramid) จากไพร่ขึ้นไปถึงมูล
 นายจากมูลนายก็ขึ้นไปยังพระราชวงศ์และพระมหากษัตริย์ที่อยู่สูงสุด⁶³

8. มูลนายหรือขุนนางดำรงอยู่ในสองฐานะหรือสองสถานภาพในเวลาเดียวกัน กล่าว
 คือการเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่ไพร่ในสถานภาพหนึ่ง และการเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของขุนนางในระดับ
 สูงกว่าหรือบรรดาพระราชวงศ์ ตลอดจนพระมหากษัตริย์ที่อยู่สูงสุดในโครงสร้างความสัมพันธ์เชิง

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 103-104.

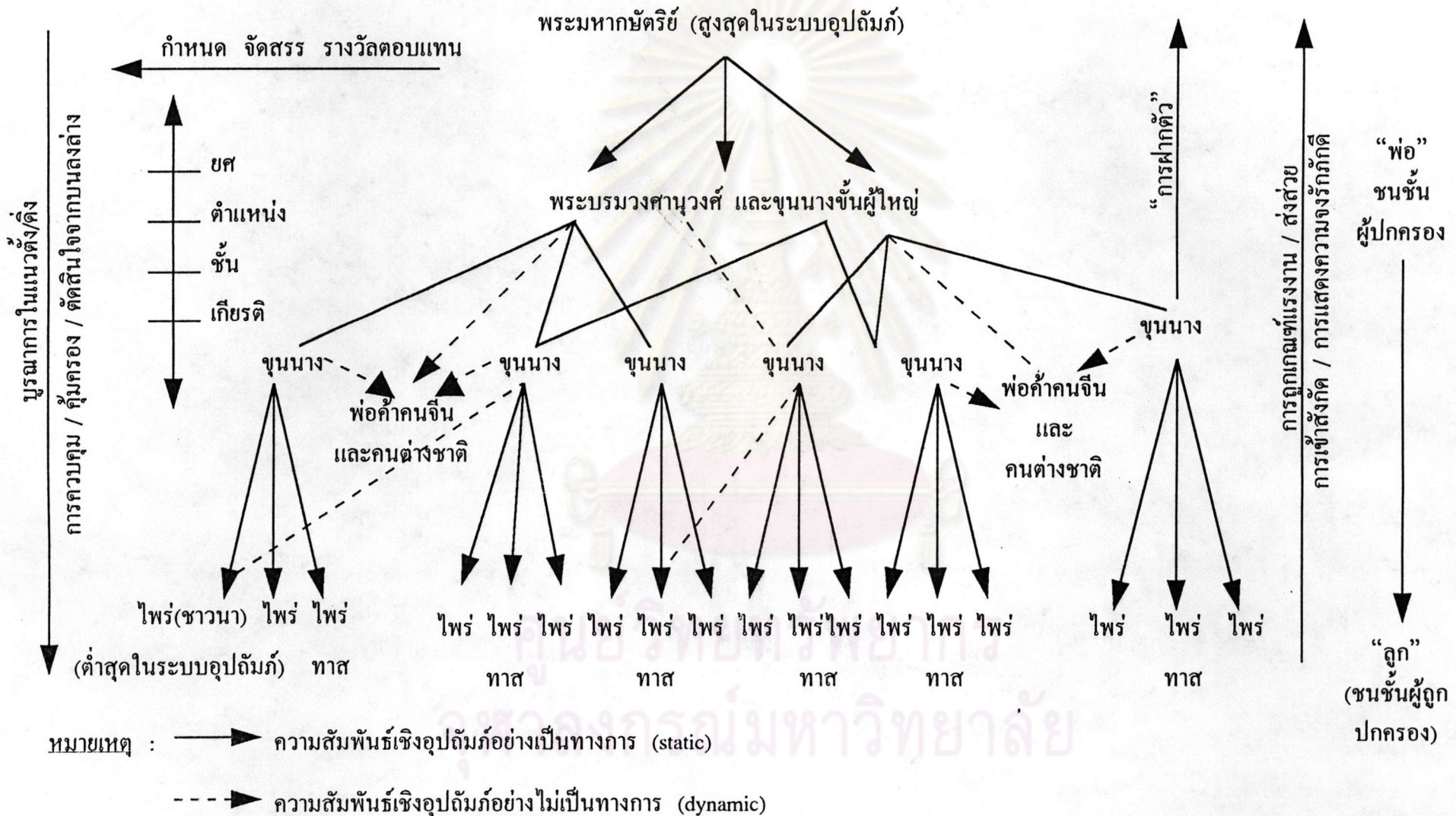
⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-103.

อุปถัมภ์ในอีกสถานภาพหนึ่ง โครงสร้างของระบบอุปถัมภ์แบบเดิมจึงเป็นข่ายใย (network) ที่ครอบคลุมสังคมไว้เกือบทั้งหมด⁶⁴ ยกเว้นเฉพาะเพียงประชาชนที่หลบหนีจากอำนาจรัฐเข้าไปอยู่ในป่าหรือช่องสุ่มกันเป็นกลุ่มนอกกฎหมาย และคนต่างชาติบางประเภทเท่านั้น เพราะแม้แต่ชาวจีนที่เข้ามาทำหากินอยู่ในเมืองไทยยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็มักต้องผูกพันเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการกับขุนนางและพระราชวงศ์เพื่อประโยชน์ทางการค้าและการดำเนินคดีความในศาลด้วย

ถึงตรงนี้ อาจกล่าวได้โดยภาพรวมว่าโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการที่ถูกกำหนดโดยระบบศักดินาในสังคมไทยยุคก่อนเป็นเสมือน "แรงแม่เหล็ก" (อำนาจรัฐ) ที่ดึงดูดเอา "เศษเหล็กชิ้นเล็กชิ้นน้อย" (ไพร่ ทาส) เข้ามารวมกันไว้จากล่างสุด (ไพร่ ทาส) สู่สูงสุด (เพราะมหากษัตริย์) จากรอบนอก (ท้องถิ่น แนวชายแดนรัฐ) เข้าสู่ศูนย์กลาง หรือแห่งแม่เหล็ก (รัฐหรือราชธานี) ทั้งนี้เพราะศูนย์กลางเป็นแหล่งของอำนาจอันชอบธรรม ความมั่งคั่ง คำสั่งและกฎระเบียบต่าง ๆ ส่วนไพร่ทาสที่อยู่รอบนอกจะเป็นบ่อเกิดหรือปัจจัยเสริมอำนาจและความมั่งคั่งของแห่งแม่เหล็กหรือศูนย์กลางดังกล่าว อย่างไรก็ตาม "แรงแม่เหล็ก" จะมีความแรงมากก็เฉพาะแต่บริเวณในรัศมีที่ไม่ไกลจากศูนย์กลางมากนัก หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือในภาวะที่สังคมยังไม่มี ความซับซ้อน หรือมีคนจำนวนไม่มาก และยังไม่มีความเจริญทางการค้าและอุตสาหกรรมซึ่งเป็นแหล่งความมั่งคั่งแห่งใหม่ แต่ถ้าสังคมเปลี่ยนแปลงไปสู่ความซับซ้อน มีความเจริญมากขึ้น การค้าและแหล่งความมั่งคั่งใหม่ ๆ มีเพิ่มขึ้น โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการที่ถูกกำหนดโดยระบบศักดินาดังกล่าวก็จะต้องได้รับผลกระทบ เมื่อแรงแม่เหล็กไม่อาจมีอิทธิพลหรือแรงดึงดูดได้ทั่วถึงหรือครอบคลุมได้เช่นเดิม ดังกรณีที่เกิดการปฏิรูปในสมัย

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

แผนภาพที่ 2.7 โครงสร้างความสัมพันธ์ในระบบศักดินาหรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรณีของคณะราษฎร เมื่อปี พ.ศ.2475 ซึ่งส่งผลให้มีการยกเลิกความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการและเปิดทางให้รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการปรากฏอยู่แทนที่ และขยายออกไปสู่ระบบราชการมากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมาด้วย นั่นอาจหมายความว่า "แท่งแม่เหล็กใหญ่ศูนย์กลาง (รัฐ)" ได้ถูกแปรสภาพไปแล้วหรือมีอิทธิพลจำกัดอยู่แต่ในระบบราชการเท่านั้น แต่ได้ปรากฏ "แท่งแม่เหล็ก" บ่อย ๆ หรือโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการในคนกลุ่มเล็ก ๆ ขยายออกไปเป็นเครือข่าย (networks) ครอบคลุมทั่วทั้งสังคมขึ้นแทนที่

การปฏิรูปการปกครองและสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้ยกเลิกความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการโดยปริยาย แต่ก็ไม่ได้กระทบโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในรูปแบบ ซึ่งไม่เป็นทางการของคนไทยแต่อย่างใด ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังคงดำรงต่อไปอย่างเข้มแข็งอยู่ในระบบราชการแม้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 แล้ว และนอกจากนั้นยังขยายเครือข่ายออกไปสู่ศูนย์กลางแหล่งอื่น ๆ ในสังคมเมื่อมีการจัดตั้งสถาบันรัฐสภารัฐบาล และเมื่อจัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นในเวลาต่อมา⁶⁵ นอกจากนั้นพ่อค้าคนจีน ซึ่งถูกดึงเข้าสู่เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์มาตั้งแต่ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และได้ผูกพันอย่างใกล้ชิดกับขุนนางไทย เพื่อประโยชน์ทางการค้าและต้องการอำนาจทางการเมืองเพื่อคุ้มครองการประกอบการค้าและการลงทุนก็ได้กลายมาเป็นกลุ่มชนที่มั่งคั่งที่สุดในสังคมและก็กลายมาเป็นศูนย์กลาง

⁶⁵ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p. 135. และ Akin Rabibhadana, "Persistence Within Change: Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 40-41.

หรือผู้ให้การอุปถัมภ์แห่งใหม่ในสังคมที่อยู่นอกระบบราชการด้วย บุคคลเหล่านี้นอกจากจะยังคงผูกพันอยู่กับข้าราชการระดับสูงมาโดยตลอดแล้วยังได้เข้าไปมีบทบาทในสนามการเมืองมากขึ้นด้วย ทั้งโดยการเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมือง ลงสมัครรับเลือกตั้งและเข้าจัดตั้งพรรคการเมือง ซึ่งก็ส่งผลให้เกิดเครือข่ายระบอบอุปถัมภ์ในรูปแบบใหม่ ๆ ขยายออกไปสู่สนามทางการเมืองดังกล่าว ตั้งแต่ระดับชาติลงไปถึงท้องถิ่น ตำบล หมู่บ้านทั่วประเทศ

ในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎร พ่อค้ามีสถานภาพสูงส่งขึ้นมาในสังคม เมื่อค่านิยมไทยที่ว่า "สิบพ่อค้าไม่เท่าหนึ่งพระยาเลี้ยง" ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การ "ไหว้เงิน" หรือการที่คนไทยหรือข้าราชการไทยได้ยอมรับสถานภาพของ "พ่อค้า" ดังกล่าวมากขึ้น ตำแหน่งข้าราชการเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอต่อการสะสมความมั่งคั่งและอำนาจหรือการดำรงฐานะของผู้ให้การอุปถัมภ์ได้อีกแล้ว ข้าราชการระดับสูงกับพ่อค้าคนจีนยิ่งสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวในรูปแบบต่าง ๆ ผูกพันใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น โดยมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน เป็น "ตัวประสาน" หรือ "ตัวเชื่อม" กล่าวคือข้าราชการจะได้รับผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน และทางด้านเศรษฐกิจอื่น ๆ ซึ่งหมายถึงการทุจริตหรือรับ "สินบน" ขณะที่พ่อค้าก็จะได้รับการคุ้มครองการลงทุน ได้รับความสะดวกและเกิดความมั่นคงตลอดจนสามารถผูกขาดในการลงทุนในธุรกิจต่าง ๆ⁶⁶ จากการที่สร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างกันขึ้นดังกล่าว จนอาจกล่าวได้ว่าในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ข้าราชการระดับสูงและพ่อค้าหรือ

⁶⁶ โปรตดูรายละเอียดยใน พุทธิวิธาน ชุมพล, ม.ร.ว., 'แนวทฤษฎีการรวมกลุ่มในสังคมไทยและ "กลุ่มอิทธิพล" หลัง 14-15 ตุลาคม 2516', วารสารธรรมศาสตร์ 3 (พฤษภาคม 2517), หน้า 134-159. และ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p. 136.

นักธุรกิจรายใหญ่ในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ก็ยังคงอยู่ในฐานะของผู้ผู้ใต้บังคับหรือผู้รับอุปถัมภ์ จากบุคคลดังกล่าว เช่น เดิมเหมือนในยุคนั้น จะแตกต่างก็แต่เพียงไม่ใช่รูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ และมีการเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไหว (dynamic) ค่อนข้างสูง ประชาชนมีโอกาสเลือกผู้ให้การอุปถัมภ์ได้สะดวกกว่าในยุคนั้น แต่อย่างไรก็ตาม โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ยังคงมีความสำคัญอย่างสูงในความสำเร็จหรือความก้าวหน้าของคนไทย ตลอดจนมีความสำคัญต่อการก่อเกิดกลุ่มทางการเมืองและการแตกแยกกลุ่มทางการเมืองของคนไทยด้วย

ในโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไปตามการสรางให้เป็นพาณิชย์กรรม (commercialization) นับตั้งแต่การเริ่มทำสัญญาการค้ากับตะวันตกเมื่อปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา และการขยายตัวของพาณิชย์กรรมด้านสินค้าเกษตร (commercialization of agriculture) ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องต่อมาหลังจากนั้น ตลอดจนการพยายามพัฒนาทางด้านต่าง ๆ และการสร้างให้เป็นสมัยใหม่ (modernization) โดยเน้นการส่งเสริมทางด้านอุตสาหกรรม (industrialization) ของรัฐบาลไทยในยุคนั้น ๆ มา ได้ส่งผลให้ช่องว่างของคนรวยกับคนจนขยายกว้างออกไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำข้าราชการกับชาวนา ชาวไร่ก็ขยายกว้างขึ้นด้วย⁶⁷ ขณะเดียวกันกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าวก็ส่งผลให้เกิดการพึ่งพาและการแลกเปลี่ยนใหม่ ๆ ภายในโครงสร้างความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ที่ขยายออกไปสู่คนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ นอกจากโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในระบบราชการที่ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนักแล้ว ก็ได้เกิดโครงข่ายของระบบอุปถัมภ์ในระดับท้องถิ่นขึ้นมากมาย โดยปรากฏมี "นายท้องถิ่น" (local bosses) หรือผู้ให้การอุปถัมภ์

⁶⁷ Akin Rabihbadana, "Persistence Within Change : Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", p. 41 and 49.

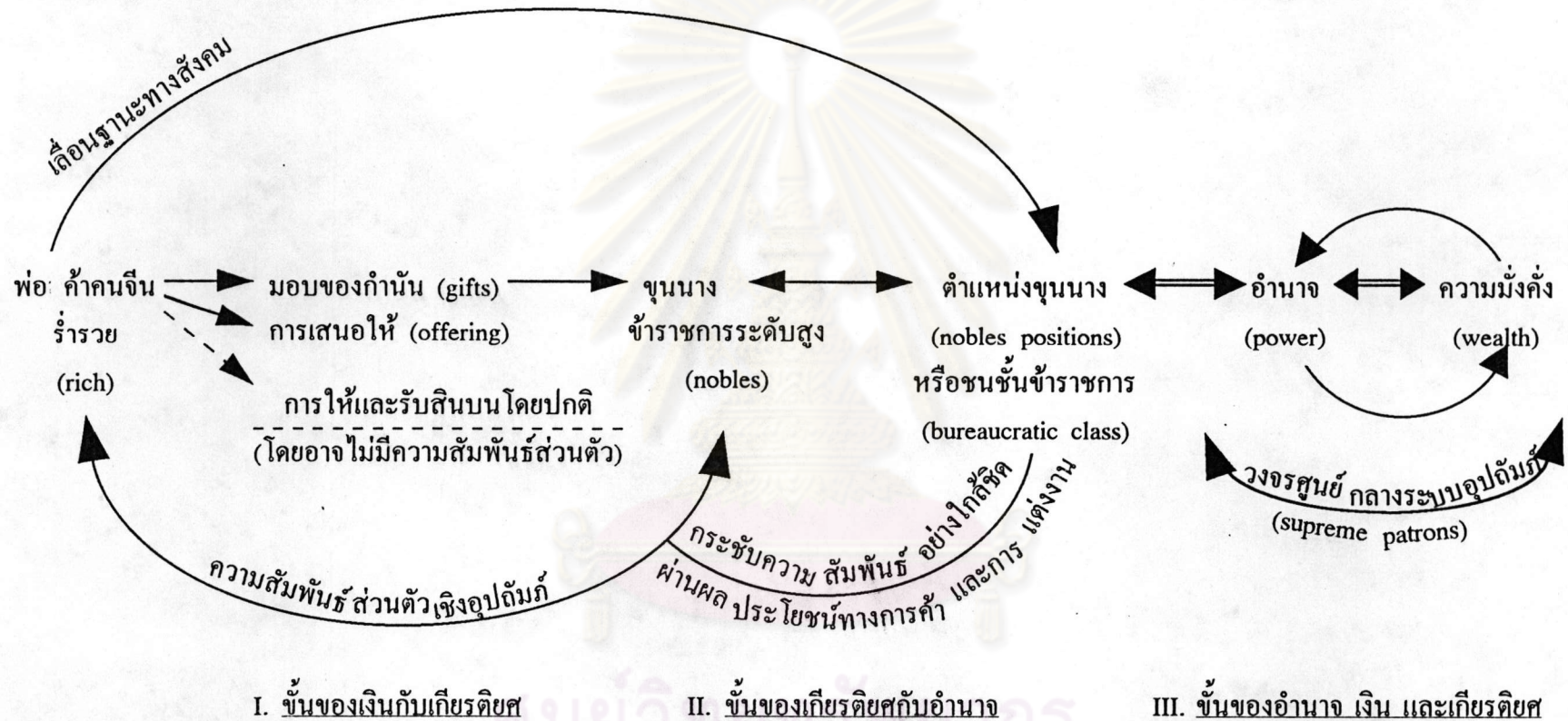
ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับผู้ให้การอุปถัมภ์ส่วนกลางอยู่ในหลายรูปแบบ เช่น ชาวนาร่ำรวย หรือชาวนาที่ทำการค้าด้วย พ่อค้า เจ้าของที่ดิน นายทุนเงินกู้ นักเลงโต หรือเจ้าพ่อผู้มีอิทธิพลในส่วนท้องถิ่น เป็นต้น แม้กระทั่งกลุ่มปัญญาชนตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่าง "อาจารย์" หรือปัญญาชนชั้นนำกับนักศึกษาก็เป็นไปในเชิงอุปถัมภ์ด้วยเช่นกัน โดยอาจารย์จะช่วย "ลูกศิษย์" ตั้งแต่เรื่องวิชาการ การพิมพ์งานหรือแม้แต่การแต่งงาน จนลูกศิษย์ได้ผูกพันกับอาจารย์อย่างใกล้ชิด และกลายมาเป็นผู้รับการอุปถัมภ์หรือเป็นคนของผู้ให้การอุปถัมภ์ (patron's men) ไปในที่สุด⁶⁸

ในยุคของการเปิดกว้างทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่าข้าราชการระดับสูงและพ่อค่านักธุรกิจระดับต่าง ๆ ได้กลายเป็นกลุ่มที่ได้ประโยชน์โดยตรงจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เพราะนอกจากการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในเชิงอุปถัมภ์ที่มีผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวแล้ว กลุ่มคนสองฝ่ายนี้ยังอยู่ในฐานะของผู้ให้การอุปถัมภ์ระดับสูงที่มีบุคคลที่อยู่ต่ำกว่า ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นเข้ามาเกี่ยวพันในเชิงอุปถัมภ์ที่มีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนตอบแทนระหว่างกันอีกด้วย บุคคลสองกลุ่มได้สร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดต่อกัน และได้ร่วมมือกันแสวงหาความมั่งคั่งทางด้านเศรษฐกิจจากความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภายในประเทศที่มาจากการค้าระหว่างประเทศ และได้ร่วมมือกันแสวงหาอำนาจทางการเมือง ในการก่อตั้งกลุ่มทางการเมืองหรือพรรคการเมือง ตลอดจนการสนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้ง เพื่อสร้างอิทธิพลในฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารในยุคของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทย

ในแผนภาพที่ 2.8 แสดงให้เห็นถึงการที่พ่อค้าคนจีนได้พยายามสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับขุนนางและข้าราชการระดับสูงของไทย เพื่อยกสถานะภาพทางสังคมของตัวเองขึ้นทั้งโดย

⁶⁸ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p. 186.

แผนภาพที่ 2.8 กระบวนการของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างขุนนาง ข้าราชการไทยกับพ่อค้าคนจีนภายใต้วังจระอำนาจ และความมั่งคั่งตั้งแต่ตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

ที่มา : ปรับปรุงจาก Akin Rabibhadana , "Persistence Within Change : Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries,"
 ใน สังคมไทย 200 ปี , ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ , บรรณาธิการ(กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา การพิมพ์ ,2526) , หน้า 19-56.

ตรงและโดยอ้อม โดยตรงคือการ "แทรก" หรือ "การถุกดิ่ง" เข้าสู่ตำแหน่งขุนนางแล้วกลายเป็นชนชั้นข้าราชการ ส่วนโดยอ้อมคือการสร้างความผูกพันเป็นการส่วนตัวกับข้าราชการระดับสูงเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าหรือการแสวงหาความมั่งคั่ง ร่ำรวย ซึ่งเป็นผลส่งเสริมให้คนจีนสามารถยกระดับสถานภาพทางสังคมสูงขึ้น และกลายมาเป็นกลุ่มที่มีอำนาจในสังคม และที่สุดก็กลายเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ (patrons) ที่อยู่นอกระบบราชการโดยที่ยังคงผูกพันใกล้ชิดกับขุนนางหรือข้าราชการระดับสูงไว้ต่อไปในเชิงของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และ "พึ่งพา" อาศัยกันอยู่ต่อไป ในแผนภาพดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่าข้าราชการระดับสูง ซึ่งรวมทั้งคณะรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลกับบรรดานักธุรกิจรายใหญ่ที่มั่งคั่งได้กลายเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจและเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์สูงสุดในสังคมไทยยุคหลังปี พ.ศ. 2475

ข. สาระสำคัญของระบบอุปถัมภ์ของไทย

ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยหลังยุคการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ถือว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการของคนไทย แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวนี้ ก็ยังมีความสำคัญอย่างมากต่อการติดต่อกันและการมีความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยในทุกระดับของสังคม กล่าวคือระบบอุปถัมภ์จะทำให้การติดต่อคบค้าระหว่างคนไทยเป็นไปอย่างรวดเร็ว สะดวกรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีความสัมพันธ์ส่วนตัวใกล้ชิดกัน ซึ่งเห็นได้ในกลุ่มเครือญาติ และเพื่อนร่วมโรงเรียน หรือร่วมอาชีพเดียวกัน ระบบอุปถัมภ์จึงมีอิทธิพล อย่างมากต่อการรวมกลุ่มและการแยกกลุ่มของคนไทย รวมทั้งการรวมกลุ่มกันในรูปพรรคการเมืองด้วย ดังที่ปรากฏข้อเท็จจริงตลอดระยะเวลาที่มีการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นในระบบการเมืองไทย ที่ผู้ริเริ่มก่อตั้งมักจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงอุปถัมภ์ในบางรูปแบบ สาระสำคัญของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อาจแยกออกได้ดังนี้ คือ

1. เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างคนสองฝ่ายหรือ "ทวิสัมพันธ์"

(dyadic relationship) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ มักจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับระหว่าง

บุคคล (interpersonal relations)⁶⁹ และเน้นเฉพาะคนสองฝ่ายเป็นหลัก

2. บุคคลทั้งสองฝ่ายที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงอุปถัมภ์จะมีสถานภาพแตกต่างกันซึ่งทำให้ความสัมพันธ์เป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมกันด้วย กล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งหรือบุคคลหนึ่งจะมีสถานภาพสูงกว่าเรียกว่าผู้อุปถัมภ์ (patron) ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งจะมีสถานภาพต่ำกว่าเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ (client) ความแตกต่างของคนสองฝ่ายดังกล่าว ก็มักจะเป็นเรื่องคุณสมบัติส่วนตัวของบุคคลเป็นหลัก เช่น ผู้อุปถัมภ์ส่วนใหญ่มักเป็นข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าราชการระดับสูง นอกจากนั้นก็ได้แก่พ่อค้านักธุรกิจรายใหญ่ รัฐมนตรี นักการเมือง เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ นอกจากจะมีตำแหน่งที่มีอำนาจในทางบริหาร ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องในสังคมแล้วบุคคลเหล่านี้ยังมีความมั่งคั่งร่ำรวย มีทรัพย์สิน และทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการรองรับฐานอำนาจอีกมากมาย ทำให้บุคคลเหล่านี้สามารถให้การอุปถัมภ์กับข้าราชการระดับกลาง หรือระดับล่าง พ่อค้า นายทุนท้องถิ่น ชาวนาชาวไร่ ตลอดจนคนงานและประชาชนโดยทั่วไปได้ เหตุนี้เมื่อบุคคลสองฝ่ายดังกล่าวมาผูกพันความสัมพันธ์ต่อกันขึ้นฝ่ายให้การอุปถัมภ์จึงเป็นฝ่ายที่อยู่ในฐานะเหนือกว่า (superior) ซึ่งมักจะถูกเรียกในเชิงยกย่องว่าเป็น "เจ้านาย" "นาย" "ผู้ใหญ่" "ลูกพี่" "พ่อ" "หัวหน้า" และอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันและแม้กระทั่งคำว่า "เสี่ย" ที่คนจีนใช้เรียกบุคคลที่มีฐานะดีในแบบคหบดี หรือคนมีฐานะร่ำรวยในสังคมไทยด้วย ส่วนฝ่ายรับการอุปถัมภ์ก็มักจะถูกอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่า (inferior or subordinate) ในทุก ๆ ด้าน ซึ่งก็มักจะถูกเรียกไปในทางตรงข้ามกับการเรียกผู้ให้การอุปถัมภ์ ดังกล่าวคือ "ลูกน้อง" "ผู้น้อย" "ลูก" "บริวาร" "ผู้ติดตาม" เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นความแตกต่างทางด้านสถานภาพทั้งสถานภาพจากการเกิด (ascribed status) และสถานภาพที่

⁶⁹ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p. 1.

สร้างขึ้นในภายหลัง (achieved status) เช่นทรัพย์สิน ตำแหน่งทางสังคม เป็นต้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้คนสองฝ่ายเข้ามามีความสัมพันธ์ต่อกัน และทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันขึ้นด้วยคือ เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ในแนวดิ่งหรือแนวตั้ง (vertical relationship) หรือรูปแบบผู้ใหญ่มากับผู้น้อยดังกล่าวข้างต้น

3. มิตรภาพ (friendship) และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ถือเป็นส่วนประกอบสำคัญในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์⁷⁰ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝ่ายในระบบอุปถัมภ์มัก จะมีความสัมพันธ์ ความผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง และเป็นไปในรูปแบบของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน (reciprocity) ในหลาย ๆ ทาง หรือการมีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนระหว่างกัน (mutual interest) โดยผู้ให้การอุปถัมภ์จะให้การช่วยเหลือทางด้านต่าง ๆ โดยทั่วไปแก่ผู้ใต้อุปถัมภ์ตามความสามารถของผู้ให้การอุปถัมภ์ เช่น ถ้าอยู่ในระบบราชการก็จะเป็นการเลื่อนตำแหน่ง การโยกย้าย ตลอดจนเรื่องเกี่ยวกับคดีความ เรื่องการเงิน และการกระทำผิดกฎระเบียบของทางราชการ เป็นต้น ส่วนบุคคลที่อยู่นอกระบบราชการก็อาจจะเป็นการช่วยเหลือเกี่ยวกับคดีความ เรื่องการเงิน การศึกษา การขายผลผลิตและการติดต่อกับทางราชการ เป็นต้น ทางด้านผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ก็มี "หนี้บุญคุณ" ที่จะต้องตอบแทนผู้ให้การอุปถัมภ์ด้วยการให้การเคารพ เชื้อพียง เกรงอกเกรงใจ หรือทำงานต่าง ๆ รับใช้เพื่อทำให้การอุปถัมภ์พอใจตลอดจนการรับ

⁷⁰ Ibid., p.1. and 136. และ E.R.Wolf, "Kinship, Friendship and Patron client Relations", in Banton (ed.), The Social Antropology of Complex Societies, A.S.A. Monograph, 4, (London : Tavistock, 1966). อ้างถึงใน พงศทิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว., "แนวทฤษฎีการรวมกลุ่มในสังคมไทย และ "กลุ่มอิทธิพล" หลัง 14-15 ตุลาคม 2516," วารสารธรรมศาสตร์ 3 (พฤษภาคม 2517), หน้า 139.

อาสาทำงานต่าง ๆ ตามที่ผู้ให้การอุปถัมภ์เรียกร้องหรือต้องการให้ทำ เหตุนี้ความสัมพันธ์กันในเชิงมิตรภาพอย่างลึกซึ้งจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ผลักดันให้คนสองฝ่ายแสวงหาการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน และเมื่อทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนกันดังกล่าวก็จะก่อให้เกิดการกระชับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกันมากยิ่งขึ้น มิตรภาพหรือความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งจึงมีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนเป็นฐานสำคัญหนึ่งรองรับ ทั้งผลประโยชน์แลกเปลี่ยนที่เป็นในเชิงวัตถุและทางด้านจิตใจของทั้งสองฝ่าย

4. การที่บุคคลทั้งสองฝ่ายตัดสินใจเข้าไปมีความสัมพันธ์กันเป็นการส่วนตัว ที่เป็นไปอย่างลึกซึ้งและผูกพันแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันนั้น มูลเหตุสำคัญก็จะมาจากพื้นฐานค่านิยมของสังคมไทยในการแสวงหา "ที่พึ่ง" หรือการมี "ผู้ใหญ่" หรือผู้มีอำนาจและอิทธิพลคอยให้การช่วยเหลือเมื่อเวลาเดือดร้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยมในระบบราชการไทยที่มีมาช้านานว่า "ที่พึ่ง" (to depend on) หรือการมีผู้อุปถัมภ์มีความสำคัญต่อความก้าวหน้าในชีวิตของบุคคล (personal advancement) หรือมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมให้สูงขึ้น (social upward mobility) สุภาษิตไทยที่ว่า "เดินตามหลังผู้ใหญ่ หมาไม่กัด" หรือ "ผีไม่มีคนขู ห่อนขึ้น" หรือ "ทองบร่รองรับพื้น ห่อนแก้วมีสี" เหล่านี้ล้วนสะท้อนถึงค่านิยมดังกล่าวของคนไทยทั้งสิ้น และคนที่ขาดที่พึ่งก็จะกลายเป็นคนเคราะห์ร้าย ไม่มีความหวังในความก้าวหน้าในชีวิตใด ๆ ค่านิยมเรื่องที่พึ่งยังเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบเครือญาติของคนไทยด้วย กล่าวคือ ผู้น้อยหรือลูกหลานต้องพึ่งพาผู้ใหญ่หรือพ่อแม่ตลอดจนปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา ในเรื่องต่าง ๆ ตั้งแต่การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนไปจนถึงการช่วยเหลือให้มีงานทำ มีครอบครัว "การพึ่งพา" ดังกล่าวของผู้น้อยจะผูกพันเป็นหนี้บุญคุณที่ผู้น้อยต้องกตัญญูทดแทน และหาทางตอบแทนเมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะในรูปแบบของการบวชเป็นสามเณรหรือพระสงฆ์ในพุทธศาสนา หรือรูปแบบการให้การเลี้ยงดู เอาใจใส่เมื่อญาติมิตรแก่ชราลง

ที่พึ่งและการพึ่งพาจึงเป็นเหมือนการ "ลงทุน" ในรูปแบบหนึ่ง ในรูปแบบของ "หนี้ทางใจ" ซึ่งผู้น้อยหรือผู้รับการอุปถัมภ์มีภาระผูกพันที่จะต้องตอบแทน "หนี้บุญคุณ" ในเวลาอันสมควรตามที่สามารถจะตอบแทนได้ โดย "หนี้บุญคุณ" ซึ่งมีลักษณะเป็นหนี้สินทางใจ ถือว่าเป็น

หนี้ส่วนบุคคลซึ่งไม่สามารถจะตอบแทนได้หมดสิ้น แม้ว่า "ที่พึ่ง" หรือผู้ให้การอุปถัมภ์จะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม

5. อย่างไรก็ตาม ในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการในบุคคลสมัยใหม่ของคนไทยมักจะเน้นค่านิยม "การให้" เพื่อการแลกเปลี่ยนเป็นหลักใหญ่ ส่วนการ "กตัญญู-กตเวทิต์" จะมีระดับการยึดถือน้อยลงกว่าสมัยที่เป็นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ เพราะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ขยายออกไปสู่กลุ่มทางสังคมนอกระบบราชการมากมาย และมักจะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (dynamic) ค่อนข้างสูงในระบบอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการนอกระบบราชการด้วย เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เกิดมาจากค่านิยมเกี่ยวกับที่พึ่งและการพึ่งพาจากรากฐานความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของคนไทย ซึ่งเป็นปัจจัยหลักของการที่คนสองฝ่ายได้เข้าผูกพันกันในทางมิตรภาพต่อกันอย่างลึกซึ้ง และต่างฝ่ายต่างก็มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ร่วมหรือการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันและกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นตามผลประโยชน์ที่มีต่อกันดังกล่าว เหตุนี้ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายผู้ให้การอุปถัมภ์ไม่สามารถผู้ให้การช่วยเหลือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ได้ ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการที่ผู้ให้การอุปถัมภ์ขาดความสามารถหรือผู้อุปถัมภ์อาจไม่ต้องการช่วยเหลือหรือไม่ไว้วางใจบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์หรือผู้มีฐานะต่ำกว่าก็สามารถจะแสวงหาผู้ที่สามารถช่วยเหลือตน หรือสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้ให้การอุปถัมภ์คนใหม่ได้ โดยอาจยังคงความสัมพันธ์กับผู้ให้การอุปถัมภ์คนเดิมในรูปแบบความสัมพันธ์ที่ไม่ลึกซึ้งหรือใกล้ชิดต่อไป

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการของสังคมไทย จึงมีโครงสร้างแบบหลวม ๆ ไม่ใช่รูปแบบความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน และค่อนข้างถาวรเหมือนรูปแบบเชิงอุดมคติระหว่าง "มูลนายกับไพร่" ที่ถูกจัดตั้งให้เป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงสถาบันของสังคมไทยยุคก่อนรูปแบบความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการมักจะไม่นั่งยืน ขึ้นอยู่กับความรู้สึกในเชิงศักดิ์ศรี หรือยอมรับของบุคคลสองฝ่าย หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มีความไม่มั่นคงในส่วน

บุคคล (personal impermanency)⁷¹ อยู่สูงหรือถ้าผู้อุปถัมภ์ไม่สามารถช่วยเหลือหรือทำให้ผู้รับ การอุปถัมภ์พอใจได้ ผู้รับการอุปถัมภ์ก็อาจเปลี่ยนไปพึ่งพาบุคคลอื่นที่สามารถช่วยเหลือตนได้ ขณะเดียวกันถ้าผู้ให้การอุปถัมภ์ที่มีอยู่ก็จะถูกล้มเลิกหรือสลายไปโดยปริยาย โดยบุคคลอื่นที่อยู่ใน โครงสร้างดังกล่าวไม่สามารถจะดำเนินการโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวได้อีกต่อไป

6. ผู้ให้การอุปถัมภ์จะเป็นฝ่ายที่ได้ประโยชน์มากกว่า ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์⁷² เพราะแม้ว่าความผูกพันกันเป็นการส่วนตัวระหว่างคนสองฝ่ายจะเป็นไปในทางพึ่งพาและแสวงหา ผลประโยชน์แลกเปลี่ยนตอบแทนกัน แต่โดยพื้นฐานที่ผู้ให้การอุปถัมภ์มีสถานภาพทางด้านต่าง ๆ เหนือกว่าผู้รับการอุปถัมภ์ ตลอดจนการที่ผู้ให้การอุปถัมภ์สามารถเลือกที่จะให้การอุปถัมภ์กับบุคคล ใดบุคคลหนึ่งได้ หรือเลือกสร้างความผูกพันเป็นการส่วนตัวกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งในระดับความ ใกล้ชิดหรือลึกซึ้งไม่เท่ากันได้ ผู้ให้การอุปถัมภ์จึงมักจะคาดหวังว่าความช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ตนให้ กับผู้ที่ต่อยกว่าจะต้องได้รับการ "ตอบแทน" กลับมาในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งการที่ผู้รับการ อุปถัมภ์ต้องแสดงความยอมรับ เคารพ เชื้อพึ่งและปฏิบัติตามคำสั่งหรือข้อเรียกร้องของผู้ให้การ อุปถัมภ์ด้วย "การตอบแทน" จึงมักไม่เห็นทางวัตถุแต่มักจะเป็น "หนี้สินทางใจ" หรือ "หนี้ บุญคุณ" หรือการกระทำตอบแทนใด ๆ ที่คาดว่าจะทำให้ผู้ที่เหนือกว่าพอใจหรือในแบบของ "การ รู้ใจ" โดยไม่จำเป็นต้องยึดถือเหตุผลหรือกฎเกณฑ์หรือหลักการใด ๆ หรือเป็นภาพที่คนซึ่งอยู่นอก

⁷¹ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p.137.

⁷² A. Gouldner, "Norm of Reciprocity : A Preliminary Statement," American Sociological Review XXV (1960), p.165. อ้างถึงใน พุทธิสวาม ชุมพล, ม.ร.ว., "แนวทฤษฎีการรวมกลุ่มในสังคมไทย และ "กลุ่มอิทธิพล" หลัง 14-15 ตุลาคม 2516", วารสารธรรมศาสตร์ 3 (พฤษภาคม 2517), หน้า 139.

วงจรความสัมพันธ์ดังกล่าวมองว่าเป็นการ "เสียแข่งเสียขา" หรือ "ประจบสอพลอ" เพื่อให้
 ถูกใจผู้ที่เหนือกว่าเป็นหลัก เหตุนี้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีข้อโต้แย้ง
 (argument) โดยผู้ที่เหนือกว่ามักคาดหวังว่าการกระทำต่าง ๆ หรือคำสั่งของตนจะไม่มีปัญหา
 หรือคำถามจากผู้รับการอุปถัมภ์ เพราะถ้าถูกคัดค้าน ผู้ให้การอุปถัมภ์ก็จะเกิดความรู้สึก "เสีย
 หน้า" หรือไม่สบายใจหรือไม่พอใจจนอาจนำไปสู่การเลิกให้การอุปถัมภ์ได้ ผู้ให้การอุปถัมภ์จึงมัก
 จะแสดงการอวดอ้างอำนาจเพื่อยืนยันสถานะ ตำแหน่งของตนอยู่เสมอโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ให้
 การอุปถัมภ์ที่เป็นข้าราชการระดับสูงในระบบราชการ การพึ่งพาและรูปแบบการตอบแทนดังกล่าว
 จึงทำให้ผู้รับการอุปถัมภ์อยู่ในฐานะเสียเปรียบ เพราะต้องปฏิบัติตามคำสั่งโดยไม่อาจโต้แย้ง
 (top-down decision) แม้ว่าคำสั่งดังกล่าวจะผิดกฎหมายหรือหลักการทางด้านศีลธรรม เช่น
 กรณีเหตุการณ์ "เพชรชากุฉิอารเบียบ" ซึ่งข้าราชการตำรวจหลายระดับมีส่วนเกี่ยวข้องในการ
 "ยกยอก" ของกลาง จนนำไปสู่การบิดบังความผิดด้วยการที่ผู้ที่มียศสูงสุดในระดับพลตำรวจเอก
 ได้สั่งให้ลูกน้องยศพลตำรวจโทดำเนินการไปในทางที่ผิดกฎหมายหลายอย่าง และนายตำรวจมี
 พลตำรวจโทสองคนที่เกี่ยวข้องก็สั่งการให้ลูกน้องยศพันตำรวจโทคนหนึ่งดำเนินการจับกุม หรือ
 "อุ้ม" ภรรยาและลูกชายของพยานสำคัญในคดี "เพชรชากุฉิอารเบียบ" ไปกักขังไว้ในสถานที่ลับ
 แห่งหนึ่งเพื่อดำเนินการข่มขู่พยานให้ร่วมมือ ในที่สุดเหตุการณ์ก็บานปลายไปสู่ขั้นที่พันตำรวจโท
 คนดังกล่าวได้สั่งการให้ลูกน้องใกล้ชิดยศดาบตำรวจ 2 คน และยศจำสิบตรีหนึ่งคนตลอดจน
 "พรรคพวก" ที่เป็นพลเรือนทำการสังหารชีวิตตัวประกันสองแม่ลูกในช่วงกลางปี พ.ศ.2537
 โดยใช้อาวุธว่า "ฆ่าเพื่อชาติ" โดยคำสั่งของ "นาย" หรือนายตำรวจยศสูงกว่าตามลำดับ ซึ่ง
 ต่อมานายตำรวจยศพลตำรวจโทคนหนึ่งที่เกี่ยวข้องก็ได้ทำบันทึก "ลับมาก" ส่งให้กับนายชวน
 หลีกภัย นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้นและเมื่อถูกจับกุมในเวลาต่อมาก็ได้ให้ปากคำกับพนักงานสอบสวน
 ส่วนว่านายตำรวจยศพลตำรวจเอกคนหนึ่งเป็นผู้สั่งการ โดยแม้จะเห็นว่าเป็นคำสั่งที่ผิดกฎหมายก็
 ไม่ได้โต้แย้งเพราะเป็นบุคคลที่มียศสูงกว่า ส่วนนายตำรวจยศพันตำรวจโทก็ได้ให้ปากคำว่า ถ้า
 ปฏิบัติตามคำสั่งของ "นาย" แล้วผิด-ถูกนายก็จะให้ความช่วยเหลือ หรือให้ความคุ้มครองอย่าง
 แน่نون และในทางสืบสวนขั้นต้นนั้นก็มีหลักฐานทั้งวัตถุ เอกสาร และบุคคล ยืนยันว่านายตำรวจ

ตั้งแต่ศพลตำรวจโทลงมาถึงชั้นประทวน มีส่วนเกี่ยวข้องกับการขกยกของกลางและสังหาร ภรรยาและลูกชายของพยานดังกล่าว บุคคลเหล่านั้นจึงถูกจับกุมขณะที่นายตำรวจศพลตำรวจเอก หลายคนที่เกี่ยวข้องยังไม่ถูกจับกุมอย่างจริงจังใด ๆ⁷³

7. ผู้ให้การอุปถัมภ์แต่ละคนมักมีความสามารถและทรัพยากรต่าง ๆ ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นสาเหตุหนึ่งของการที่ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์มักเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การเข้าผูกพัน เป็นการส่วนตัวเพื่อการพึ่งพากับผู้ที่มีความสามารถ และมีทรัพยากรจำนวนมากกว่าที่สามารถให้การช่วยเหลือคนได้แล้ว ยังทำให้เห็นลำดับชั้นในโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ที่มีหลายลำดับชั้น

⁷³ เกี่ยวกับเรื่อง "เพชรชอคูอาร์เบีย" ดังกล่าวเริ่มต้น จากคนงานไทยคนหนึ่ง คือ นายเกรียงไกร เตชะโรมัง ได้เดินทางไปทำงานที่ประเทศชอคูอาร์เบีย เหตุที่อยู่ทำงานในประเทศนี้หลายปี จึงมีโอกาสดำเนินเข้าไปทำหน้าที่ดูแลรักษาความสะอาดในพระราชวังของกษัตริย์ไฟซาล แห่งชอคูอาร์เบีย แต่เมื่อสบโอกาสเหมาะ นายเกรียงไกร ก็ได้ขโมยเพชร นาฬิกาทอง และของมีค่าอื่นๆ กลับมาประเทศไทยจำนวนมาก ในช่วงปี พ.ศ.2532 และเมื่อเริ่มนำสิ่งของเหล่านั้นออกจำหน่าย ทางชอคูอาร์เบีย ก็สามารถสืบได้ว่าคนงานไทยเป็นผู้ขโมยทรัพย์สินดังกล่าวมา และติดต่อขอความร่วมมือกับรัฐบาลไทยจนได้มีการจับกุมผู้เกี่ยวข้อง คือนายเกรียงไกร และผู้ที่รับซื้อทรัพย์สินดังกล่าว ซึ่งรวมทั้งนายสันติ ศรีธนะวัฒน์ ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นพยานสำคัญในคดีที่นายตำรวจไทยยศนายพลหลายคนทำการ "ขกยก" เพชรชอคูอาร์เบีย โดยส่งคืนไม่ครบจำนวนที่ยึดมาได้ด้วย ในช่วงกลางปี พ.ศ.2537 ซึ่งรัฐบาลไทยพยายามจะสอบสวนเพื่อหาเพชรและเครื่องเพชรของราชวังชอคูอาร์เบีย ส่งคืนเจ้าของเนื่องจากทางชอคูอาร์เบียได้ใช้ "การส่งกลับแรงงานไทย" มาข่มขู่ด้วย ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจที่เกี่ยวข้องดังกล่าวได้ทำการจับลูกเมียนายสันติไปกักขังและข่มขู่ จนกระทั่งถึงการสังหารปิดปากในที่สุด โปรดุรายละเอียดยใน มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 14 เล่มที่ 734 (กันยายน 2537) : 16-17, 79-84. มติชน (13 กันยายน 2517) : 1, 10, 12-13. และ ข่าวสด (30 สิงหาคม 2517) : 127.

จากความสามารถและทรัพยากรของบุคคลต่าง ๆ ที่แตกต่างกันดังกล่าว ดังนั้นผู้ให้การอุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์แต่ละคนอาจจะดำรงอยู่ในสองฐานะในเวลาเดียวกัน ในโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ กล่าวคือเป็นทั้งผู้ให้การอุปถัมภ์และรับการอุปถัมภ์หรือทั้งพึ่งพาและให้การช่วยเหลือคนอื่น เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในต่างจังหวัดบางคนอาจขึ้นอยู่กับผู้นำพรรคการเมืองที่ตนสังกัด หรือเป็นผู้ใ้ต่ออุปถัมภ์ที่ขึ้นกับผู้นำฝักฝ่าย (faction) คนหนึ่งในพรรคการเมืองนั้น ขณะเดียวกันเมื่อกลับไปยังเขตเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนดังกล่าวก็กลายเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่บรรดาหัวหน้าคะแนน ตลอดจนบรรดาประชาชนที่หวังพึ่งพาและขอความช่วยเหลือ หรือตัวอย่างในระบบราชการ อธิบดีของกรมหนึ่งอาจเป็นผู้อยู่ใ้ต่ออุปถัมภ์ของปลัดกระทรวงหรือรัฐมนตรีคนหนึ่งหรือหลายคน ขณะที่อธิบดีคนดังกล่าวก็อาจเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่บรรดาข้าราชการในกรมที่ตนควบคุมอยู่ เหล่านี้เป็นต้น ส่วนขอบบนสุดในโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ก็คือบุคคลที่คนในระดับรองลงมาและในระดับล่างยอมรับมากที่สุด ซึ่งถ้าเป็นระบบอุปถัมภ์ที่เป็นทางการในยุคนั้นก็คือพระมหากษัตริย์⁷⁴ แต่ถ้าเป็นในทางการเมืองหลังปี พ.ศ. 2475 ก็อาจเป็นผู้นำพรรคการเมือง หรือนายกรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลชุดต่าง ๆ และบรรดานักธุรกิจขนาดใหญ่ที่มั่งคั่งในสังคม

การดำรงอยู่ในหลายสถานภาพในโครงสร้างระบบอุปถัมภ์ เนื่องจากความสามารถ และการมีทรัพยากรต่าง ๆ ที่ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว เป็นสาเหตุหนึ่งทำให้เกิดเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ (patron-client networks) กระจุกกระจายออกไปสู่คนกลุ่มต่าง ๆ ในระดับของสังคมโดยแต่ละโครงสร้างมักมีลักษณะคล้ายคลึงกัน และมีการขยายเครือข่ายกระจายออกไปทางเพื่อนหรือคนที่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว หรือระหว่างเพื่อนของเพื่อน (friends of friends)

⁷⁴ Akin Rabibhadana, "Persistence Within Change : Thai Society in The Nineteenth and Twentieth Centuries", p. 21.

ซึ่งเป็นวิธีการขยายเครือข่ายที่สำคัญเพราะการติดต่อกันแบบ "ตัวต่อตัว" (face-to-face) โดยตรงอย่างเต็มที่มักจะไม่มีเกิดขึ้น เนื่องจากความไม่ชัดเจนในตัวของผู้ให้การอุปถัมภ์ในระยะแรก ส่วนในโครงสร้างส่วนกลางในระบบราชการนั้น จะมีรูปแบบของการดึงเข้าเป็นพวก (co-opting) ระหว่างคนที่อยู่ในหน่วยงานต่าง ๆ ที่รู้จักกันเป็นส่วนตัวเป็นเพื่อนหรือพวกเดียวกัน จนทำให้โครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ มีความซับซ้อนและก่อให้เกิดความซ้ำซ้อนของการทำงานในระบบราชการติดตามมาด้วย

ผลที่เกิดจากความแตกต่างทางด้านสถานภาพของบุคคลในระบบอุปถัมภ์อีกประการหนึ่งก็คือโครงสร้างความสัมพันธ์จะมีระดับลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ และแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกันในรูปแบบของความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแนวตั้ง (vertical relationship) ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นยังมีผลทำให้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (dynamic) ค่อนข้างสูงภายในโครงสร้างความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวผู้ให้การอุปถัมภ์ที่อยู่ศูนย์กลาง (core) กับผู้รับการอุปถัมภ์ที่อยู่รอบนอก (periphery) หรือผู้ที่มีความใกล้ชิดกันไม่มาก มีความไว้วางใจไม่น้อย และไม่อาจช่วยเหลือกันได้เต็มที่หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือผู้อุปถัมภ์ที่ไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากศูนย์กลางโดยตรง แต่รับจากผู้ให้การอุปถัมภ์ระดับรองลงไป ทำให้ผู้ใต้อุปถัมภ์ดังกล่าวมีแนวโน้มสูงที่จะเปลี่ยนไปอิงอยู่กับผู้ให้การอุปถัมภ์คนใหม่⁷⁵ ดังนั้นโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทย จึงมักจะมีความมั่นคงและเหนียวแน่นอยู่ แต่เฉพาะในคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ผูกพันกันใกล้ชิดบนพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวที่แน่นแฟ้นมีผลประโยชน์ร่วมบางอย่างระหว่างกัน ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ของคนกลุ่มเล็ก ๆ ดังกล่าวมักจะถูกมองว่าเป็น "คนพวกเดียวกัน" หรือหมายถึงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สามารถช่วยเหลือพึ่งพากันได้อย่างเต็มที่ แม้กระทั่งการแสดงความ

⁷⁵ Eisenstadt and Roniger, Patrons, Clients and Friends : Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society, p. 135.

รู้สึก "เจ็บร้อน" แทนกัน เมื่อสมาชิกในกลุ่มถูกโจมตีหรือกล่าวร้ายจากคนภายนอกกลุ่ม ขณะที่ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดดังกล่าวจะมีอยู่น้อยจากผู้ที่อยู่รอบนอกวงจรของกลุ่มวงในเล็ก ๆ ดังกล่าว

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของคนไทย จึงเกี่ยวข้ออย่างมากกับการรวมกลุ่มของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่เรียกว่า "พรรคพวก" หรือ "คนพวกเดียวกัน" โดยกลุ่มทั้งสองแบบนี้ต่างก็มีสาระของความเป็นกลุ่มในรูปแบบเดียวกันหลายอย่าง ขณะเดียวกันก็อาจมีรูปแบบความสัมพันธ์เฉพาะของแต่ละกลุ่มอยู่ด้วย แต่ทั้งกลุ่มระบบอุปถัมภ์และกลุ่ม "คนพวกเดียวกัน" ก็ถือได้ว่าเป็นรูปแบบพื้นฐานในการรวมกลุ่มของคนไทย ในเกือบทุกระดับทุกประเภทแม้กระทั่งการรวมกลุ่มทางด้านผลประโยชน์และกลุ่มทางการเมืองหรือพรรคการเมือง ซึ่งจะได้แยกอธิบายกลุ่ม "พรรคพวก" หรือ "คนพวกเดียวกัน" ไว้อีกส่วนหนึ่งในลำดับต่อไปหลังจากอธิบายระบบอุปถัมภ์นี้แล้ว

ค. บังคับ เสริมหรือรองรับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีพื้นฐานมาจากการที่รัฐไทยยุคก่อนได้กำหนดสถานภาพคนในสังคมโดยการแบ่งลำดับชั้นของคนไว้อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการควบคุมและการระดมแรงงานมนุษย์ ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญของอำนาจ (power) และความมั่งคั่ง (wealth) ของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชนชั้นผู้ปกครอง แต่รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง "มูลนาย" กับ "ไพร่" แบบดั้งเดิมซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นทางการนั้น ก็เป็นรูปแบบการควบคุมทางสังคมที่มีการคาดหวังกันว่ามูลนายหรือขุนนางจะให้ความช่วยเหลือหรือเป็นที่พึ่งพาทางด้านต่าง ๆ แก่ไพร่ได้เพื่อจะได้รับการเคารพเชือฟังและการทำงานรับใช้จากไพร่ในทำนอง "พ่อ" กับ "ลูก" หรือคนในครอบครัวเดียวกัน เมื่อมูลนายไม่อาจให้ความช่วยเหลือ หรือเป็นที่พึ่งแก่ไพร่ได้ ไพร่ก็จะหาทางไปพึ่งพามูลนายคนใหม่ โดยอาจไม่สร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวอย่างไม่เป็นทางการขึ้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการจึงปรากฏควบคู่ไปกับรูปแบบที่เป็นทางการ และได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการในสังคมไทยยุคหลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

การเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ในสังคมไทยนับจากนั้นจนแม้กระทั่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แม้ว่าจะมีผลกระทบต่อโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไม่มากนักน้อย

แต่ก็ไม่ได้มีผลทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนัก อาจมีผลให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีรูปแบบต่างออกไปจากยุคเดิม หรือมีการขยายเครือข่ายออกไปสู่คนกลุ่มต่าง ๆ กว้างขวางขึ้นซับซ้อน และเชื่อมโยงหลายระดับชั้นขึ้น แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก็ยังเป็นโครงสร้างพื้นฐานในการติดต่อระหว่างกันของคนไทย ตลอดจนนำไปสู่การรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ระหว่างคนไทยด้วยกัน เพื่อให้สามารถเข้าใจการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวในส่วนต่อไปนี้จะได้แยกพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งเสริมหรือก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซึ่งสามารถแยกออกได้ดังนี้ คือ

1. ปัจจัยพื้นฐานเกี่ยวกับค่านิยมและความเชื่อของคนไทย ซึ่งเป็นแนวความคิดและวิถีปฏิบัติตามความเชื่อของคนไทย ในหลายรูปแบบที่ไม่ใช่เรื่องในทางโลก (secular) หรือการให้เหตุผลตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ตามแบบของตะวันตกที่ไทยเริ่มรับเข้ามาในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ค่านิยมและความเชื่อของคนไทยมักจะเน้นเรื่องการผูกพันกันเป็นการส่วนตัวอย่างใกล้ชิดที่แฝงความรู้สึกทางด้านจิตใจต่อกันไว้ค่อนข้างมาก คนไทยจึงยึดถือเรื่องตัวบุคคล ยกย่องผู้ที่เหนือกว่าโดยเฉพะอย่างยิ่งผู้ที่ให้การช่วยเหลือหรือมี "บุญคุณ" กับตน

ค่านิยมหนึ่งของคนไทยก็คือ "การให้" เป็นเสมือนการลงทุนอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ให้คาดหวังว่าจะได้การตอบแทนกลับคืนมาไม่ว่าจะเป็นในรูป "ความช่วยเหลือ" หรือ "ความคุ้มครอง"⁷⁶ หรือในรูปอื่นใด ทั้งที่เป็นวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่นการไหว้ศาลพระภูมิก็เพื่อขอให้ช่วยอารักขาคุ้มครอง "บนบาน" หรือสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ เช่นไม่ถูกเกณฑ์ทหาร หรือเพื่อให้ลูกล็อตเตอรี่ หรือให้ได้อางงานทำ เป็นต้น ถ้าเงื่อนไขสำเร็จก็จะทำการแก้บนตามที่

⁷⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารสอนชุดวิชาพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย (หน่วยที่ 1-7), หน้า 102.

สัญญาไว้ เด็ก ๆ นักเรียนนำดอกไม้ธูปเทียนไปไหว้ครู เพื่อเป็นการระลึกถึงบุญคุณที่ครูอบรมสั่งสอน "ผู้น้อย" เมื่อแรกเข้าทำงานต้องทำการ "ฝากเนื้อฝากตัว" กับ "ผู้ใหญ่" มีของกำนัลไปให้ผู้ใหญ่เหล่านี้เป็นต้น ยิ่งในสังคมไทยยุคใหม่ "การให้" เพื่อการ "แลกเปลี่ยน" ตอบแทน ยิ่งได้รับการเน้นย้ำมากยิ่งขึ้น

ค่านิยมเรื่อง "กตัญญูกตเวที" หรือบุญคุณก็นับว่ามีความสำคัญมาก และมีการปฏิบัติอยู่ทั่วไปในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนสองฝ่ายในระบบอุปถัมภ์ ถ้าผู้ให้การอุปถัมภ์ช่วยเหลือหรือให้การคุ้มครองในรูปแบบต่าง ๆ ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ก็จะพยายามทำสิ่งต่าง ๆ ตอบแทน เช่น การแสดงความเคารพ ศรัทธา หรือการแสดงความเกรงอกเกรงใจ เป็นต้น "กตัญญู" จึงเป็นการระลึกถึงคุณความดีหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ตนได้รับจากบุคคลอื่น "กตเวที" เป็นการกระทำบางสิ่งบางอย่างตอบแทน "บุญคุณ" หรือคุณความดีต่าง ๆ ที่บุคคล มีต่อตน ค่านิยมและความเชื่อในเรื่องนี้จึงส่งเสริมการกระทำ "ตอบแทนซึ่งกันและกัน" ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของคนไทย⁷⁷

การยึดถือหรือการยึดมั่นในตัวบุคคล (personalism) ถือเป็นค่านิยมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของคนไทย เนื่องจากคนไทยมีค่านิยมในการยอมรับเรื่องความแตกต่างทางฐานะหรือสถานภาพของคน หรือความไม่เท่าเทียมกันของคนที่ได้รับการปลูกฝังและปฏิบัติติดต่อกันมาตั้งแต่ในยุคของ "ระบบศักดินา" ซึ่งมูลนายหรือขุนนางมีสถานภาพสูงกว่าไพร่ แม้ต่อมาระบบมูลนาย-บ่าวไพร่อย่างเป็นทางการจะถูกเปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมในเรื่องความไม่เท่าเทียมและการยึดมั่น

⁷⁷ Rabibhadana, "Persistence Within Change: Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", ใน ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิตรไกรศิริ, บรรณาธิการ, สังคมไทย 200 ปี, หน้า 25.

ในตัวบุคคลก็ยังคงดำรงอยู่ ข้าราชการจำนวนมากในทุกระดับยังคงมีความรู้สึกว่าคุณเป็นนายของประชาชน ขณะที่ประชาชนเองก็ยังคงยอมรับ และแสดงออกในทางเคารพ นอบน้อม เชื่อฟัง ข้าราชการด้วยเช่นกัน⁷⁸ ซึ่งลักษณะเช่นนี้สะท้อนถึงอิทธิพลของระบบราชการและการมีบทบาททางการเมืองอย่างมากของข้าราชการนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา กล่าวคือข้าราชการยังมีฐานะเป็น "นาย" มีอิทธิพลและสามารถควบคุมความคิดและพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนเกือบทุกระดับในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็ยังคงเป็น "นาย" หรือผู้ให้การอุปถัมภ์แก่ข้าราชการชั้นผู้น้อย และความสัมพันธ์ของคนสองฝ่ายที่จะเป็นไปในทางของการยึดถือตัวบุคคล หรือเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวมากกว่าจะยึดถือกฎระเบียบ หรือหลักการทำงานตามเหตุผล ข้าราชการชั้นผู้น้อยหรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ก็ยังคงมีค่านิยมและความเชื่อว่า "ผู้ใหญ่" หรือผู้ให้การอุปถัมภ์จะช่วยเหลือให้ตนก้าวหน้าในการทำงาน ตลอดจนช่วยเหลือในเรื่องอื่น ๆ ที่ตนเดือดร้อน "ผู้น้อย" จึงคอยรับคำสั่งปฏิบัติตาม "ผู้ใหญ่" โดยไม่มีการโต้แย้งหรือไม่แสดงความคิดริเริ่มใด ๆ กล่าวคือทำงานโดยยึดผู้ให้การอุปถัมภ์หรือตัวบุคคลเป็นหลักในทำนองของสุภาวชิตไทยที่ว่า "เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด" หรือ "เป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกร"

2. ปัจจัยจากระบบเครือญาติและศาสนา ความคิดความเชื่อต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นได้รับการส่งเสริม ทั้งนี้ก็จะเห็นได้ว่าให้ดำรงอยู่และเข้มข้นขึ้นจากพื้นฐานความคิดความเชื่อในระบบเครือญาติ (kinship) และการยึดถือหลักการของพุทธศาสนานิกายหินยาน หรือเถรวาทตลอดจนลัทธิพรหมณ์หรือฮินดูของคนไทย

⁷⁸ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, เอกสารการสอนชุดวิชา พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย (หน่วยที่ 1-7), หน้า 107-108.

2.1 คนไทยนับถือญาติหรือผู้ร่วมสายโลหิตทั้งจากทางพ่อและแม่⁷⁹ แต่การนับถือญาติของคนไทยก็ยังขยายกว้างออกไปอีก คือนอกจากญาติใกล้ชิดที่สุดคือ พ่อ แม่ พี่ น้อง หรือคนในครอบครัวหลัก และปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ฯลฯ ในครอบครัวขยายซึ่งถือว่าเป็นญาติจากทางสายเลือด (consanguineal) หรือโดยการสมรส (conjugal) ดังกล่าวแล้ว ก็ยังรวมทั้งญาติที่มาจากการเคารพนับถือกันระหว่างบุคคล หรือการนับญาติกัน หรืออาจเรียกว่าญาติสมมุติ (fictive or extended) ด้วย⁸⁰ ญาติในประเภทหลังมักจะเกิดมาจากการมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันหรือจากการชอบพอ ถูกชะตาหรือต้องใจกัน ทำให้คนสองฝ่ายผูกพันกันใกล้ชิดมากขึ้นจนกลายเป็นความสัมพันธ์สนม และไว้วางใจกันและให้การเคารพนับถือกันเสมือนเป็นญาติในประเภทแรก คือญาติโดยสายโลหิต หรือการแต่งงาน เมื่อเกิดความคุ้นเคยหรือต้องการให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างกันก็จะใช้คำเรียกหาตามสรรพนามที่ใช้เรียกญาติสนิทโดยทั่วไป คือ พี่ น้อง หลาน ลุง ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามระบบเครือญาติ หรือวงศ์ญาติจะส่งเสริมความคิดความเชื่อในเรื่องการพึ่งพา การให้เพื่อการแลกเปลี่ยน ตลอดจนการยึดมั่นในตัวบุคคล ซึ่งเป็นสาระสำคัญของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ใกล้ชิดสนิทสนมช่วยเหลือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁹ มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, 2514), หน้า 472-473.

⁸⁰ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย (หน่วยที่ 1-7), หน้า 199. วิทยา สุจริตนารักษ์, "ภูมิปัญญาไทยชุด : การเมืองการปกครอง", เอกสารการวิจัยเรื่องความคิดและภูมิปัญญาไทย ชุดการเมืองการปกครอง เสนอที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 26-28 มิถุนายน 2534 (พิมพ์ติด).

พึ่งพาระหว่างกัน "การเห็นหน้าค่าตา" กันเป็นประจำ⁸¹ ซึ่งก็คือการมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกันด้วย นั่นหมายความว่าญาติสนิทที่ใกล้ชิดจากสายเลือดหรือการสมรสก็อาจไม่ส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างบุคคล ถ้าความสัมพันธ์ทางเห็นไม่มีความสนิทชิดเชื้อหรือไว้วางใจต่อกัน ในทางตรงกันข้ามแม้จะเป็นญาติโดยการนับญาติ แต่ถ้ามีความสนิทสนมช่วยเหลือกันอยู่เป็นประจำก็จะทำให้เกิดความใกล้ชิด ไว้วางใจกันและเสริมความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์โดยตรง

ความสัมพันธ์ฉันท์ญาติของคนไทยนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปบนพื้นฐานการช่วยเหลือพึ่งพา และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ทางด้านจิตใจ หรือการที่ผู้น้อยหรือลูกหลาน เหลน น้องต้องให้การเคารพเชื่อฟังอยู่ในโอวาทหรือศรัทธาต่อผู้ใหญ่ คือ พ่อ แม่ พี่ น้ำ อา ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ผู้ใหญ่จะให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอน และช่วยเหลือผู้น้อยในด้านต่าง ๆ ขณะที่ผู้น้อยก็ต้องทำการทดแทน "บุญคุณ" เหล่านั้นเมื่อมีโอกาสหรือสามารถกระทำได้ ซึ่งต้องกระทำไปจนกว่าผู้ใหญ่จะเสียชีวิตหรือแม้ผู้ใหญ่จะเสียชีวิตแล้ว ก็อาจต้องตอบแทนบุญคุณกับทายาทของผู้ใหญ่ต่อไปด้วย การที่ชายไทยต้องบวชในพุทธศาสนา หรือการเรียกค่าสินสอดในการแต่งงานว่าเป็น "ค่าน้ำนม" ตลอดจนการปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนต่าง ๆ ของผู้ใหญ่เหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงการทดแทนบุญคุณทั้งสิ้นบุญคุณจึงเป็น "หนี้สินทางใจ" ที่ผู้น้อยมีอยู่และได้รับมาจากการช่วยเหลือเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอน ซึ่งอาจถือว่าเป็น "การลงทุน" สร้างบุญคุณของผู้ใหญ่

⁸¹ วิทยา สุจริตนารักษ์, "ภูมิปัญญาไทย ชุด : การเมืองการปกครอง", อ่างแล้ว.

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นความสัมพันธ์ของคน 2 ฝ่ายที่ไม่เท่าเทียมกัน มีการพึ่งพาช่วยเหลือกันจากการมีภาระ "หนี้สินทางใจ" ที่ผู้น้อยต้องตอบแทนผู้ใหญ่ และ "ญาติดี" หรือญาติสนิท ซึ่งอาจหมายถึงญาติทางสายเลือดและโดยการนับญาติที่มีพื้นฐานจากการติดต่อพบปะกันเป็นประจำ มีความใกล้ชิด ใจกว้างใจกัน ถูกชะตา ต้องใจกัน และมีการช่วยเหลือพึ่งพากัน นับเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยมีส่วนโดยตรงต่อการก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และการดำรงความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝ่ายในเชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวด้วย นอกจากนั้นกลุ่มคนบางกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นสูงในสังคม ยังใช้ระบบเครือญาติในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกันให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพื่อการพึ่งพาและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน เช่นการแต่งงานของลูก หลาน ชนชั้นสูง เช่นระหว่างลูกสาวข้าราชการระดับสูงกับลูกชายนักธุรกิจรายใหญ่ เป็นต้น⁸²

2.2 สังคมไทยมีความคิด ความเชื่อทางศาสนาผสมปนเปอยู่หลายอย่าง นับตั้งแต่ลัทธิผีสางเทวดา (animism) หรือความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ (supernatural being) ไปจนถึงความเชื่อตามหลักของศาสนาพุทธ พราหมณ์ และอื่น ๆ แต่ความเชื่อของศาสนาที่เป็นหลักสำคัญก็คือหลักการของพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาท

หลักการของศาสนาพุทธถือเป็นกฎทางศีลธรรม (moral order) บนพื้นฐานของความคิด ความเชื่อที่ว่า กุศลหรือบุญ (merits) ที่คนกระทำและสร้างสมไว้จะมีผลต่อการกำหนดสถานภาพในสังคมของคน คนมีสถานภาพอย่างไรในปัจจุบันก็เป็นผลมาจากกุศลผลบุญที่กระทำไว้ในชาติปางก่อน "การทำบุญ" ในชาตินี้จึงเป็นเรื่องสำคัญของคนเพื่อที่จะได้มีสถานภาพสูงขึ้นเมื่อไปเกิดในชาติ หรือ "ภพ" หน้า ดังนั้นการ "เวียนว่ายตายเกิด" ก็ถือเป็น "กฎแห่งกรรม" หรือ

⁸² เรื่องเดียวกัน.

กฎธรรมชาติประการหนึ่งสูงขึ้นไปกว่านั้นก็คือการพยายามออกไปให้พ้นจาก "วัฏจักรของการเวียน-
ว่ายตายเกิด" โดยการกระทำ "คุณความดี" ให้มากที่สุด เพื่อจะได้ไปสู่ "นิพพาน" หรือการไม่
เกิดอีกซึ่งมีคนจำนวนน้อยที่สามารถไปสู่นิพพานได้ ความเชื่อในเรื่อง "กรรม" หรือการกระทำ
ความดี-ความชั่ว ซึ่งมีผลต่อสถานภาพที่สูงหรือต่ำของคนทั้งในชีวิตปัจจุบันและชีวิตในภพหน้าจึงเป็น
พื้นฐานความคิด ความสำคัญของการนับถือพุทธศาสนาของคนไทย

"กรรม" ตามหลักธรรมของพุทธศาสนา หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาที่มี
ทั้งดีและชั่ว ซึ่งจะก่อให้เกิดผลขึ้นตามลักษณะการก่อ "กรรม" ในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวต่อมนุษย์
ผู้กระทำ หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือบุคคลจะได้รับ "ผลกรรมตามสนอง" ตามที่ตนได้กระทำไว้ไม่
ช้าก็เร็ว⁸³ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า แต่มักจะเน้นไปถึงชาติหน้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้าน
สถานภาพของบุคคล⁸⁴ ขณะที่ความเชื่อของลัทธิพราหมณ์จะมุ่งผลเพื่อชาติหน้าเพียงอย่างเดียว
คนไทยจึงยึดถือความดี หรือ "บุญ" กับความชั่ว หรือ "บาป" เป็นหลักสำคัญในการดำรงชีวิต
ประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อความหวังในวันข้างหน้าซึ่งคาดว่าจะดีขึ้น
กว่าในวันนี้ ดังที่ปรากฏว่าคนไทยพากันยึดถือการ "ทำบุญ" หรือทำความดี เช่นการตักบาตรพระสงฆ์
การช่วยเหลือผู้อื่นและการใช้ทานการรักษาศีล เป็นต้น ทั้งกระทำเพื่อตนเองและยังรวมไปถึงการ
ส่งผลบุญไปให้กับบิดามารดา ตลอดจนญาติมิตรทั้งที่มีชีวิตและที่เสียชีวิตไปแล้วด้วย⁸⁵

⁸³ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, เอกสารการสอนชุดวิชา พื้นฐานทางสังคมและ
วัฒนธรรมของการเมืองไทย (หน่วยที่ 8-15), หน้า 587 และ 589.

⁸⁴ Rabibhadana, "Persistence Within Change : Thai Society
in the Nineteenth and Twentieth Centuries", ใน ฌรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์
จิรโกศิริ, บรรณาธิการ, สังคมไทย 200 ปี, หน้า 23-24.

⁸⁵ Siffin, The Thai Bureaucracy: Institutional Change and
Development, pp. 12-13.

ในชุมชนของคนไทยทั่วไป "วัด" ที่มีพระสงฆ์อยู่ประจำเพื่อปฏิบัติศาสนากิจ จึงกลายเป็นศูนย์กลางของการให้คำแนะนำ และข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ในเรื่องของการปฏิบัติเกี่ยวกับความดีหรือผลบุญหรือเรื่องลึกลับบางอย่างที่คนทั่วไปไม่รู้จัก เด็กผู้ชายจะได้รับการศึกษาทางด้านต่าง ๆ จากวัด ส่วนเด็กผู้หญิงไม่ได้รับสิทธิดังกล่าว วัดและพระสงฆ์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของการปฏิบัติทางศาสนาในฐานะเป็นพลังในการผสมผสานวิถีทางแห่งชีวิตที่สำคัญยิ่งของคน (vital acculturating forces) วัดและพระสงฆ์จะทำหน้าที่อธิบายหรือบอกถึงแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับความดี-ความชั่ว หรือสิ่งที่ถูกหรือผิด เป้าหมายสำคัญของชีวิตและวิถีทางไปสู่เป้าหมายนั้น และวัดก็จะกลายเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อทางศาสนาของคนไทยด้วย นอกจากนี้เด็กผู้ชายและคนหนุ่มก็ได้รับการคาดหวังว่าจะใช้เวลาอย่างน้อยในช่วงหนึ่งของชีวิต เช่น 3 เดือนเป็นต้น เพื่อบวชเป็นสามเณรหรือพระสงฆ์⁸⁶ การบวชหมายถึงการประกอบกรรมดีที่สำคัญอย่างหนึ่ง และมีความสำคัญต่อผู้บวชเองและรวมทั้งพ่อแม่และญาติมิตรคนอื่น ๆ ด้วย พ่อแม่ ญาติพี่น้องจะมีความสุขและอิ่มเอิบใจ เมื่อได้ทำการบวชลูกหลาน หรือแม้แต่เพียงได้อุปถัมภ์การบวชผู้อื่น ซึ่งก็คือการทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทนในลักษณะหนึ่ง ดังคำกล่าวของคนไทยทั่วไปที่ว่า "เกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์" ในสังคมไทยยุคก่อนได้ยึดถือกันว่า ขุนนาง ผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ต้องผ่านการ "บวชเรียน" เพราะหมายถึงการผ่านขั้นตอนของการสร้างสม "คุณความดี" มีความรู้ความสามารถหรือบุญบารมีที่จะทำการปกครองหรือเป็นผู้นำของคนหรือประชาชนโดยทั่วไปได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ประชาชนคาดหวังว่า ผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์จะยึดหลักธรรมของพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง หรือพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะ เช่น ทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิธรรม 12 ประการ เป็นต้น

⁸⁶ Ibid., p. 13.

โดยความเชื่อดังกล่าว ลำดับสถานภาพหรือตำแหน่งในสังคมไทยจึงถูกมองว่า เป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติดั้งเดิม โดยจุดสูงสุดของสังคมก็คือพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีบุญญาธิการติดตัวมา และมีอำนาจหรือ "ศักดิ์" เหลือล้นในทางศาสนา พระสงฆ์ก็มีการจัดแบ่งลำดับชั้นสูงต่ำเหมือนโครงสร้างสังคมหรือในทางโลกด้วย พุทธศาสนานิกายมหายานมีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์เป็น "สมมติเทพ" เป็นผู้มี "บุญ" ยิ่งใหญ่ที่ลงมาเกิดเพื่อช่วยเหลือผู้คนในโลกมนุษย์ ขณะที่ลัทธิพราหมณ์หรือฮินดู ก็มีความคิดความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็น "เทวราชา" ซึ่งเป็นการยกย่องพระมหากษัตริย์ขึ้นไปสูงสุดอยู่ห่างไกลจากประชาชนมาก เหตุนี้เมื่อพระมหากษัตริย์เป็น "เทพเจ้า" พระองค์จึงอยู่สูงสุดในสังคม มีความชอบธรรมในการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระองค์ยึดถือหลักธรรมของผู้ปกครองดังกล่าวแล้ว⁸⁷

จากคำอธิบายเรื่องความคิด ความเชื่อของคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดความเชื่อตามหลักการของพุทธศาสนานิกายมหายาน หรือเถรวาท ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อคนในระดับล่างที่มีชีวิตอยู่อย่างลำบากและ "ทุกข์ยาก" ทั้งหลายดังกล่าวมาข้างต้น การสร้างกรรมดี การตอบแทนบุญคุณ หรือการกตัญญูทดแทนต่อผู้มีบุญคุณ เช่น พ่อแม่ ผู้ให้การอุปถัมภ์จึงเป็นเรื่องสำคัญต่อคนไทย เป็นกฎทางศีลธรรมที่คนไทยต้องระลึกถึงและยึดถืออยู่ "ในใจ" เสมอ การให้การช่วยเหลือหรือ "สงเคราะห์" คนอื่น หรือการรับความช่วยเหลือหรือพึ่งพาคนอื่น จึงเป็นการให้และเป็นการรับผลประโยชน์ ที่จะต้องมีการกระทำแลกเปลี่ยน (exchange) เหตุนี้เมื่อคนไทยต้องพึ่งพากันในรูปแบบของวงจรระบบอุปถัมภ์ คนไทยจึงยอมรับ

⁸⁷ Ibid., pp. 14-16. และ วิทยา สุจริตธนารักษ์, "ภูมิปัญญาไทย ชุด : การเมืองการปกครอง", อ่างแล้ว, หน้า 142.

สถานภาพของตน และผู้อื่น และระลึกถึง "บุญคุณ" ที่ได้รับจากผู้ให้การอุปถัมภ์ โดยหวังจะกระทำ ความดีต่าง ๆ ตอบแทนบุญคุณดังกล่าว ผลกระทบที่เกิดขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดความเชื่อตาม พื้นฐานของหลักการพุทธศาสนาและระบบเครือญาติดังกล่าว ได้ส่งผลให้คนไทยมีอุปนิสัยเป็นคนที่ ปรับตัวเก่ง อ่อนน้อม ถ่อมตัว ตลอดจนเป็นคนขี้มขี้มแจ่มใส และมีความเกรงอกเกรงใจผู้อื่น คนไทยไม่นิยมการเผชิญหน้ากันหรือการเป็นศัตรูกันโดยเปิดเผย เพราะถ้าไม่อยู่ในสถานภาพที่เท่า เทียมกันจริง ๆ แล้วคนอื่น ๆ ก็อาจกลายเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์หรืออาจกลายเป็นศัตรูของตนได้ใน อนาคต⁸⁸ ซึ่งถือได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็น "อุปนิสัยเฉพาะ" ของคนไทย โดยอิทธิพลของพื้นฐานความ คิด ความเชื่อและรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวมาข้างต้น

3.2 ระบบพวกของคนไทย

พจนานุกรมหลายฉบับให้ความหมายพื้นฐานของ "พวก" (clique or group) ไว้ในทำนองเดียวกันว่า พวกเป็นคำนาม หมายถึง หมู่, เหล่า, กอง, พวกพ้อง, เพื่อนฝูง, หมู่ญาติ, เหล่าญาติมิตร, มิตรสหาย, พรรค, เข้า-รวมกัน, พ้อง ส่วนคำว่า "พรรคพวก" ก็เป็นคำนาม หมายถึง

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁸ Rabibhadana, "Persistence Within Change : Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", ใน ฌรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรากรศิริ, บรรณาธิการ, สังคมไทย 200 ปี, หน้า 46.

คนพวกเดียวกัน คนร่วมคณะเดียวกันและคนที่เป็ญาติหรือมิตร⁸⁹ จะเห็นว่า พจนานุกรมได้ให้ความหมายและคำอธิบายไว้ค่อนข้างจำกัด แต่ก็อาจจัดแยกออกได้ว่า "พวก" เป็นความสัมพันธ์ของคนที่เป็นหมู่เป็นกลุ่มเพื่อนฝูง มิตรสหาย และเหล่าญาติมิตร มีความหมายขยายออกไปสู่ "พรรคพวก" หรือคนพวกเดียวกัน คนร่วมหมู่ร่วมคณะเดียวกัน และคนที่เป็ญาติหรือมิตร ซึ่งถ้าพิจารณาขยายความหมายและความเกี่ยวข้องของคำเหล่านี้ออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่า "ญาติมิตร" "เพื่อนฝูง" และ "มิตร" ซึ่งเป็นคำที่บ่งบอกถึงรูปแบบความสัมพันธ์พื้นฐานของคนไทยแล้ว "พวก" ก็จะมีหมายครอบคลุมไปสู่ความสัมพันธ์พื้นฐานและพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนไทยได้เกือบครบถ้วน ซึ่งรวมถึงลักษณะการรวมกลุ่มกันของคนไทยในรูปแบบต่าง ๆ แม้กระทั่งการรวมกันเป็นพรรคการเมืองด้วย

⁸⁹ โปรตดูรายละเอียดใน ธง ลีพิงธรรม, พจนานุกรมคำเหมือนและคำตรงข้าม (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์ 2530), หน้า 276, 288, 391, 609, 743 และ 1493-1494. ซึ่งเปรียบเทียบความหมายระหว่างคำในภาษาไทยอังกฤษว่าพวก คณะมีความหมายเหมือนกับ clique, circle, clan, coterie, crowd, faction, gang, group, set ตรงข้ามกับคำว่า individual. มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : ไม้พรากฏสถานพิมพ์, 2514), หน้า 472-473 และ 940. และ มานิต มานิตเจริญ, รวบรวม, พจนานุกรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2519), หน้า 644 และ 657-658. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2530), หน้า 584. เรียมวิรัชพากษ์, พระ, พจนานุกรม 4 ภาษาไทย-อังกฤษ-ฝรั่งเศส-เยอรมัน (พระนคร : แพร่พิทยา, 510), หน้า 814. โดยในพจนานุกรมเล่มนี้ได้เสริมความหมายของพวกในภาษาอังกฤษว่า หมายถึง group, band, gang, partisan และ followers.

ตั้งที่กล่าวมาข้างต้นว่า ญาติมิตรมีความหมายเกี่ยวข้องกับพวกด้วย แต่ญาติมิตรหรือระบบเครือข่ายที่รวมความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวไปจนถึงวงศาคณาญาติหรือตระกูล ก็ยังมีข้อจำกัดทั้งในแง่ความหมายและในข้อเท็จจริง เพราะในความสัมพันธ์ที่แท้จริงที่คนไทยเรียกว่า พวกหรือพรรคพวกนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่คนที่เป็ญาติมิตรกันเท่านั้น แต่ยังคงครอบคลุมไปถึงคนที่ไม่ใช่ญาติมิตรกันด้วย ซึ่งก็คือมิตรสหายหรือเพื่อนฝูง "ความเป็นเพื่อน" ซึ่งอาจไม่ใช่ญาติมิตรก็เป็นความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือการสมรส ก็สามารถทำให้คนไทยมีความสัมพันธ์กันในรูปแบบของพวกเขาได้ด้วย และตรงนี้ทำให้มองเห็นโครงสร้างความสัมพันธ์พื้นฐานของคนไทยกว้างขวางครอบคลุมได้ทั่วทั้งสังคมกว่าในกรอบที่จำกัด หรือคับแคบเฉพาะในหมู่ญาติมิตรดังกล่าว

ความเป็นเพื่อนอาจมีลักษณะหรือมาจากปัจจัยพื้นฐานหลายอย่าง นับตั้งแต่เพื่อนร่วมชั้นเรียน เพื่อนร่วมรุ่นสถาบันการศึกษา เพื่อนร่วมกิจกรรม เพื่อนร่วมงานหรือเพื่อนร่วมอาชีพ นอกจากนั้นความเป็นเพื่อนอาจเกิดมาจากการเป็นคนที่อยู่หรือมาจากท้องถิ่นเดียวกัน เช่น คนบางเดียวกัน ตำบลเดียวกัน อำเภอเดียวกัน จังหวัดเดียวกัน ภาคเดียวกัน ไปจนถึงเป็นคนไทยเหมือนกัน เป็นต้น ปัจจัยอื่น ๆ ที่ทำให้คนเป็นเพื่อนกันได้ก็รวมถึงการมีเชื้อชาติเดียวกัน ศาสนาเดียวกัน การเป็นลูกศิษย์-อาจารย์เดียวกัน การมีรสนิยมในแบบเดียวกัน ตลอดจนการมีแนวความคิดอย่างเดียวกันเหล่านี้ เป็นต้น

ดังนั้น คนไทยจึงมีโอกาสหา "พวก" ได้เสมอ ยิ่งเป็นคนที่มีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ มากมีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ หลากหลาย เป็นผู้ที่เปิดกว้างมากก็ยิ่งมีพวกมาก⁹⁰ แต่การที่คนจะเข้าสังกัดพวกใดนั้น มักจะมาจากปัจจัยที่เกี่ยวกับภูมิหลังหรือความเป็นมาของแต่ละคนอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็คือผลประโยชน์ร่วม หรือผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างบุคคลนั้นกับพวก

⁹⁰ การมีพวกมาคนไทยทางภาคใต้เรียกว่า "ยาว" คนอีสานเรียกว่า "หมู่กัน" ซึ่งมีความหมายว่ามีเพื่อนมากเป็นคนกว้างขวาง ภาคกลางเรียกว่า "พวก" หรือ "เพื่อน".

ที่สังกัดด้วย⁹¹ ผลประโยชน์ร่วมในรูปแบบหนึ่งระหว่างคนในกลุ่ม หรือพวกเดียวกันก็คือ การช่วยเหลือซึ่งพากันในด้านในด้านหนึ่ง โดยมีการช่วยเหลือกันเป็นเวลานานพอสมควร⁹² ความช่วยเหลือกัน จึงเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งของการรวมพวกหรือสร้างพวก แต่ความช่วยเหลือกันจะมีมากน้อยเพียงใด หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ความเป็นพวกจะอยู่ในระดับมากหรือน้อยอย่างไร ก็ต้องมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดหรือสนิทสนมกันในรูปใดในระดับใด เป็นส่วนสำคัญด้วย⁹³ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความใกล้ชิดสนิทสนมกับผู้ที่อยู่ในจุดศูนย์กลางหรือแกนกลาง (core) หรืออาจเรียกว่าเป็นผู้นำพวก ซึ่งคนไทยมักให้ความสำคัญอย่างมากไม่ว่าจะ

⁹¹ วิทยา สุจริตธนารักษ์, "ภูมิปัญญาไทย ชุด : การเมืองการปกครอง," อ่างแล้ว.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 129-130.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130. และ กนก วงษ์ตระหง่าน, รวบรวมและวิเคราะห์, มติทางการเมืองในปรากฏการณ์ของสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 10 และ 21-70.

เป็นการรวมกลุ่มกันในรูปแบบใด⁹⁴ ตั้งแต่กลุ่มครอบครัว เครือญาติ ไปจนถึงกลุ่มชุมชนต่าง ๆ ในสังคม ตลอดจนพรรคการเมือง เพราะผู้นำนอกจากจะมีคุณสมบัติส่วนตัวบางอย่างสูงกว่าสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งทำให้สามารถให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองสมาชิกได้แล้ว ผู้นำยังมีบทบาทสำคัญต่อการรวมกลุ่มหรือทำให้ระบบพวกดำรงอยู่หรืออาจแตกสลายได้ด้วย ผู้นำจึงเปรียบเสมือนเป็น "เชือกที่ผูกกลุ่มเข้าไว้ด้วยกัน"⁹⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำที่อยู่ในวงจรความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีสถานภาพสูงกว่าผู้ที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์

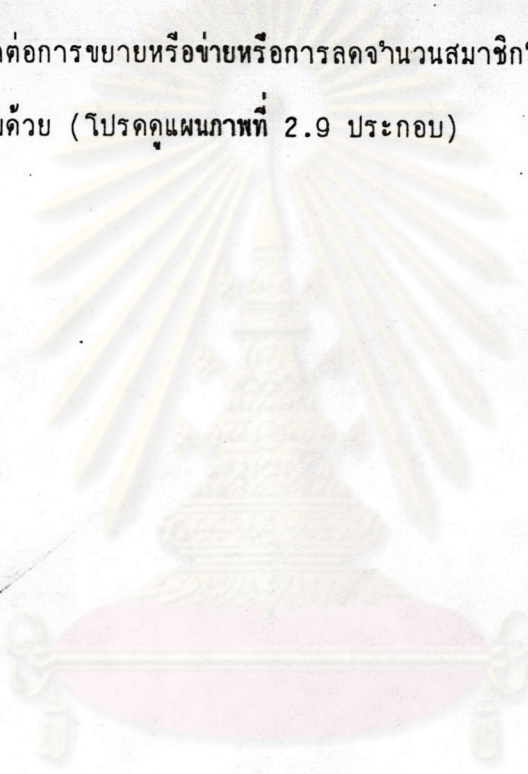
ดังนั้น การเกิดพวกหรือการรวมพวกหรือระบบพวกของคนไทย จึงเกิดจากปัจจัยพื้นฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดกันหลายรูปแบบ คือ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความสัมพันธ์แบบมิตรสหายหรือเพื่อนฝูง และรวมไปจนถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้น้อย-ผู้ใหญ่ หรือการเคารพผู้อาวุโสจากพื้นฐานของครอบครัวและญาติมิตรด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁴ วิทยา สุจริตธนาธิกร, "ภูมิปัญญาไทย ชุด : การเมืองการปกครอง," อ้างแล้ว, หน้า 130. และ กนก วงษ์ตระหง่าน, รวบรวมและวิเคราะห์, มิติทางการเมืองในปรากฏการณ์ของสังคมไทย, หน้า 10.

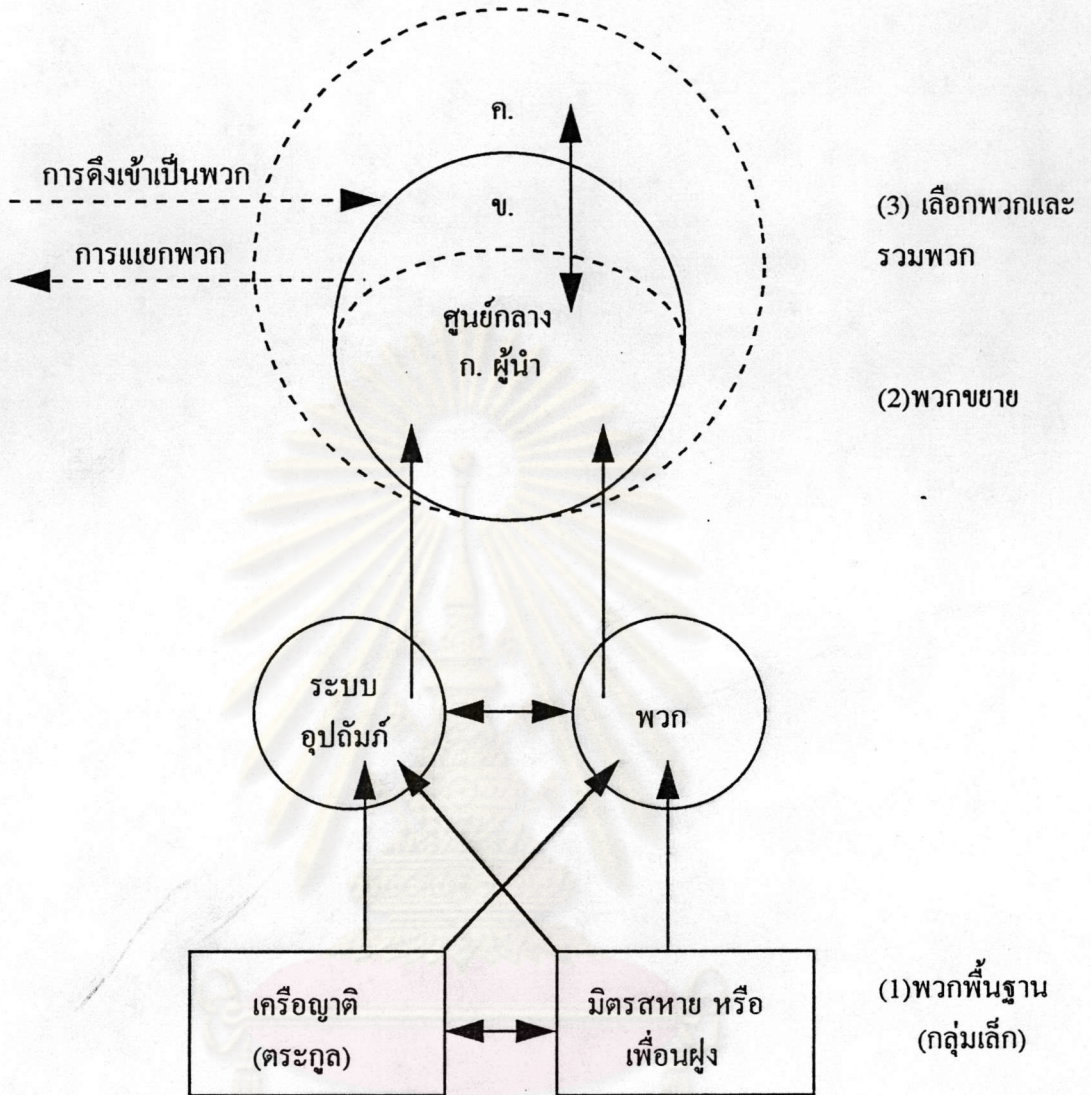
⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

โดยในแต่ละรูปแบบความสัมพันธ์มักจะมีสาระสำคัญเกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือซึ่งกัน ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่จำกัดขอบเขต และอาจไม่เกี่ยวข้องกับหลักการหรือเหตุผลใด ๆ ทั้งนี้ในวงจรของระบบพวกจะมีแกนกลางหรือผู้นำกลุ่มเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งผู้นำจะมีผลกระทบต่อระบบพวกในหลาย ๆ ทาง ทั้งทางตรงและทางอ้อมกล่าวคือนอกจากจะมีผลต่อการคงอยู่หรือแตกสลายกลุ่มแล้วยังรวมไปจนถึงมีผลต่อการขยายหรือย้ายหรือการลดจำนวนสมาชิกในกลุ่ม ตลอดจนความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของกลุ่มด้วย (โปรดดูแผนภาพที่ 2.9 ประกอบ)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 2.9 การก่อเกิดและเปลี่ยนแปลงระบบพวกในสังคมไทย

หมายเหตุ : \longleftrightarrow ความเกี่ยวข้องกัน

\longrightarrow นำไปสู่

\dashrightarrow เปลี่ยนแปลง

ก. พวกเดิมหรือกลุ่มแรกเริ่ม

ข. พวกเก่าที่ออกไป หรือความสัมพันธ์ห่างจาก ก. บางส่วน

ค. พวกใหม่ที่เข้าร่วม

การพบปะกันเป็นประจำสม่ำเสมอหรือการคุ้นเคยสนิทชิดเชื้อ จึงสัมพันธ์โดยตรงกับการเกิดความ "ใกล้ชิด" การเกิดความไว้วางใจ การพึ่งพาช่วยเหลือกันหรือการมีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกันในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นวงจรของความสัมพันธ์ของระบบพวกหรือการเกิดกลุ่มที่ใกล้ชิดไว้วางใจต่อกันหรือผูกพันความเป็นพวกจากความรู้สึกหรือจิตใจเหนือกว่าหลักการหรือเหตุผล ระบบพวกจึงเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นแบบหลวม ๆ มีเครือข่าย (network) ของความสัมพันธ์หลายชั้น กล่าวคือ บัณฑิตบุคคลอาจสังกัดอยู่กับพวกมากกว่า 1 กลุ่ม อย่างไรก็ตามเขตแดน (territory) หรือกลุ่มสมาชิกของระบบพวกอาจไม่ชัดเจน ถ้าระดับความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มไม่ใกล้ชิดกันมากนัก ยกเว้นกลุ่มวงใน (core group) กลุ่มเล็ก ๆ ที่ล้อมรอบแกนกลางหรือผู้นำของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมักมีหลายศูนย์กลางหรือหลายผู้นำ แต่โดยทั่วไปมักจะมีศูนย์กลางใหญ่หรือผู้นำสูงสุดอยู่คนหนึ่งในวงจรหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ในระบบพวก

ผู้นำมีความสำคัญต่อระบบพวกมาก โดยจะปรากฏอยู่เสมอว่าผู้นำในสังคมมักจะถูกดึงเข้าเป็นพวก ขณะที่คนที่ไม่มีสถานภาพทางสังคมต่ำมักจะไม่ได้รับความสนใจเท่าใดนัก⁹⁶ ทำให้คนระดับล่างที่ไม่มีชื่อเสียง ต้องการทางเข้าสู่ระบบพวกโดยวิธีอื่นที่สำคัญก็คือผ่านเข้าไปทางระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นฐานความสัมพันธ์หนึ่งของระบบพวก ผู้นำนอกจากจะมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของกลุ่มซึ่งมีบทบาทและหน้าที่เสมือนเป็น "เชือกที่ผูกกลุ่มเข้าไว้ด้วยกัน" แล้ว ผู้นำยังอยู่ในฐานะผู้อุปถัมภ์ (patron) ของกลุ่มหรือพวกด้วย เพราะผู้นำจะทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครองสมาชิกหรือมีบทบาทหน้าในการต่อสู้หรือการทำงานของกลุ่ม⁹⁷ เหตุนี้สถานภาพและบทบาท

⁹⁶ วิทยา สุจริตธนาธิกร, "ภูมิปัญญาไทย ชุมชนเมืองการปกครอง", อ้างแล้ว, หน้า 130.

⁹⁷ กนก วงษ์ตระหง่าน, รวบรวมและวิเคราะห์, มิติทางการเมืองในปรากฏของสังคมไทย, หน้า 10 และ 17.

หน้าที่ของผู้นำ จึงมีผลกระทบโดยตรงต่อการรวมตัว การคงอยู่และการแตกแยกของกลุ่มหรือระบบพวก กล่าวคือ ผู้นำจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ดีขึ้นภายในกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้นำกลุ่มย่อย ๆ (factions) ทำหน้าที่ตัดสินใจวางแนวทางหรือเป้าหมายของกลุ่ม และที่สำคัญคือตัดสินใจจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้กับสมาชิกภายในกลุ่มหรือระบบพวก ดังนั้นถ้าผู้นำมีสถานภาพและคุณสมบัติส่วนตัวที่โดดเด่นและสูงกว่าสมาชิกในกลุ่มสามารถสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ดีกับสมาชิก และผู้นำกลุ่มย่อย ๆ ภายในกลุ่มได้ ตลอดจนสามารถนำเอาผลประโยชน์ต่าง ๆ มาสู่กลุ่มและจัดสรรแบ่งปันได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับของสมาชิกแล้ว ระบบพวกก็จะมีคามมั่นคง และเข้มแข็ง สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ แต่ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือผู้นำมีสถานภาพและคุณสมบัติส่วนตัวไม่โดดเด่นหรือไม่แตกต่างจากสมาชิกอื่นมากนัก ไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวได้อย่างดีกับสมาชิก และยังไม่สามารถหาประโยชน์มาสู่กลุ่มหรือขาดความสามารถในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับสมาชิกภายในกลุ่มแล้ว ระบบพวกก็จะไม่มั่นคงและอาจจะแตกแยกได้ นั่นคือระบบพวกจะเกิดการผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงไปทันที ในสภาพที่ "ยืดหยุ่น หลวม และเคลื่อนไหว"สูงเนื่องจากไม่มีกฎเกณฑ์ทางกฎหมาย หรือระเบียบของสังคมที่ชัดเจนใด ๆ มาควบคุมบังคับไว้

ดังที่ได้อธิบายมาข้างต้นว่า ระบบเครือญาติและความเป็นมิตรหรือเพื่อนฝูงเป็นฐานของความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเกิดระบบพวกของคนไทย แต่การที่จะก่อเกิดพวกได้อย่างแท้จริง รวมทั้งทำให้มีการขยายพวก และทำให้ระบบพวกมั่นคงอยู่ได้นั้น ก็ต้องมีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิด

สนิทสนมกันด้วย⁹⁸ เพราะความใกล้ชิดจะทำให้เกิดความไว้วางใจต่อกัน และทำให้เกิด "ความ

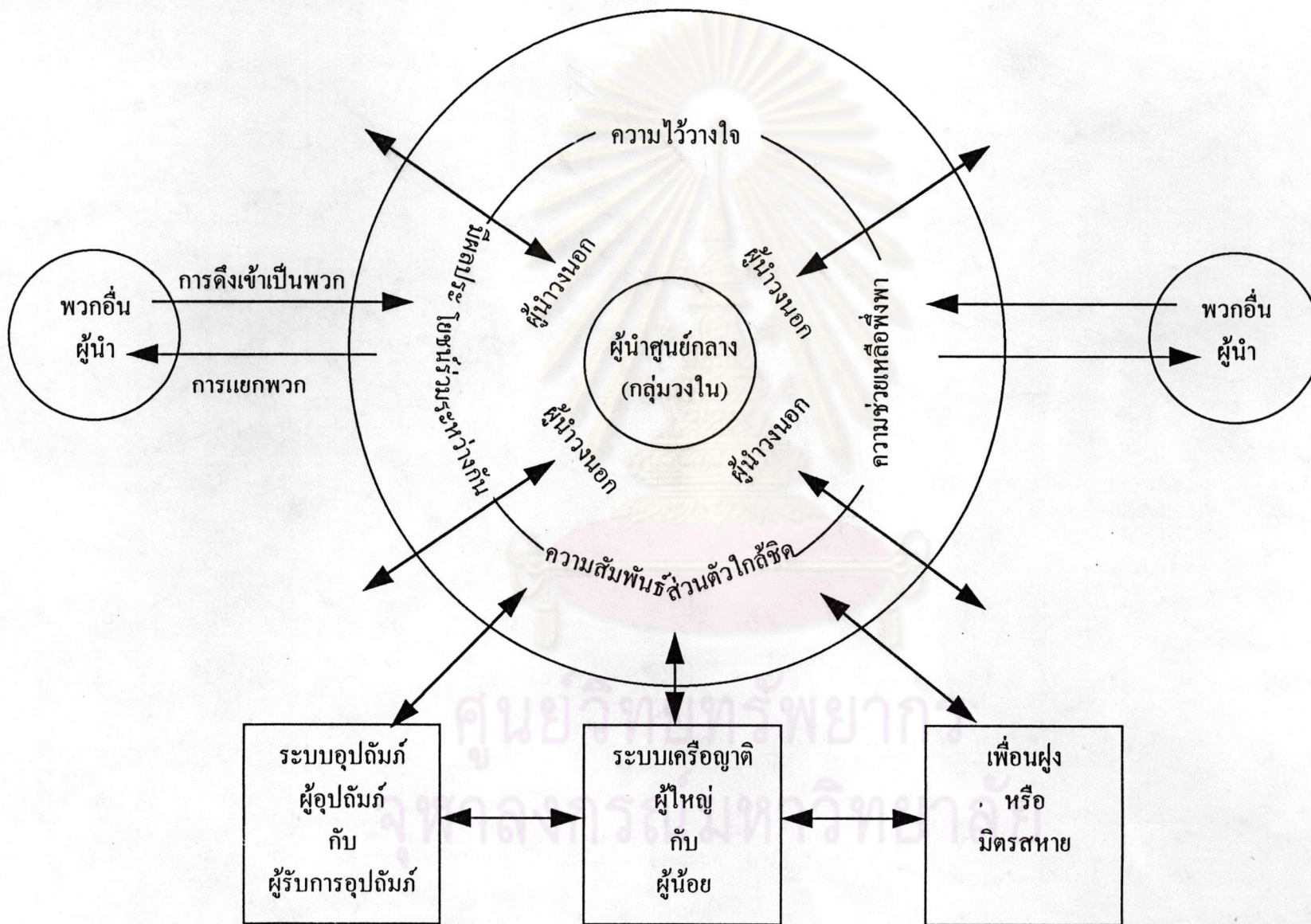
⁹⁸ ผู้ศึกษาได้พิจารณาจัดแยกระดับความสัมพันธ์ส่วนตัวของคนไทยออกเป็น 3 ระดับกว้าง ๆ ซึ่งมีสาระสำคัญของแต่ละระดับความสัมพันธ์ดังนี้ คือ 1. ความสัมพันธ์ระดับที่ดีมาก คือใกล้ชิดกันมาก ไว้วางใจกันได้มากส่งผลให้ความเป็นพวกมีความเหนียวแน่น สามารถช่วยเหลือพึ่งพากันได้เต็มที่ มีการประกาศความเป็น "พวกพ้อง" กันอย่างเปิดเผย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมีการ "แบ่งพรรค แบ่งพวก" อย่างชัดเจน กลุ่มนี้มักมีสมาชิกจำนวนไม่มากนัก เพราะการสร้างความสัมพันธ์ในระดับนี้มีข้อจำกัดหลายอย่าง เช่นความสามารถของผู้ในกลุ่ม การช่วยเหลือพึ่งพากัน เป็นต้น แต่ความสัมพันธ์ในระดับนี้มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของคนไทยมาก 2. ความสัมพันธ์ในระดับกลาง ๆ ไม่ใกล้ชิดกันมาก ไม่ได้พบปะกันสม่ำเสมอ บางครั้งก็มีความสัมพันธ์ในรูปแบบที่เป็นทางการ ที่มีการนำกฎเกณฑ์หรือระเบียบมากำหนดกรอบความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ในระดับดังกล่าวนี้มักปรากฏในการรวมกลุ่มที่เป็นทางการโดยทั่วไปของคนไทย เช่น สภภาพแรงงาน พรรคการเมือง เป็นต้น รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนในหน่วยงานขนาดใหญ่ เช่น ในโรงงาน บริษัทห้างร้าน มหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการ ภาครัฐบาล และกระทรวง เป็นต้น คนที่ความสัมพันธ์กันในระดับนี้มีแนวโน้มที่จะช่วยเหลือกันในบางกรณีที่มีผลประโยชน์ร่วมบางอย่าง หรือเพราะมีแนวความคิดสอดคล้องกัน ในทางตรงกันข้ามก็มีแนวโน้มจะกลายเป็นศัตรู หรือแตกแยกเมื่อมีเกิดการขัดแย้งผลประโยชน์หรือแนวความคิดความสัมพันธ์ในระดับกลาง ๆ หรือระดับทั่วไปนี้จึงมักโน้มเอียงจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสัมพันธ์ในระดับที่หนึ่งหรือสามได้เสมอ 3. ความสัมพันธ์ในระดับที่ไม่ดี ไม่มีการติดต่อคบค้าสมาคม ยกเว้นการติดต่ออย่างเป็นทางการเมื่อเกิดความจำเป็น ในระดับนี้มักจะถือว่า "อยู่คนละพวกคนละฝ่าย" หรือเป็นศัตรูกันโดยปริยาย ทั้งโดยเปิดเผยและลับ ๆ ถ้าเป็นความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มเดียวกัน กลุ่มก็มักจะแตกแยกและถ้ามีผลประโยชน์ทางด้านต่าง ๆ ขัดแย้งกันก็อาจหาทางทำลายกันหรือ "เอาชนะคะคาน" กันได้.

เป็นเพื่อนหรือพวกเดียวกัน" ขึ้น ซึ่งจะทำให้มีการช่วยเหลือพึ่งพาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันในด้านต่าง ๆ ไปได้ต่อไป ความใกล้ชิดสนิทสนมนี้ โดยพื้นฐานแล้วมักเกิดมาจากการที่ได้มีการพบปะกันเป็นประจำสม่ำเสมอ หรือมีความคุ้นเคย หรือ "เห็นหน้าค่าตา" กันเป็นประจำเป็นหลักสำคัญ⁹⁹ ดังนั้น อาจกล่าวในเชิงสรุปได้ว่า ระบบเครือญาติความเป็นมิตรหรือเพื่อนฝูง และความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นรากฐานสำคัญของระบบพวกของคนไทย "พวก" จะมีรูปแบบและมีบริบทอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันเพียงใดจากพื้นฐานความสัมพันธ์ใน 3 รูปแบบสำคัญดังกล่าว (โปรดดูแผนภาพ 2.10 ประกอบ).

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁹ กนก วงษ์ตระหง่าน, รวบรวมและวิเคราะห์, มิตินทางการเมืองในปรากฏการณ์ของสังคมไทย, หน้า 14-15 และ 346-349.

แผนภาพที่ 2.10 พื้นฐานการรวมพวก การเปลี่ยนแปลงและ แยกพวก

จากพื้นฐานระบบพวกของคนไทยโดยทั่วไป คือ ระบบพวกก่อตัวขึ้นมาจากพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวของสมาชิกในทางใดทางหนึ่ง ความเป็นกลุ่มเป็นพวกจะแน่นแฟ้น หรือเห็นห่างอย่างไร หรือความรู้สึกเป็นพวกจะมีอยู่ในระดับใด ก็ขึ้นอยู่กับ การสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกันเป็นหลักใหญ่ และการจะมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันอย่างมากซึ่งหมายถึงการบ่งบอกความเป็น "พวกเดียวกัน" หรืออาจถึงระดับที่เรียกว่าการรวมกันเป็น "กลุ่มวงใน" ของระบบพวกนั้น ก็สัมพันธ์โดยตรงกับ "ผลตอบแทน" ที่จะได้รับจากการเข้าพวกหรืออ้างพวก ดังนั้นพวกในแต่ละพวกอาจแยกได้กว้าง ๆ เป็น 2 ระดับคือพวกวงในกับพวกวงนอก พวกวงในก็คือบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับผู้นำหรือแกนกลาง ซึ่งเป็นผลจากการมีผลตอบแทนจริงจังกั่นแน่น ส่วนพวกวงนอกก็คือสมาชิกกลุ่มโดยทั่วไปที่ไม่ได้สร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้นำมากนัก¹⁰⁰ ส่วนใหญ่มักจะติดต่อกับเป็นการส่วนตัวกับกลุ่มอื่นหรือพวกอื่นอยู่ด้วย ซึ่งพวกในระดับพวกวงนอกนี้มักจะปรากฏอยู่ทั่วไปในโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนไทย ซึ่งทำให้ระบบพวกมีการผันแปรหรือมีผลวัตรสูง เนื่องจากเหตุผลของความไม่แน่นอนในผลตอบแทนที่จะได้รับจากการเข้าพวกวงในกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาจหมายถึงการประกาศเป็นศัตรู หรือเป็นคนละพวกกับกลุ่มอื่นหรือพวกอื่นบางพวก ซึ่งความไม่แน่นอนของระบบพวกอาจแยกได้เป็น 2 มิติ คือความไม่แน่นอนในผู้นำหรือแกนกลางของพวกกับความไม่แน่นอนจากสถานการณ์ต่าง ๆ หรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสาเหตุทั้ง 2 มิตินี้ก็มีความเกี่ยวข้องกันอยู่ค่อนข้างมาก กล่าวคือถ้าสถานการณ์บางอย่างเปลี่ยนไป เช่นกรณีพวกในพรรคการเมืองไทย ถ้ามีการยุบสภาผู้แทนราษฎร หรือมีการรัฐประหาร เป็นต้น แกนกลางหรือผู้นำของพวกซึ่งขณะนั้นอาจดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคและนายกรัฐมนตรีอยู่ ก็อาจต้องหมดอำนาจ

¹⁰⁰ วิทยา สุจริตธนาธิกร, "ภูมิปัญญาไทย ชุด : การเมืองการปกครอง", อ่างแล้ว,

และอิทธิพลทางการเมือง เช่น กรณีที่ พลอ.ชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลังการเลือกตั้งทั่วไป ปี พ.ศ.2531 ได้ถูกคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) บิดอำนาจเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2534 ซึ่งมีผลให้สมาชิกพรรคชาติไทยจำนวนหนึ่งได้แยกออกไปและบางกลุ่มได้ไปรวมตัวสนับสนุนผู้นำ คณะรสช. ในเวลาต่อมา หรือในกรณีที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ประกาศ วางมือทางการเมืองและไม่ลงสมัครรับเลือกตั้งอีกในช่วงการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2529 ก็มีผลให้กลุ่มต่าง ๆ ในพรรคกิจสังคมต้องแตกแยกกัน และกิจสังคมก็กลายเป็นกลุ่มเล็กลง เมื่อคนหลายกลุ่มได้แยกตัวออกไป เป็นต้น ความไม่แน่นอนทั้งที่มาจากผู้นำและ "ผลตอบแทน" ภายในระบบพวก และสถานการณ์ภายนอกที่อาจมีผลกระทบต่อกลุ่มดังกล่าว นับเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ระบบพวกมีลักษณะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่มซ้อนกันอยู่ หรือมีแกนกลางอยู่หลายจุดซึ่งขึ้นอยู่กับผู้นำแต่ละคนทั้งนี้จะมีกลุ่มศูนย์กลางหลักของกลุ่มอยู่จุดหนึ่งซึ่งถือว่าเป็น "กลุ่มวงใน" ซึ่งมักจะมีสมาชิกไม่มาก เพราะเหตุผลจากความไม่แน่นอนในผลตอบแทน ที่เป็นไปตามการสร้างความสัมพันธ์ของระบบพวกดังกล่าว ก็อาจอธิบายต่อไปได้อีกว่า พวกและระบบพวกจึงมีทั้งมิติที่กว้างและแคบ คือสามารถยืดหยุ่นได้ดังเช่นในกรณีที่กล่าวถึงข้างต้น กลุ่มวงในก็อาจถือได้ว่าเป็นพวกหนึ่ง ขณะที่กลุ่มวงนอกก็เป็นอีกพวกหนึ่ง แต่ทั้งสองกลุ่มก็เป็นพวกหรือกลุ่มเดียวกันในมิติที่แคบ ขณะเดียวกัน สมาชิกในกลุ่มเล็กหรือกลุ่มใหญ่ดังกล่าวบางคนก็อาจไปมีความสัมพันธ์ส่วนตัว มีผลประโยชน์ร่วมบางอย่างกับพวกอื่นหรือกลุ่มอื่น ก็อาจกลายเป็นสมาชิกของอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นมิติระดับกว้างออกไป

ระบบพวกจึงถือได้ว่าเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์พื้นฐานของคนไทย ทั้งความสัมพันธ์ในระดับแคบและระดับกว้าง โดยมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวจากระบบญาติมิตร เพื่อนฝูง หรือมิตรสหายและความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ "ความเป็นพวก" จึงมีสาระสำคัญเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันของสมาชิกและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำพวกที่เป็นแกนกลางหลักของกลุ่มต้องมีความสามารถให้ความช่วยเหลือ และเป็นที่ยึดพิงของสมาชิกในกลุ่มได้ ในระบบพวกจะมีความสัมพันธ์ในหลายมิติเกี่ยวข้องกันทั้งในระดับกลุ่มย่อย และระดับกลุ่มใหญ่และนอกจากนั้นระบบพวกยังเป็นเครือข่ายขยายครอบคลุมไปสู่การรวมกลุ่มในรูปแบบ

ต่าง ๆ ของคนในสังคม รวมทั้งการที่คนไทยรวมตัวกันก่อตั้งพรรคการเมืองจากคนกลุ่มเล็ก ๆ และพยายามจะดึงเอาคนจากพวกอื่นหรือกลุ่มอื่นเข้ามาเป็นพวกจากพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวและการมีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนหรือผลประโยชน์ร่วมบางอย่างด้วย การแยกเป็น "พวกเรา" ก็มาจากการที่คนไทยให้ค่า (value) หรือให้ความหมายของความเป็นพวกจากพื้นฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว "พวกเรา" หมายถึงกลุ่มที่คนไทยติดต่อใกล้ชิดสนิทสนม มีความผูกพันทางจิตใจและความรู้สึกร่วม เช่น เพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ หรือเพื่อนร่วมพรรค เป็นต้น ส่วน "พวกเขา" ก็หมายถึงคนกลุ่มอื่นที่คนไทยไม่ได้ติดต่อสนิทสนม ไม่มีความผูกพันทางด้านจิตใจหรือไม่มีผลประโยชน์ร่วม เช่น คนที่อยู่ในกลุ่มอาชีพอื่น สถาบันการศึกษาอื่น ภูมิภาคอื่น หรืออยู่ในพรรคอื่น เป็นต้น ทั้งนี้ระบบพวกของคนไทยทั้งหมดต่างก็มาจากรากฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดกันใน 3 รูปแบบใหญ่ดังกล่าวมาแล้ว ข้างต้นทั้งสิ้น

โดยสรุปแล้ว ระบบพวกของคนไทยเป็นรูปแบบของการแบ่งแยกและรวมกลุ่มที่มาจากรากฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดกัน ซึ่งโดยทั่วไปก็คือ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือรูปแบบของผู้ใหญ่หรือผู้ให้การอุปถัมภ์กับผู้น้อยหรือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ นอกจากนั้นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติทั้งญาติแท้หรือญาติตามสายเลือดหรือญาติเกี่ยวดองกับการนับญาติ หรือญาติที่เกิดจากการเคารพนับถือกัน และความสัมพันธ์ในเชิงมิตรภาพระหว่างมิตรสหายหรือเพื่อน ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ส่วนตัวบนพื้นฐานเหล่านี้ ทำให้คนไทยได้พบปะเห็นหน้าค่าตากันอยู่เสมอ จนเกิดความใกล้ชิด ไว้วางใจ มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ หรือมีผลประโยชน์ร่วมกันบางอย่าง ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น "ความแน่นแฟ้น" ที่มาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะวัดระดับหรือความเข้มของความเป็นพวก กล่าวคือ ถ้ามีความแน่นแฟ้นหรือใกล้ชิดกันมาก ความเป็นพวกก็เข้มข้นมาก อาจสามารถร่วมหัวจมท้ายกันได้ทุกเรื่อง แม้จะเป็นเรื่องผิดศีลธรรม ผิดกฎหมายและไม่ถูกต้องตามเหตุผล แต่ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือมีความแน่นแฟ้นน้อย หรือขาดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกัน ความเป็นพวกก็จะเป็นอย่างผิวเผินไม่เข้มข้น ไม่สามารถร่วมกระทำกิจกรรมกันได้ทุกเรื่อง หรืออาจไม่สามารถร่วมกิจกรรมกันเลยก็ได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ การรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ของคนไทย จึงมัก

เริ่มต้นมาจากคนกลุ่มเล็ก ๆ เช่นการรวมตัวกันเป็นพรรคการเมือง เป็นต้น และเมื่อมีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น กลุ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น กลุ่มหรือพรรคการเมืองดังกล่าวก็จะเกิดระบบพวก ตามระดับหรือความเข้มข้นของความสัมพันธ์ส่วนตัว ระหว่างสมาชิกมากมายหลายรูปแบบหลายระดับ และเนื่องจากความไม่เท่าเทียมกันทางด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในกลุ่มทั้งจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ผู้อาวุโส และอื่น ๆ ก็จะส่งผลให้เกิดกลุ่มเล็ก ๆ ตามผู้นำหลายคนในกลุ่มใหญ่หรือในพรรค แต่โดยทั่วไปจะมีผู้นำสูงสุดหรือศูนย์กลางของกลุ่มอยู่คนหนึ่ง เป็นผู้ที่ทุกกลุ่มให้การยอมรับ เป็นผู้นำที่มีอำนาจตัดสินใจสูงสุด และมีอิทธิพลต่อกลุ่มต่าง ๆ โครงสร้างดังกล่าวนี้จึงส่งผลให้ระบบพวกมีมิติของความสัมพันธ์ภายใน 2 มิติใหญ่ ๆ คือการเกิดกลุ่มวงในหรือผู้ที่ใกล้ชิดกับผู้นำที่ศูนย์กลางเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กับกลุ่มวงนอกคือผู้ที่มีความสัมพันธ์กับผู้นำศูนย์กลางไม่ใกล้ชิดสนิทสนมมากนัก กลุ่มนี้จะขึ้นอยู่กับผู้นำกลุ่มแต่ละคน ขณะที่สมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยก็ยังคงมีการติดต่อพบปะกันอยู่ ภายในวงจรของระบบพวก เหตุนี้จึงกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ระบบพวกเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นไปอย่างหลวม ๆ โดยมีแบบแผนของความสัมพันธ์ใน 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง (vertical relations) หรือความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม หรือผู้ใหญ่กับผู้ย่อย และความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal) หรือความสัมพันธ์ของคนในระดับเดียวกันหรือคนที่มีความวุฒิ คุณวุฒิ ตลอดจนสถานภาพทางอื่น ๆ ไม่แตกต่างกันมากนัก เช่นเป็นเพื่อนจากโรงเรียนเดียวกัน หรือได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกพร้อมกัน เป็นต้น

การรู้จักกันเป็นการส่วนตัวจึงเป็นฐานสำคัญของการเกิด "ความเป็นพวก" ของคนไทย โดยการผูกพันความเป็นพวกซึ่งจะดำรงอยู่ช้านานเพียงใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับความใกล้ชิดระหว่างกัน "เยื่อใย" ในการสร้างความใกล้ชิดให้เกิดขึ้น นอกจากการพบปะกันเป็นประจำแล้ว ผลประโยชน์ร่วมหรือผลตอบแทนที่แต่ละฝ่ายจะได้รับก็นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง การที่จะมีการรวมพวก การตั้งเข้าเป็นพวก ไปจนถึงการเปลี่ยนพวกหรือการแยกพวกก็จะมาสาเหตุของผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวนี้ด้วย ผลประโยชน์ร่วมก็อาจจะมีทั้งที่เป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม หรือทั้งที่เป็นนามธรรม และรูปธรรม และมีตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยหรือเรื่องส่วนตัวไปจนถึงเรื่องระดับชาติ เช่นการได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในคณะรัฐบาล เป็นต้น เหตุนี้ การรู้จักกันเป็นการส่วนตัว

ใกล้ชิด การมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนหรือผลประโยชน์ร่วมและ "ผู้นำ" หรือผู้ที่ได้รับการยกย่องนับถือ ทั้งจากบารมีหรือคุณสมบัติส่วนตัวและจากความสามารถหรืออิทธิพลในการช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งมาจากพื้นฐานของการรู้จักกันเป็นการส่วนตัวในเบื้องต้นคือ ระบบอุปถัมภ์ ญาติมิตร และความเป็นเพื่อน จึงนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อเกิด การคงอยู่ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลง และการแบ่งแยกหรือการสิ้นสุด ระบบพวกในหมู่คนไทย นอกจากนั้น "เครือข่าย" ความสัมพันธ์ของระบบพวกดังกล่าวยังหลากหลาย ซ้อนทับ หรือโยงใยกันอยู่หลายมิติ ตามความสัมพันธ์ส่วนตัวที่เกิดขึ้น และ "เครือข่าย" ของความสัมพันธ์ของระบบพวกยังไม่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ใด ๆ ทางสังคมนวมทั้งกรอบของกฎหมายหรือรูปแบบที่เป็นทางการด้วย เช่น ความเป็นพวกระหว่างอาชญากรหรือโจรกับตำรวจความเป็นพวกระหว่างพระสงฆ์กับเจ้าของช่องโศกณี และความเป็นพวกระหว่างรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยกับนักเลงหรือ "ผู้มีอิทธิพล" ในท้องถิ่น เป็นต้น

8. งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาพรรคการเมืองไทยโดยมองจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก กับการพิจารณาถึงรูปแบบการรวมกลุ่มกันตามความสัมพันธ์ส่วนตัวของคนไทย ซึ่งเป็นการมองจากสภาพความเป็นจริง เช่น งานที่ชัยอนันต์ สมุทวณิช ศึกษาไว้¹⁰¹ ทำให้สามารถพิจารณาได้ว่า พรรคการเมืองไทยเป็นเพียงการรวมตัวกันของคนกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อเข้าร่วมในกระบวนการเลือกตั้ง และไม่มีความผูกพันแน่นแฟ้นในการรวมตัวแต่อย่างใด หรืออยู่ในสภาพของการหย่อนวินัยอย่างมาก รวมทั้งยึดถือตัวบุคคลตามความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

¹⁰¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเลือกตั้งพรรคการเมือง รัฐสภาและคณะทหาร,

อ้างแล้ว,

(patron-client relationship) มากกว่ายึดถือหลักการ ตามที่พลศักดิ์ จิรไกรศิริ ได้ข้อสรุปไว้ด้วย¹⁰² นอกจากนั้นการศึกษาของกนก ยังพบว่า พรรคการเมืองไทยเกิดขึ้นจาก ปัจจัยภายในที่สำคัญ 3 ปัจจัย คือ ก่อตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนผู้นำทางการเมือง ก่อตั้งโดยอาศัยอุดมการณ์ซึ่งมักจะเป็นพรรคเล็กและไม่มีบทบาททางการเมือง และก่อตั้งโดยอาศัยผลประโยชน์ร่วม¹⁰³ ส่วนการสิ้นสุดพรรคการเมืองไทย ยังเกิดมาจากปัจจัยที่เป็นพื้นฐานของการก่อตั้ง พรรคทั้ง 3 ปัจจัยดังกล่าวด้วย และรวมทั้งสาเหตุจากปัจจัยภายนอก คือ โดยผลของกฎหมาย และบริบทของสภาพแวดล้อมของพรรคด้วย¹⁰⁴

นอกจากงานศึกษาดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีงานศึกษาที่เป็นวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่มที่ได้ ผลสรุปในการศึกษาที่คล้ายคลึงกันว่า พรรคการเมืองไทยอ่อนแอไม่มีการจัดโครงสร้างของ องค์การใหญ่โต สลับซับซ้อนเหมือนพรรคการเมืองในประเทศตะวันตก ปัจจัยสำคัญภายในพรรค จะขึ้นอยู่กับผู้นำพรรค (party leaders) เพียงไม่กี่คน ที่ผูกพันกันเหนียวแน่นด้วยเครือข่าย ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์¹⁰⁵ และรวมทั้งระบบครอบครัว¹⁰⁶ ทางด้านปัจจัยภายนอกยังพบว่า

¹⁰² พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, พรรคและกลุ่ม, อ้างแล้ว.

¹⁰³ กนก วงษ์ตระหง่าน, พรรคการเมืองไทย, หน้า 61-87.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-110.

¹⁰⁵ ไพรศุฑุ ทวีศักดิ์ พันธุ์สุระ, "การต่อสู้ทางการเมืองของพรรคการเมืองไทย : ศึกษากรณีพรรคกิจสังคม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

¹⁰⁶ ไพรศุฑุ วิภา เรื่องสกุล, "การก่อตั้งและพัฒนาการของพรรคชาติไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533). และปริญญา โพรธิสัจย์, "การกำหนดตัวรัฐมนตรีของพรรคการเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคประชาธิปัตย์ และพรรคประชากรไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535).

พรรคการเมืองได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางการเมืองอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิพลของทหาร และในระยะต่อมาประมาณตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา นักธุรกิจ จำนวนมากยังเข้าไปร่วมก่อตั้งพรรคการเมืองและลงสมัครรับเลือกตั้ง แต่ก็ด้วยมูลเหตุจูงใจ สำคัญคือ ต้องการให้พรรคการเมืองเข้าไปมีอำนาจทางการเมือง เพื่อส่งเสริมผลประโยชน์ ทางด้านธุรกิจของตนเป็นหลัก¹⁰⁷ ทำให้พรรคการเมืองไทยยังไม่สามารถจะพัฒนาการจัด องค์กรให้เข้มแข็งได้ แต่กลับบังเกิดผลในทางตรงกันข้าม คือ เกิดปัญหาความแตกแยกและ ส่งผลให้พรรคการเมืองอ่อนแอไม่สามารถท้าทายอิทธิพลทางการเมืองของระบบราชการไทยได้

ข้อสรุปจากงานที่ศึกษาพรรคการเมือง ตามที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่า พรรคการเมืองไทย ยังเป็นการเกาะกลุ่มรวมตัวกันของบรรดานักการเมืองบางกลุ่มบางพวก เท่านั้น หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า เป็นเพียงขั้นเริ่มต้นของการพัฒนาองค์กรพรรค คือการ แยกพวกหรือฝักฝ่าย (factions)¹⁰⁸ และยังมีความโน้มเอียงที่จะขาดอิสระ (autonomy) ในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองด้วย จากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่า พรรคการเมืองไทยอยู่ในฐานะของตัวแปรตาม (dependent variables) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความอ่อนแอภายในพรรคซึ่งมีสาเหตุ จากปัจจัยภายในของพรรคการเมืองเองด้วยในด้านหนึ่ง

¹⁰⁷ นคร เสรีรักษ์, "นักธุรกิจในการเมืองไทย กรณีศึกษามูลเหตุจูงใจให้เข้ามา มีส่วนร่วมทางการเมือง," (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529).

¹⁰⁸ Tongdhamachart, Toward a Political Party Theory in Thai Perspective, " p.1

อย่างไรก็ตาม งานการศึกษาพระครุการเมืองไทย ทั้งในอดีตที่พระครุการเมืองยังมีบทบาทจำกัด เช่น งานของหลวงวิจิตรวาทการ และหยุด แสงอุทัย เป็นต้น และงานศึกษาพระครุการเมืองไทยตั้งแต่พระครุการเมืองมีบทบาทต่อเนื่องเป็นเวลานาน ๆ ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ซึ่งมีเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ต่างก็ยังไม่ได้ให้คำอธิบายที่ชัดเจนว่า พระครุการเมืองไทยคืออะไร หรือเป็นอะไร นอกเหนือจากการเป็นการรวมตัวในรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่มุ่งหวังจะเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมือง และรวมทั้งคำอธิบายว่า มีปัจจัยสำคัญใดบ้างในการรวมตัวกันเป็นพระครุการเมืองในรูปแบบที่เป็นอยู่ ซึ่งถ้าสามารถแสวงหาคำตอบให้กับคำถามเหล่านี้ได้ก็จะทำให้สามารถเข้าใจได้ว่าระบบพระครุการเมืองไทยเป็นอย่างไร จะสามารถพัฒนาพระครุการเมืองให้เข้มแข็งจนมีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้หรือไม่

จากกรอบแนวคิดที่ได้ศึกษามาข้างต้น ตั้งแต่แนวคำอธิบายการก่อเกิดพระครุในตะวันตกจนถึงแนวความคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ และระบบพวกของคนไทย รวมทั้งการสรุปประเด็นถึงงานการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาจะนำไปเป็นกรอบทฤษฎีเพื่อใช้สำหรับศึกษาพระครุการเมืองไทยในช่วงระยะปี พ.ศ. 2512-2534 โดยในบทต่อไปจะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์พระครุการเมืองไทย เพื่อจะทำให้เข้าใจถึงลำดับความเป็นมาของพระครุการเมืองไทยก่อนที่จะเน้นศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว